



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

R. L. BALSLEV
FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

CHR. AXEL JENSEN OG **GUNNAR KNUDSEN**

SYVENDE BINDS 1^{STE} HÆFTE

FOR 1927

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1927—28

ANVISNING TIL AT DRIVE HISTORISK-TOPOGRAFISKE STUDIER*).

Af S. NYGÅRD.

Der er nu forløbet et kvart århundrede, siden ideen til »Historisk Samfund for Ribe Amt« undfangedes. At ideen var tidssvarende, er forlængst godtgjort gennem erfaring, idet samfund paa samfund af lignende art er vokset frem, så at nu næsten hele landet er underlagt sådanne historiske foreninger, der værner om minderne og ved udgivelse af tidsskrifter vækker og bevarer den historiske sans.

En naturlig følge af denne bevægelse har det været, at mange mennesker, der næppe nogensinde før har tænkt på med mund eller pen at behandle historiske æmner, er blevet grebne af dette røre og en skønne dag har fået lyst til selv at prøve deres kræfter som historisk eller topografisk forfatter. Trangen er vågnet til at få noget at vide om, hvordan forfædrenes liv har formet sig, hvad der i fortiden er foregået på dette eller hint sted, hvad der har rørt sig inden for en bygnings mure eller inden for sognets grænser, hvad historisk sandhed et sogn rummer osv.; man begynder at forhøre sig hos den, der kan antages at vide besked, man søger, man finder, man får lyst til at nedtegne resultatet, for at det ikke igen skal gå i glemme — man er blevet forfatter. Gennemser man indholdsfortegnelserne til de historiske samfunds årbøger, vil man da også mellem

*) Denne anvisning er i det store og hele en gentagelse af en lignende, der var optaget i meddelelser fra Dansk historisk fællesforening nr. 4 (maj 1911). Der er i det væsentlige kun foretaget sådanne ændringer, som er nødvendiggjorte af tiden, eller som efter indhøstede erfaringer syntes at være ønskelige.

navnene på mange faghistorikere finde en stor mængde forfatternavne, der hidtil aldrig er blevet truffet i historiske værker af nogen art, og mangt og meget af det, der er fremkommet under sådanne navne, er læseværdigt og indeholder oplysninger, der er af blivende interesse; dog kan man ofte ikke lade være med at lægge mærke til, at en sådan artikel kunde være blevet fyldigere og navnlig nøjagtigere og værdifuldere, hvis forfatteren havde skaffet sig adgang til flere og mere righoldige kilder, end dem, han har øst af, hvilke hyppigt navnlig består af mundtlig overlevering i forbindelse med skrevne optegnelser eller nogle arkivalier, som tilfældigt er faldne i vedkommendes hænder og som kun er brudstykker. Ofte har disse forfattere sikkert ingen anelse om, at der overhovedet er mulighed for at fremskaffe andre oplysninger om samme sag, langt mindre noget kendskab til, hvor yderligere oplysninger vilde være at søge. Der har derfor utvivlsomt været god grund for dansk historisk fællesforening til i sit lille tidsskrift *Fortid og Nutid* at lade fremkomme en række afhandlinger om forskellige arkiver og deres rette benyttelse, og der skal her gøres forsøg på kortelig at vejlede dem, der navnlig interesserer sig for historisk topografi, hvilke, som det fremgår af årbøgernes indhold, er særlig talrigt repræsenterede.

Topografens første forsøg drejer sig ofte om den egn, hvor han har levet og virket. Det er højst naturligt. Den egns historie kender man altid i det mindste noget til fra andres beretning, og stedets gravhøje, kirker, gårde osv. taler deres tavse sprog til os. Er interessen først vakt, gransker vi; men yderst sjældent, eller så at sige aldrig, vil vi på egnen selv kunne finde hjælpemidler til at komme tilbunds i sagen, for næsten alle kilderne er efterhånden inddragne i statens arkiver og biblioteker. Der må vi altså hen, hvis vi vil have noget at vide; både de trykte kilder og de skrevne må vi gøre os bekendt med, men det kan ikke ofte nok gentages, at man bør begynde i biblioteket og bagefter vende sig til arkivet; man må nemlig lære at krybe, før man kan gå. I bibliotekerne er stoffet ganske anderledes let tilgængeligt, end det nogensinde kan blive i et

arkiv. Blot den omstændighed, at bibliotekerne navnlig indeholder trykte ting, gør dem lettere tilgængelige, for dér træffer man altså ikke den vanskelighed at skulle benytte værker, hvor selve læsningen af skrifttegnene volder besvær. Hertil kommer, at den trykte litteratur kun medtager, hvad forfatterne eller udgiverne har ment der kunde tillægges nogen betydning; man finder altså her stoffet tildels sigtet og gjort let tilgængeligt gennem registre, mens man i et arkiv i reglen selv — ofte med stort besvær — må fremsøge guldkornene i store dynger af avner, i protokoller uden registre eller i pakker, over hvis indhold ingen fortegnelse findes. Endvidere er mangt og meget af det, der findes i arkiverne, og selvfølgelig hyppigt især det vigtigste, i tidernes løb blevet trykt og derved blevet meget lettere tilgængeligt i bogform, end det var som arkivale, ofte ganske vist kun i uddrag, men i så fyldige uddrag, at alt det væsentlige er kommet med; og skulde man endelig en enkelt gang nære tvivl om, at dette er tilfældet, kan man jo altid bagefter gå til arkivet for at efterse selve det originale sted.

Ved biblioteksstudierne må der iøvrigt bestemt skelnes mellem kildekrifter og bearbejdelser eller, for at antyde forskællen, mellem bøger, der indeholder ord- og bogstavrette gengivelser eller omhyggeligt foretagne uddrag af officielle aktstykker o. lign., øjenvidners beretninger om forhold og begivenheder, til en vis grad gengivelser af inskriptioner på bygninger og monumenter osv. på den ene side, og på den anden side bøger, der på grundlag af foretagne studier indeholder en fremstilling af historiske begivenheder ell. lign. De førstnævnte kan man benytte og citere som kilder, de sidstnævnte bør man i almindelighed kun bruge til orientering og vejledning. Begynderen vil gøre klogt i at lægge vel mærke til de — i reglen i noter — anførte kilder, da han derved ofte vil få fært af værker, der kan komme ham selv til nytte, og kan lære, hvorledes en omhyggelig gransker belægger sine påstande med beviser.

Det ligger i sagens natur, at der ikke her i enkelthederne kan gøres rede for, hvilke trykte kilder der står til rådighed for den, der vil anstille topografiske studier. Derom må man søge

oplysninger i de trykte bogfortegnelser, der står til publikums afbenyttelse i de større offentlige bibliotekers håndbiblioteker; hovedværket er det systematisk ordnede *Bibliotheca Danica*, der dog kun går til år 1830. Hertil slutter sig *Dansk historisk Bibliografi* af Erichsen og Krarup, der omfatter, hvad der er fremkommet til og med 1912. Endnu skal nævnes *Dansk Provins-topografi* af Heilskov og *Dansk Tidsskrift-Index*, der årlig udkommer siden 1915. Iøvrigt findes i bibliotekerne håndskrevne kataloger, og så er der jo læsesalens personale, med hvem man kan rådføre sig. Der er således rig vejledning for den, der vil gøre biblioteksstudier. Dog skal her eksempelvis nævnes nogle af de af topografen hyppigst benyttede værker.

Først må anføres Erslevs *Repertorium*, en fortegnelse over alle Danmarks breve (∴ dokumenter) fra middelalderen (indtil 1450) med udtog af de hidtil utrykte og med henvisning til alle de forskellige steder, hvor de tidligere trykte findes. Af den latinske titel skal man ikke lade sig skræmme, da værket indeholder udtog af breve såvel på dansk som på latin. Gennem dette værk, der er forsynet med udtømmende sted- og personregistre, vil man altså få rede på alle Danmarks ældste bevarede breve. De ældste annaler og krøniker, beretninger om helgenes liv og levned, jordebøger m. m. vil man finde i det store værk *Scriptores Rerum Danicarum* (8 foliobind samt et stort registerbind). Da det er på latin, er det ikke enhvers sag at benytte det, men f. eks. for klosterhistorien er det uundværligt. Hertil slutter sig *Scriptores minores Historiæ Danicæ* (2 bd.) og *Vitæ Sanctorum Danorum*. Et hovedværk for den ældre tid er også *De ældste danske Archivregistraturer*, oprindeligt 4 bind, senere forøget med et stort dobbeltbind, helt igennem forsynet med fortrinlige registre. Nær beslægtede med disse registraturer er *Danske adelige Brevkister* og *Fru Eline Gøyes Jordebog*. — To andre for topografen særdeles værdifulde værker er de af rigsarkivet udgivne *Kronens Skøder*, hvoraf der hidtil er udkommet 2 bind, omfattende tiden 1535—1688, og *Kancelliets Brevbøger*, hvoraf der er udkommet 16 bind ∴ årene 1551—1626. En slags forløber for disse er *Kong Frederik den Førstes danske Registran-*

ter og *Danske Kancelliregistranter 1535—1550*. Alle disse værker spænder over hele landet, og de gøres let tilgængelige ved fyl-
dige registre, tildels både navne- og sagregistre. Andre lignende
skrifter omfatter mere begrænsede områder, således Hübertz:
Aktstykker til Bornholms Historie, den af O. Nielsen udgivne
Codex Esromensis (Esrom Klosters Brevbog), det af samme ud-
givne *Kjøbenhavns Diplomatarium* (8 store bind og 2 register-
bind), *Aktstykker udgivne af Fyens Stifts litteraire Selskab* (2 bind,
der navnlig angår Fyn), Heises *Diplomatarium Vibergense*, inde-
holdende breve og aktstykker til Viborg bys og stifts historie,
Dueholms Diplomatarium, der navnlig indeholder en mængde
bidrag til Morsøs topografi, *Harsyssels Diplomatarium*, *Gamle
jydske Tingsvidner*, *Diplomatarium Flensborgense* (2 bd.), *Sønder-
jydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden* osv. osv. Alle
disse værker nævnes kun eksempelvis og for at antyde, hvor
mangfoldige kilderne er. — En særstilling indtager den bekendte
Kong Valdemars Jordebog fra 1231, der dog må benyttes med
stor Varsomhed af den ukyndige, da dens forståelse er så om-
tvistet, at der derom foreligger en hel litteratur. Angående kir-
ker og kirkelige forhold er *Acta Pontificum Danica* (pavelige
Aktstykker vedr. Danmark) 1316—1536 (6 bind med registre)
og *Kirkehistoriske Samlinger*, en meget lang række bind, hoved-
værkerne. Dette sidste indeholder iøvrigt, ligesom mange andre
lignende samlinger, afhandlinger og kilder mellem hverandre.
I denne forbindelse kan også nævnes *Rørdams Danske Kirkelove*,
3 bind, der omfatter årene 1536—1683. Lovsamlingerne er i
det hele taget kildeskrifter af betydning, også for topografen,
idet de ikke blot oplyser os om landets administrative inddeling
i fortid og nutid, men f. eks. også giver oplysninger om ting-
steder, markedspladser, færgesteder og mange lignende ting. De
almindelige samlinger af forordninger og reskripter, love og be-
kendtgørelser tør forudsættes kendte; de gøres tilgængelige
gennem sagregistre og lovleksika. For tiden før enevælden har
man Kolderup-Rosenvinges *Gamle danske Love*, et nu temmelig
forældet værk, hvis afløser *Danmarks gamle Landskabslove med
Kirkeloven* for nogle år siden er påbegyndt, og *Corpus Constitu-*

tionum Daniæ, der indeholder forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende 1558—1660. Endnu kan der her være grund til at henlede opmærksomheden på de to værker: *Danmarks Gilde- og Lavsskråer fra Middelalderen* ved C. Nyrop og *Danske Vider og Vedtægter* ved Bjerge og Søgaard; de danner begge en slags supplement til fortidens lovgivning.

Foruden i »Kirkehistoriske Samlinger« vil man i flere lignende periodisk udkommende skrifter finde en blanding af afhandlinger og kildekrifter, således at snart hine, snart disse forekommer i størst mængde, således i *Danske Magasin* (34 kvartbind, navnlig kilder), *Danske Samlinger* (12 bind), *Historisk Tidsskrift*, der siden 1840 har bragt et overordentlig righoldigt stof, navnlig i afhandlinger, og de fire tidsskrifter: *Antikvariske Annaler* (1812—27), *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* (1832—36), *Annaler for nordisk Oldkyndighed* (1836—63), hvortil der foreligger et udførligt registerbind, og *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* (fra 1866); i dettes årgange 1885 og 1910 findes oversigter over indholdet henholdsvis 1866—85 og 1886—1910. Alle disse spænder over hele landet; andre er derimod begrænsede til et mindre område, således *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, der 1890 ophørte at udkomme efter at rækken var vokset til 10 bind, desværre uden registre (et håndskrevet register findes dog på Det kgl. biblioteks læsesal); *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, hvoraf der hidtil er udkommet 25 bind, *Fra Arkiv og Museum*, der er et lignende tidsskrift for øerne, *Historiske Meddelelser om København* (10 bind), *Sønderjydske Aarbøger* (1889 ff.) og alle de af de historiske amtsforeninger udgivne årbøger.

Mens alle disse er begrænsede lokalt, er andre værker begrænsede efter de specielle æmner, de omhandler. Således det nu meget forældede *Prospecter af danske Herregaarde* ved Richardt og Becker (20 bind), *Danske Herregaarde ved 1920* (3 bind), der kun til en vis grad har overflødiggjort hint, eller de på foranledning af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet udgivne pragtværker, hvori de danske kirker behandles. I

denne forbindelse kan også nævnes sådanne værker som Begtrups *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark* (7 bind, 1803 ff.), de af det kgl. landhusholdningsselskab tilvejebragte *amtsbeskrivelser*, Krarups *Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 til Nutiden* (6 bind), der ligesom Begtrups værk indeholder mange specielle gårdbeskrivelser i landbrugsmæssig henseende, og la Cours *Danske Gaarde*, der er bindstærkt, men ikke pålideligt; endvidere *Hofmans Foundationer*, et monumentalt værk, der udkom 1755—80 og i 11 store kvartbind indeholdt oplysninger om alle da eksisterende — tildels også før den tid forsvundne — legater o. lgn. I talrige noter giver det mange topografiske oplysninger, navnlig om kirker og herregårde, ligesom det er rigt udstyret med stamtavler m. m. — Dels som en fortsættelse af dette værk, dels som et register til det fremtræder *Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark* (6 bd.). Om mangt og meget, som det ellers kan være vanskeligt at få oplysninger om, kan man med held vende sig til tidens aviser, der dog først fremblomstrer i rigeligere mængde efter midten af det 18. århundrede (Kjøbenhavnske danske Post-Tidender 3: Berlingske tidende; Iversens og Hempels aviser i Odense; Jyske Efterretninger i Ålborg; Den Viborger Samler).

Selve den topografiske litteratur, der snart beskæftiger sig med en by, snart med et herred, nu med et sogn eller en herregård, nu med en kirke eller en skole, kan vi her ikke komme ind på; det må være tilstrækkeligt at opfordre enhver, der sysler med et topografisk æmne, til ikke at betragte *Danske Atlas*, der i sine 7, 1763—81 udkomne bind indeholder et fortrinligt billede af den tids Danmark, eller *Traps Danmark*, hvis 4. udgave nu udkommer, som sig ivedkommende. Enhver, der sysler med topografiske æmner, vil i disse værker — og i øvrigt også i de ældre udgaver af Trap, der nu er henholdsvis c. 75, 50 og 25 år gamle, samt i Traps *Hertugdømmet Slesvig*, der udkom 1864 — dels kunne finde mangt et nyttigt vink, dels ved dem kunne skaffe sig det fornødne overblik, dels finde talrige henvisninger til den trykte litteratur. Og glem så ikke, at ge-

neralstabens fortrinlige kort bør ligge foran den, der sysler med en større eller mindre egns historie, og at de bør sammenholdes med *videnskabernes selskabs kort*, der viser os, hvordan Danmark så ud omkring 100 år tidligere. Der findes også ældre kort, men de er i reglen meget mangelfulde.

Der turde hermed være skrevet så meget om den trykte litteratur, at det vil være tilstrækkeligt som vejledning for den, der har en god vilje til selv at arbejde sig videre frem. Men bibliotekerne indeholder ikke blot trykte bøger, men også håndskrifter (manuskripter). Man gør klogt i, samtidig med at man besøger biblioteket, at forhøre sig hos læsesalens personale om, hvorvidt der i manuskriptsamlingen, over hvilken der altid findes skrevne og undertiden også trykte kataloger, måtte findes noget, der kan være til oplysning om det spørgsmål, som man er kommet for at få klaret. Mangen flittig samlers arbejder nåede aldrig at blive trykte, men en del af dem havnede før eller senere i disse håndskriftsamlinger, hvis betydning tilstrækkelig viser sig i, at man idelig finder dem citerede i historiske arbejder. For det kongelige biblioteks vedkommende vil man i det trykte *Katalog over det store kongelige Bibliotheks Haandskrifter* I finde fortegnelse over, hvad der der findes vedrørende Danmarks topografi.

Trods alt, hvad der i bibliotekerne foreligger til oplysning om dansk historie og topografi, trods alt det arbejde, der navnlig i den sidste menneskealder er gjort for at få ved trykken mangfoldiggjort de skatte, der ligger i arkiverne, indeholder disse dog endnu sådanne mængder af både ubenyttet og ukendt stof, at de for bestandig vil blive det egentlige værksted for historikere af enhver art, lige fra den, der vil skrive hele landets historie, og til den, der blot ønsker at samle oplysninger om den plet jord, hvor han selv er født. Arkiverne er ganske udtømmelige, ti dag for dag forøges deres indhold.

Det danske arkivvæsen blev ordnet ved loven af 30. marts 1889, der bestemte, at der skulde oprettes et rigsarkiv, omfattende et hovedarkiv (i 2 afdelinger, hvoraf 1. afdeling navnlig skulde indeholde sager fra før enevældens tid og 2. afdeling det

følgende) og tre provinsarkiver (der senere fik navnet landsarkiver). Hovedarkivet, der i reglen kaldes rigsarkivet, skulde dannes af geheimearkivet og kongerigets arkiv samt alle andre af centraladministrationen fremgaaede arkiver, provinsarkiverne ved aflevering af embedsarkiverne i vedkommende provins m. m. Til disse skulde ogsaa de i provinsen udkommende dag- og ugeblade indsendes.

Der oprettedes saaledes et provinsarkiv i København for Sælland og Låland-Falster m. m., et i Odense for Fyn og et i Viborg for Nørrejylland. Efter genforeningen er hertil som en midlertidig foranstaltning oprettet et arkivdepot i Åbenrå og ved en lov af 1916 oprettedes Statens avissamling i Århus (se herom i »Fortid og Nutid« I side 238). De arkivmasser, der samledes i de nye arkivbygninger, saasnart disse var færdige til at tages i brug, blev her næsten allesammen for første gang gjorde tilgængelige for forskerne. Det var amtsarkiverne, retsbetjentenes og amtsforvalternes arkiver, bispe-, provste- og præstearkiver, rådstuearkiver, statens lærde skolers og kirkeinspektionernes arkiver m. m. Arkivpersonalerne tog straks fat på ordningen af hele dette store stof for at gøre det tilgængeligt, dels for administrationen, dels for de besøgende på læsesalene, men skønt der nu er arbejdet ufortrødent på det i mange år, er dog endnu ingenlunde alt gennemarbejdet. Dog har de historisk interesserede forlængst godtgjort, at de véd at sætte pris på, at der er åbnet dem et nyt arbejdsfelt, og besøget på læsesalene er blevet betydeligt.

Da al arkivordning går ud på at bringe embedernes protokoller og dokumenter tilbage i den organiske forbindelse, som udvikler sig af sig selv under det daglige arbejde på et kontor, hvilken forbindelse ofte i tidernes løb er blevet sprængt, og da som følge heraf arbejdet ogsaa må gå ud på at rekonstruere ældre arkiver, der har været knyttede til embeder eller institutioner, der er blevne nedlagte eller saaledes omkalfatrede, at deres arkivalier har måttet spredes til forskællige sider, kan man kun fuldtud benytte et arkiv, når man er grundig inde i fortidens og nutidens forvaltningsgrene, kender de til enhver tid bestående

verdslige og gejstlige embedsområder — de militære arkiver lades her ude af betragtning — og ved, hvilke forskellige dele af forvaltningen der til enhver tid påhvilede enhver embedsmand. Som regel vil kun den, der i mange år har syslet i et arkiv, kunne tumle alle disse spørgsmål, og det kan derfor ikke noksom tilrådes de besøgende så at sige at gøre en af arkivets personale til sin fortrolige. Det skulde synes overflødigt at gøre denne bemærkning, men erfaring viser, at mangan besøgende — og i reglen de mest ukyndige — generer sig for at røbe sin uvidenhed på dette dog så specielle område og derfor ikke får ret meget ud af sine studier, når han ikke ligefrem af omstændighederne nødes til at tage mod hjælp. På ethvert arkivs læsesal burde der derfor med store bogstaver stå: Spørg Dem for. Det er jo ikke nok at tro, at man ved besked; man må være sikker i sin sag. Hvem tænker vel f. eks. nu på, at han for at få en oplysning om Skælskør fra 1798 ikke skal søge i Sorø amts arkiv, men i Sællands stiftamts, idet købstæderne tidligere ikke sorterede under amtmanden men under stiftamtmanden, eller hvor mange er der vel, som ved, at Hindsholm forhen regnedes til Salling herred og lå under Nyborg amt, skønt Bjerge herred lå under Odensegårds amt, og at øen Læsø i næsten hele det 18. århundrede i verdslig henseende hørte til Hald amt og i gejstlig henseende sorterede under Viborg stift indtil for nogle menneskealdere siden, og af den slags ikke selvindlysende forhold er der mange.

Der findes i den trykte litteratur ingen samlet oversigt over de utallige forandringer, der i tidernes løb er foregået i henseende til Danmarks centrale og lokale administration, men der foreligger dog adskillige gode hjælpemidler til at skaffe sig underretning om de vigtigste dele af denne. For centraladministrationens vedkommende er forholdene som bekendt før enevældens tid meget lidt udviklede, idet alle de tråde, der forbandt landets enkelte dele med centrum, løb sammen i danske kancelli, men fra 1660 bliver forholdet et helt andet, idet der opstår flere kollegier, hvoraf nogle snart forsvinder igen, andre består i lang tid; og alt som kollegiernes forretninger vokser,

fordeles de på forskællige kontorer, snart efter saglige, snart efter topografiske delingslinjer. Og ved siden af de egentlige kollegier opstod direktioner og kommissioner, til hvem visse grene af administrationen blev overdraget. Det blev et indviklet apparat, som det er vanskeligt at finde rede i for den, der ikke i årevis har været nødt til at sysle med det. Der foreligger heldigvis en samlet oversigt over hele dette maskineri i de af rigsarkivet udgivne værker *Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848* og *Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden*. Hertil slutter sig endvidere *Den civile Centraladministration 1848—1893* og *1894—1913*, men da arkivalier fra en så ny tid sædvanlig ikke vil være tilgængelige for offentligheden, vil disse sidste ikke kunne siges at have synderlig interesse i denne forbindelse.

En bekvem oversigt over det af denne administration fremgæede arkivmateriale har man i en lille bog fra 1923: *Rigsarkivet og Hjælpe midlerne til dets Benyttelse*, men den medtager kun, hvad der stammer fra tiden før 1848 og kun, hvad der findes i hovedarkivet. Et — dog ikke udtømmende — Sagregister letter bogens benyttelse, og for den, der vil anstille mere omfattende arkivundersøgelser, vil den være en udmærket håndrækning, men trods bestræbelserne for at gøre den så kort og overskuelig som muligt, turde den være temmelig besværlig at gribe til for den, der kun kommer på arkivets læsesal (åben hver dag kl. 10—5) for at sysle med et stærkt begrænset topografisk spørgsmål. Her skal derfor i størst mulig korthed gives lidt vejledning for sådanne besøgende.

Det skal da først bemærkes, at egentlige arkiver kan man strængt taget ikke tale om før omkring reformationstiden. Hvad der er bevaret fra en tidligere tid, er næsten altid kun brudstykker, navnlig samlinger af dokumenter på pergament og — fra en noget senere tid — på papir, især sådanne, der begrundet et retskrav, såsom skøder, pantebreve, tingsvidner, testamenter o. lgn. Som ovenfor omtalt, er en overordentlig stor del af disse nu trykt, og de er således lettere tilgængelige i bibliotekerne end i arkivet. Iøvrigt må det bemærkes, at ingen-

lunde alt, hvad der findes i rigsarkivet, er sager, der er fremgåede af centraladministrationen, idet der dér også er samlet mange privatarkiver fra ældre og nyere tid, så at sige lige op til dato. De ældre sager var tidligere ordnede efter forskællige principper. Der var den i topografisk henseende meget vigtige *Topografisk Samling på Pergament* og ligeledes en *Topografisk Samling på Papir*; der var samlingerne: *Danmark, Sælland og Møen, Fyn og Smålandene, Nørrejylland og Domme og Tingsvidner* m. fl. Alle disse samlinger, som man i ældre værker ofte vil finde citerede, er nu opløste og dokumenterne henlagte efter mere moderne principper, idet de er blevet samlede i »arkiver«. På rigsarkivets læsesal findes en kronologisk fortegnelse over dem, der viser, hvor de tidligere har ligget og hvor de nu findes. Afskrifter af de allerfleste af dem findes iøvrigt i det bekendte *Langebeks Diplomatarium*, af hvilket en lang række bind (tiden 1451—1560) findes på læsesalen. De fyldige registraturer over de gamle opløste samlinger vil man ofte med stor nytte kunne rådføre sig med; de såvel som talrige andre skrevne arkivregistraturer, som er tilgængelige for publikum, der ikke bør undlade at benytte dem, findes også på læsesalen.

Når vi når frem til reformationstiden, forandres forholdene, idet der i danske kancelli var begyndt at vokse et virkeligt arkiv frem, da man begyndte at føre protokoller over de udgåede kongebreve, såvel over de såkaldte åbne breve (i »Registre«) som over de lukkede breve (i »Tegnelser«). Over det arkiv, der således voksede frem, vil man finde en — dog nu forældet — registratur i *Vejledende Archivregistraturer I*, hvor man også har en redegørelse for forretningsgangen i danske kancelli. De i registre og tegnelser indførte kongebreve foreligger nu indtil 1626 trykte, dels fuldstændig, dels i uddrag i de ovenfor omtalte trykte kilder (»Kancelliets Brevbøger« m. m. og i de i fortalen til første bind af dette værk side II nævnte værker), og de vil altså nu i reglen ikke benyttes i rigsarkivet men i bibliotekerne; for den følgende tid må man jo derimod ty til de originale brev-bøger, og der skal derfor gøres opmærksom på, at de er inddelte i rækker efter landsdelene, hvilket gør dem lettere

tilgængelige for den topografiske forskning. I hvert bind er der alfabetisk register.

Da der her ikke kan gåes i enkeltheder, må det iøvrigt overlades til enhver ved hjælp af den nævnte trykte registratur at finde de sager, han mener at kunne få brug for, men da *lensregnskaberne* ikke er medtagne i denne registratur, skal der her udtrykkeligt gøres opmærksom på, at disse ofte i topografisk henseende kan gøre ypperlig fyldest (se herom i »Fortid og Nutid« I side 141 ff.), ligesom *dombøgerne* (registraturen side 193), der dog, skønt de er forsynede med registre, må betegnes som en vanskelig tilgængelig kilde, når man ikke har et fingerpeg om, hvor man skal søge. En ikke ringe del af dommene foreligger dog trykt, dels i *Udvalg af gamle danske Domme*, 4 bind, der slutter med året 1596, dels i *Samling af Kongens Rettertings Domme*, 2 bind, der omfatter årene 1595—1614. Til bægge disse værker er der forskællige registre. — Også Højesterets arkiv findes indtil c. 1860 i rigsarkivet, men uheldigvis mangler dombøgerne for det 18. århundrede; disse erstattes dog til en vis grad af de bevarede voteringsprotokoller.

Skønt danske kancellis arkiv indtil 1660 er et ret lille arkiv, indeholder det dog uvurderlige skatte såvel for den almindelige som for kulturhistorien, både for personhistorikeren og for topografen, og dets værdi forøges ved, at der iøvrigt er så få arkivalier bevarede fra denne temmelig fjærne fortid. Anderledes bliver forholdet efter 1660, da kollegiernes arkivmasser efterhånden svulmer meget op og kommer til at indeholde mere og mere stof af mindre værdi, samtidig med at de arkiver, der nu findes samlede i landsarkiverne, begynder at gøre sig gældende i stadig højere grad. Det siger sig selv, at der i en kortfattet anvisning som nærværende slet ikke kan være tale om at udpege alle de protokol- og pakkerækker i rigsarkivet, hvorfra topografen må hente sit stof, men kun om at give nogle ganske korte antydeinger.

De to vigtigste arkiver her er danske kancellis arkiv og rentekammerarkivet.

Danske kancelli havde navnlig de sager under sig, der nu

er fordelte til ministerierne for kirke- og undervisningsvæsenet og justitsministeriet. Trykt registratur over dets arkiv findes i »Vejledende Arkivregistraturer« I side 196 ff. Af denne vil det ses, at der stadig føres flere rækker »registre« og »tegnelser«, indeholdende henholdsvis de kongelige åbne og lukkede breve. Inddelingen efter landskaber er bevaret, og der findes særdeles brugbare registre i hvert bind. Til hver protokollrække slutter sig pakker med koncepter og »indlæg«, som man ikke bør lade upåagtede, da indlægene består af ansøgninger, betænkninger, erklæringer osv., der ofte for forskeren kan indeholde fuldt så gode oplysninger, som det på dem baserede kongebrev, der findes indført i vedkommende brevbog. Af disse bilag til protokollerne er dog i årenes løb overordentlig mange kasserede, hvorom henvises til ovennævnte arkivregistratur side 148 ff. — Fra år 1800 deltes forretningerne i danske kancelli mellem flere departementer, navnlig ét kirke- og skoledepartement og flere justits- og politidepartementer, der delte sagerne mellem sig efter topografiske hensyn. At der herefter måtte ske en forandring med den gamle måde at føre »registre« og »tegnelser« på, følger af sig selv.

Rentekammeret, der oprindelig hed skatkammeret, svarer i sit forretningsområde nogenlunde til et finans-, indenrigs- og landbrugsministerium, men dets mangeartede forretninger fordeltes efterhånden på flere kollegier, navnlig *kommercekollegiet* og *generaltoldkammeret*, hvis virkefelter er antydnet i deres navne. En trykt registratur over disse kollegiers arkiver findes i »Vejledende Arkivregistraturer« II og III. Af disse registraturer vil det ses, hvilke umådelige arkivmasser der har samlet sig i disse kollegiers arkiver, og hvor umuligt det er med få ord at give detailleret anvisning på, hvorledes en uøvet forsker skal finde sig til rette i alle disse labyrinter. Det gælder derfor her, mere end noget andet sted, at man må spørge sig for hos det tjenstgørende personale på læsesalen. En hovedregel for henlæggelsen af sagerne i disse kollegier er, at de ikke, som i danske kancellis arkiv, lægges efter sagernes brevnumre (∴ som bilag til den fra kancelliet udgåede skrivelse), men efter journalnum-

mer (∴ efter det nummer, sagen får i journalen, når den indkommer til kollegiet). Man begyndte dog ret sent i rentekammeret at føre journaler (først 1740); for den tidligere tid volder det derfor vanskelighed at finde, hvad man har brug for. Hvis den indkomne sag var af den art, at kongen selv skulde resolve i den, hvilket i begyndelsen var tilfældet med endog meget ubetydelige sager, vil den dog i reglen let kunne opspores, da der fra 1720 findes særdeles gode gamle kontorregistre til resolutionsprotokollerne og for den foregående tid (1660—1719) under udarbejdelse er en registratur over alle forefundne kgl. resolutioner, der bliver forsynet med alfabetisk register, og når man herigennem har fået hold på sagen, vil det ikke være vanskeligt at fremdrage dens øvrige akter, f. s. v. de er bevarede; men ofte vil man kunne undvære disse, da kongens resolution er påtegnet en udførlig forestilling, hvori sagens omstændigheder er fremstillet. I rentekammeret ekspederedes iøvrigt sagerne gennem en hel række kontorer, navnlig renteskriverkontorer for visse topografiske områder, hvilket i høj grad letter arbejdet for den, der søger oplysninger om en bestemt lokalitet. Da det var statens materielle anliggender, rentekammeret og de deraf fremgaaede eller dermed beslægtede kollegier beskæftigede sig med, er disses arkiver af største vigtighed for den, der sysler med topografiske æmner. I rentekammeret udarbejdedes matriclerne, dér opsamledes forarbejderne til disse, gennem rentekammeret udfærdigedes skøder på kronens gods, kro-, brænderi- og møllebevillinger, bevillinger på udstykning og sammenlægning af gårde, derfra administreredes skov- og jagtvæsenet, for saa vidt det ikke var henlagt under overjægermesteren eller overforstmesteren (jvfr. Vejledende Arkivregistraturer II side 166 ff.) osv. Resultaterne af talrige kommissioners undersøgelser findes også samlede dér. I enevældens tid nedsattes der nemlig idelig kommissioner, som skulde undersøge eller forbedre sagerne. Kunde bønderne på Møen ikke svare landgilde, ønskede man at kolonisere de jyske heder, var der uorden med de kongelige fiskerier i Nordsælland eller opstod der tvivlsmaal angående det vigtige fiskeri i Limfjorden, var der uenighed om,

hvorvidt en ejendom hørte under det ene eller det andet oppebørselsdistrikt, skulde der pålignes nye skatter, vilde kongen foretage et mageskifte osv., nedsattes der en kommission til at foretage de fornødne undersøgelser. Omkring en sådan kommission kunde der samle sig ret anselige arkiver; snart indsendtes disse, hyppigere en beskrivelse af forretningen til vedkommende kollegium, hvor de nu kan være til overordentlig nytte ved historiske og topografiske undersøgelser. I »Vejledende Arkivregistraturer« vil man finde en fortegnelse over sådanne og mange andre vigtige sager under betegnelsen »Diverse dokumenter«, ordnede efter topografiske og andre hensyn, hvorved oversigten lettes. Rentekammeret har iøvrigt i de senere år været genstand for en grundig omordning, hvorved den trykte registratur er blevet mindre brugelig, men i reglen vil dog sager, der rekvireres efter den, kunne skaffes tilveje; alligevel gør man rettere i at benytte den nye seddelregistratur, der findes på læsesalen.

Inden vi forlader rentekammerarkivet og de dermed beslægtede kollegiers arkiver, skal endnu kun nævnes de utallige rækker af regnskaber, der indsendtes til revisionskontorerne for at revideres. En fortegnelse over disse findes i den ovennævnte bog, »Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse« s. 97 ff. Skønt de er af stor betydning for mange spørgsmåls afgørelse, er de — navnlig af pladshensyn — udeladte i de trykte registraturer. Om amsregnskabernes benyttelse som historisk kilde findes en artikkel i »Fortid og Nutid« IV side 1 ff. Der kan muligvis også være grund til udtrykkelig at henlede opmærksomheden på pakkesagerne angående den store mængde hovedgårde og andre faste ejendomme, der i pengekrisens tid overtoges af statskassen (se »Vejledende Arkivregistraturer« III side 168 ff.), og på den store samling af jordebøger, der findes specificerede i »Vejledende Arkivregistraturer« II side 29 ff. Her findes også nævnt matriklen af 1662; de øvrige matrikler (af 1664, 1688 og 1844), der er uundværlige hjælpemidler ved talrige topografiske undersøgelser, og forarbejderne til dem, findes ikke i rigsarkivet men i Matrikkelsarkivet. En udførlig vejled-

ning til deres benyttelse findes i »Fortid og Nutid« II side 1 ff., hvormed bør sammenholdes artiklen »Dansk Landsbyhistorie 1844—1600« (smst. IV side 147 ff.).

Det kan fremsættes som en almindelig regel, at undersøgelser angående lokaliteter på landet som oftest skal foretages i rentekammerarkivet, mens derimod købstadsforhold snarest oplyses gennem danske kancellis og kommercekollegiets arkiv; men derfra er der dog adskillige undtagelser. Således er kirke- og skolesager altid gæde gennem kancelliet eller gennem de af det udsondrede myndigheder (se »Rigsarkivet« side 23), mens derimod f. eks. toldsager altid må søges i rentekammeret eller generaltoldkammeret uden hensyn til, om de angår by eller land.

Som ovenfor nævnt oprettedes der ved lov af 30. marts 1889 tre proviansarkiver (landsarkiver), hvortil de lokale arkiver skulde afgives, og der gjordes opmærksom på, at man for at benytte disse arkivmasser først og fremmest måtte skaffe sig et overblik over, hvilke verdslige og gejstlige inddelinger landet gennem tiderne har haft. Der foreligger nu i den trykte litteratur ingen samlet fremstilling heraf, men dog en del gode hjælpemidler til at danne sig et begreb om de talrige forandringer, der har fundet sted.

Først bør nævnes Arent Berntsens fortjenstfulde værk fra midten af det 17. århundrede *Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed*, i hvis første del der udførlig gøres rede for rigets daværende inddeling i lande, stifter, sysler, len osv. *Sysselinddelingen* er iøvrigt behandlet i et særligt arbejde af O. Nielsen. Om lenene findes oplysninger i de to værker af Erslev *Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede (1513—1596)* og *Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660*. Nærmest at betragte som en fortsættelse af disse er Blochs *Stiftamtmand og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island 1660—1848* og Bruuns *Danmarks Amtsførvaltere 1660—1848*, der dog ikke gør nøje rede for de forskællige amtsstuedistrikters område. Om pastoraterne får man oplysninger gennem de forskællige *præstehistorier* — navnlig Wibergs — og stifternes områder har jo i det væsentlige været uforandrede gennem tiderne; dog må det erindres, at

Lolland-Falsters stift 1803 blev udskilt af Fyns stift. Med provstierne er der derimod foregået overordentlig store forandringer, idet oprindelig hvert herred udgjorde et provsti — undertiden var dog to sammenlagte. Så bestemte en forordning af 1806, at der i hvert amt kun skulde være én provst — en amtsprovst. Forordningens bydende gennemførtes dog kun langsomt og ofte således, at et amt deltes mellem flere amtsprovster, navnlig ofte to, og inden amtsprovstier var oprettede hele landet over, opgav man helt tanken og gik over til distriktsprovstier, bestående af 2—3 herreder. Disse har tildels holdt sig til vor tid, dog således, at der har været en tendens til at gøre provstierne mindre. — *Hof- og statskalenderne* kan iøvrigt rådspørges, naar der ønskes oplysninger om landets administrative inddelinger, men de går kun tilbage til omkring midten af det 18. århundrede, de ældste årgange er meget magre og de er ret langt op i tiden temmelig upålidelige. Om herrederne og birkerne fåes de pålideligste oplysninger gennem de i hvert landsarkiv værende *skrevne fortegnelser over magistratspersoner og retsbetjente* i vedkommende landsdel fra 1660—1848 (kopier af dem alle findes i hovedarkivet). Af disse vil det ses, at forandringerne har været meget omfattende; oprindelig udgjorde hvert herred eller birk én retskreds, i Christian den femtes tid fandt en stor forandring sted, hvorved mange af de jurisdiktioner, der bestod lige til den store retsreform fandt sted, fremstod, men mange af birkerne overlevede denne omlægning, nye kom til, og først langt ned i det 19. århundrede forsvandt de fleste af disse.

Af det ovenfor anførte vil det tydeligt fremgå, at antallet af de embedsarkiver, der opbevares i landsarkiverne, er meget stort, og at de er af højst forskellig art. Der lader sig derfor ikke give almindeligt gældende regler for, hvorledes en historisk-topografisk undersøgelse skal drives; de spørgsmål, der kan rejses, er så mangfoldige, de veje, ad hvilke man kan gå frem, så forskælligartede, at kombinationerne bliver utallige, og den omstændighed, at de lokale arkiver ofte har lidt meget af tidens tand, idet sagerne ved at opbevares på fugtige steder er smuldrerede hen, ved at henligge på brandfarlige steder er gåede til-

grunde ved ild, ved at flyttes fra sted til sted er blevne splittede ad, bevirker, at just de arkivalier, man helst skulde bruge, ofte ikke er tilstede, hvorfor man ad omveje må søge de oplysninger, som ellers vilde kunne findes på den slagne vej. Hertil kommer, at mens man i centraladministrationens arkiver ofte på ét sted vil finde mange oplysninger om samme sag eller i hvert fald den sag, der er tale om, fyldigt belyst ved ansøgning, bilagt med erklæringer og betænkninger fra de øvrigheds personer, den på sin vej har passeret, vil man i de lokale arkiver ofte være henvist til møjsommeligt at følge en sag fra det ene arkiv til det andet for at få samlet alt, hvad der ved en given lejlighed er kommet frem om den. Ønsker kancelliet f. eks. oplysning om en kirke, skriver det til vedkommende stiftsøvrighed, denne skriver til provsten, han igen til præsten. Præsten udtaler sig, provsten erklærer sig, stiftsøvrigheden ligeledes, og sagen vender tilbage til kancelliet, hvor man altså kan vente at finde den samlet. Men findes den ikke dér, eller sidder man ude i et landsarkiv og ønsker at undersøge sagen, så må man have vedkommende embedsmænds journaler og kopibøger frem, følge sagen gennem dem og eventuelt efterse, om ikke dele af sagen skulde findes i de tilhørende journalpakker.

Da det afhænger af en sags art og beskaffenhed, ad hvilke veje den således vandrer, må det i hvert enkelt tilfælde afgøres, hvor oplysninger om den skal søges, og det bliver i reglen arkivmanden, der må give anvisning i den henseende. Som almindelig vejledning kan her kun gives en ganske kort oversigt over de for topografen vigtigste arkiver, der er samlede i landsarkiverne, og hvad der i hvert af disse findes af særlig interesse for det topografiske studium; en sådan oversigt er så meget mere fornøden, som der aldeles ingen trykte registraturer findes over disse arkiver. Derimod vil man ved hvert landsarkiv finde talrige skrevne registraturer, og over de arkiver, der endnu ikke er blevne registrerede, siden de afleveredes, vil der i hvert fald findes afleveringsdesignationer, der dog ofte er lidet tilfredsstillende.

Landsarkiverne indeholder da:

1) *Landstings- og landsoverretsarkiver.* Ved den tid, her nærmest er tale om, fandtes der i Danmark 5 landsting, nemlig et for Sælland og Møen, et for Låland og Falster, et for Fyn og Langeland, et for Nørrejylland og et for Bornholm. Landstinget var som bekendt overret for en landsdel, dog således, at visse købstæder havde landstingsret, hvorfor der fra dem ikke appelleredes til landstinget, men til højesteret, og således, at landstinget i visse sager var første instans. Da mange af de til landstinget indstævnedes sager drejede sig om ejendomstrætter, vil der i justitsprokollerne med tilhørende irettelagte dokumenter og dombøger ofte kunne findes værdifulde topografiske oplysninger, men de vil være vanskelige at fremdrage, når man ikke har et bestemt holdepunkt for eftersøgningen. Langt vigtigere er dog landstingenes skøde- og pantebøger, vel den vigtigste topografiske kilde, der findes i landsarkiverne. Skøde- og pantebøger er for topografen omtrent det samme, som kirkebøgerne er for genealogen og personalhistorikeren, hvorfor det var i høj grad uheldigt, at disse vigtige protokolrækker tidligere i almindelighed var undtagne afleveringspligt til landsarkiverne, en fejl, der dog nu er rådet bod på. Når landstingenes straks indkom hertil, var grunden den, at læsning af skøder o. lgn. ved landstingene ophørte 1805, indtil hvilket år alle skøder på frit gods (adelige sædegårde med tilliggende) skulde læses dér. Denne bestemmelse overholdtes dog ingenlunde strængt, idet man allerede længe før 1805 kan finde skøder på sådanne ejendomme læste ved herredstingene, ligesom skøder på ufrit gods ofte læstes ved landstingene. Benyttelsen af Fynbo landstings skøde og pantebøger lettes ved de af Rasmussen Søkilde udgivne uddrag af dem. — Landstingene ophævedes ved forordningen af 25. januar 1805 (Bornholms dog først ved plakat af 29. juni 1813) og erstattedes af 2 landsoverretter, en for Nørrejylland og en for den øvrige del af landet. Disse overretters arkiver kan ligesom landstingenes gennem sager om faste ejendomme give topografiske oplysninger.

2) *Stiftamts- og amtsarkiver.* Under stiftamtmandene sorterede alle stiftets købstæder, indtil den store amtsomlægning

fandt sted i slutningen af det 18. århundrede. Indtil den tid havde de øvrige amtmænd altså intet med købstædernes forhold at gøre, og det må erindres, at i henhold til grevernes og friherrerne privilegier af 1671 var disses allodial- og feudalgods unddraget såvel amtmændenes som amtsskrivernes embeds-område.

Da stiftamtmanden i reglen tillige var amtmand i et eller flere amter, findes der ofte ikke noget særligt stiftamtsarkiv, idet han har brugt fælles journaler og kopibøger til alle sine forretninger. Dog findes jævnlig særlige købstadsjournaler og kopibøger samt journaler og kopibøger for landet, ligesom købstadsbreve ofte er henlagte købstadsvis, brevene fra landet jurisdiktionsvis. Stiftamtmænd og amtmænd var i mange forhold kun et bindeled mellem den lavere verdslige embedsstand og befolkningen på den ene side og centraladministrationen på den anden side. Mange af de breve, der indkom til dem, gik derfor videre med deres erklæring eller betænkning, der ofte findes indført i særlige kopibøger, ligesom mange breve fra centraladministrationen fra amterne sendtes videre til rette vedkommende. Korrespondancesagerne er det, der fylder mest i et amtsarkiv; de er ofte gjort lettere overskuelige ved at være samlede i rækker af kgl. reskripter, kancellibreve, rentekammerbreve, breve fra andre kollegier og breve fra forskællige, hvilke sidste ofte igen er fordelt på den ovenfor antydede måde; men der er dog mange andre arkivalier i et amtsarkiv, da amtmændenes forretninger var meget forskelligartede. Her skal blot peges på, at amtmændene forrettede skifterne på landet efter proprietærer, forpagtere, retsbetjente, selvejere m. fl., indtil plakaten af 13. decbr. 1793 bestemte, at deres skiftejurisdiktion efterhånden skulde overgå til herredsfogderne. Amtmændenes skifteprotokoller er af største vigtighed for kultur- og personalhistorien, men også for topografien er de en kilde af stor betydning. For den, der sysler med købstadshistorie, er de taksationsforretninger, der i henhold til brandforsikringsanordningen af 13. januar 1761 hvert tiende år skulde foretages over alle købstædernes bygninger, og som skulde udfærdiges i tre eksemplarer, hvoraf

et forblev i byens arkiv, et indsendtes til stiftamtmanden (senere amtmanden) og et til kommercekollegiets arkiv, af stor interesse, da der ingensteds findes samlet fuldstændigere oplysninger om købstadsejendomme. I anordningen bestemtes, at også landbygninger kunde forsikres i denne brandforsikring for købstadsbygninger; man kan altså her også søge oplysninger om sådanne (jvfr. iøvrigt nedenfor side 25) — Landvæsenskommis-sionsprotokollerne, der også i topografisk henseende er af stor værdi, afgives kun undtagelsesvis til landsarkiverne. — Amtsarkiverne begynder i reglen ikke før omkring år 1700.

3) *Amtsforvalterarkiver*. I disse findes bl. a. skattehovedbøgerne, gennem hvilke man, når man ikke har adgang til vedkommende skøde- og pantebøger, kan følge landejendomes skiftende ejere, men rigtignok uden at få oplysning om, hvorledes de kommer fra én hånd over på en anden. De begynder iøvrigt i reglen ikke før omkring år 1800. Vigtigere er de gamle matrikler, der ofte findes, og den samling af de fra rentekammeret modtagne udstykningsbevillinger og -approbationer, der i reglen er bevaret i hvert amtsforvalterarkiv på en let tilgængelig måde. Man vil ganske vist kunne finde de samme i rentekammerarkivet, men de er lettere at få overblik over i et lille arkiv end i et, der omfatter større landsdele.

4) *Rytterdistriktsarkiver*. Regimentsskriveren var en slags amtsforvalter i de af Frederik den fjerde oprettede rytterdistrikter. Om det gods, der var henlagt under rytterdistriktet, findes gode oplysninger i arkivets jordebøger, sessions-, fæste- og skifteprotokoller. De sidste giver dog naturligvis navnlig oplysninger om beboernes forhold. Længe før rytterdistrikternes tid var der iøvrigt til rytterhold udlagt en mængde kongeligt gods — i reglen meget spredt — som også administreredes af regimentsskriverne, men af disses arkiver er kun ganske få nogenlunde fyl-digt bevarede.

5) *Herreds- og birke- samt byfogedarkiver*. Fra tiden før den ovenomtalte store sammenlægning i Christian den femtes tid er der i reglen kun bevaret tingbøger. Disse må karakteriseres som ret vanskelige tilgængelige kilder — bl. a. også, fordi

skriften lægger den uøvede hindringer i vejen — men til gengæld lønner det i høj grad umagen at give sig rigelig tid til at udnytte det i disse indeholdte, hidtil saa lidt benyttede, men overordentlig vigtige stof. Desværre er store masser af dem i tidens løb gåede til grunde, men fra mange herreder og birker er de dog bevarede i ret anseelige mængder, om end sjældent i sluttet række; for enkelte jurisdiktioners vedkommende rækker de tilbage til tiden før 1600, oftere begynder de dog en del senere. De giver oplysninger om en stor mængde forskelligartede ting, om steder, om personer, om forhold, om herredets almindelige og om dets specielle historie. Gennem optagne tingsvidner, gennem ejendoms- og skæltrætter gives der hyppigt meddelelser om tildragelser, der ligger forholdsvis langt tilbage i tiden, arvtrætter kan give anledning til, at der opstilles hele små stamtavler over herredets og omegnens slægter; har sandflugten strøget hen over markerne, afhjemles der synsforretninger over den skade, de har lidt, er der forøvet skovtyveri, eller kan bønderne ikke få deres svin fedede i skovene, vidnes der til tinge om skovenes tilstand, har fjenden været i landet, optages der syn over den skade, beboerne har lidt, over hvad fjenden har røvet fra dem, eller over hvorledes kirkerne er blevne medhandlede. Om ulvenes hærgen, om troldkvindernes gale streger, om overfald og mord, om alt, hvad livet fører med sig — dog navnlig dets skyggesider — kan man vente at finde oplysninger i tingbøgerne. Den, der ønsker at se, hvor forskelligartede fund man kan gøre i disse kildeskrifter, vil bedst erfare det ved at blade lidt i Klitgaards beskrivelse af Hvetbo herred.

Det må dog erindres, at mange af de sager, der i tingbøgerne findes oplysninger om, kan forfølges videre ad forskellige veje, idet en sag jo kunde — og i visse tilfælde skulde — appelleres til højere ret, først til vedkommende landsting og eventuelt til den til enhver tid bestående højesteret. Ligeledes kan et tingsvidne foranledige ekspeditioner inde fra centraladministrationen. Ønsker f. eks. bønderne nedsættelse i landgilde eller hartkorn (og de deraf flydende hartkornsskatter) på grund af

sandflugt, lader de optage et tingsvidne om den skade, de har lidt, vedkommende amtmand sender det med sin erklæring til rentekammeret, og gennem dette udfærdiges kongens resolution i sagen. Når en sådan sag er af forholdsvis gammel dato (f. eks. fra det 17. århundrede), vil der nu i reglen intet kunne findes om den i amtets arkiv, men i danske cancellis eller rentekammerets arkiv vil den kongelige resolution med bilag i reglen kunne skaffes tilveje.

Når man ind i det 18. århundrede, bliver retsbetjentarkiverne efterhånden fyldigere. Her skal særlig fremhæves auktionsprotokollerne, af hvilke man kan få oplysninger om solgte ejendomme — og det må fremhæves, at ingenlunde ethvert skøde, der udstedtes af auktionsretten, blev tinglæst — samt skøde- og panteprotokollerne, der findes i landsarkiverne til omtrent midten af forrige århundrede, for enkelte jurisdiktionsers vedkommende endog til 1870. Om købstædernes skøde- og panteprotokoller findes en vejledende artikkel i »Fortid og Nutid« (VI side 32 ff.). Skifteprotokoller vil man i byfogedarkiverne ret jævnlige finde lige fra omkring midten af det 17. århundrede — skønt de egentlig hører hjemme i rådstuearkiverne —, hvorimod herredsfogderne intet havde med skifterne at gøre, før de lidt efter lidt i henhold til plakaten af 13. december 1793 overtog den skiftejurisdiktion, amtmanden tidligere havde haft, og senere ligeledes provsternes og godsernes.

6) *Rådstuearkiverne* indeholder de af magistratens administration af købstadens anliggende fremgaaede arkivalier; de har altså som regel kun værdi for den, der sysler med vedkommede bys specielle historie. For de mindre byers vedkommende er i reglen lidet eller intet af ældre dato bevaret, men for de vigtigere byers ofte desmere og ofte delvis tilbage til reformations-tiden. Som ovenfor bemærket havde en del byer landstingsret, hvilket vil sige, at de af byfogden afsagte domme ikke appelleredes til vedkommende landsting, men til borgmestre og råd og derfra lige til højesteret. Deres landstingsret ophævedes, da der 1805 oprettedes landsoverretter (se ovenfor). Københavns råd-

stuearkiv er ikke afleveret til landsarkivet; det findes på rådhuset.

7) *Branddirektoraternes arkiver*, der begynder år 1800, er afleverede til c. 1875. De vigtigste protokoller her er brandtaksationsprotokollerne, der indeholder omhyggelige beskrivelser af alle de bygninger, som forsikres, og de er altså af stor værdi for dem, der studerer bygningshistorie (se »Fortid og Nutid« I side 185 ff.). Disse arkiver omfatter imidlertid kun landbygningerne; de tilsvarende oplysninger om bygninger i København og Købstæderne må derfor søges andensteds. *Direktionen for Københavns brandforsikring* har til landsarkivet i København afleveret brandtaksationer for københavnske bygninger 1731—1908. Brandforsikring af købstadsbygninger (og af landbygninger før 1800) må søges i vedkommende rådstue- og stiftamtsarkiver (se side 22).

8) *Stiftsøvrigheds- og bispearkiver*. Stiftamtmanden og bisp (c: stiftsøvrigheden) fører i forening overtilsynet med stiftets kirker, hospitaler og stiftelser m. m., sætter kapitelstaksten (se herom *Kapitelstakster i ældre og nyere Tid*, 1600—1902, udgivet af Statens statistiske Bureau), dømmer som 2. instans i gejstlige sager osv. Der findes ofte intet særligt stiftsøvrighedsarkiv, idet arkivalierne dels kan opgå i stiftamts- dels i bispearkivet, hyppigst i det sidste og ofte således indvævet i dette, at det ikke lader sig udskille. Bispearkiverne, i hvilke der som følge heraf ofte findes værdifulde gamle sager om kirker, præstegaarde, skoler, hospitaler (for gamle folk), offentlige stiftelser osv., er hyppigt for den ældre tids vedkommende gjort let tilgængelige gennem udførlige skrevne reversaler, efter hvilke alle sagerne er henlagte eller opstillede. I reversalerne er i reglen dels en topografisk, dels en saglig ordning gennemført, så at det er let at finde sig tilrette i dem. Til topografiske studier efterspørges i bispearkiverne hyppigst de såkaldte herreds- eller stiftsbøger, der er indrettede til forskællige tider og indeholder udførlige oplysninger om de til præsternes, degnenes og de lærde skolers personale henlagte midler, der for en væsentlig del tid-

ligere bestod i jordegods. Hvad der i Ålborg bispearkiv findes af den art, er bearbejdet af D. H. Wulff og udgivet under titlen *Statistiske Bidrag til Vendelbo Stifts Historie* og *Statistiske Bidrag til Aalborg Stifts Historie*. Også bispernes visitatsprotokoller, der dog ofte er forsvundne, bør i denne forbindelse nævnes. Odensebispens *Mester Jakob Madsens Visitatsbog* foreligger trykt og indeholder aldeles enestående bidrag til Fyns topografi og historie i slutningen af det 16. århundrede; ligeledes er viborgbispens Søren Lintrups visitatsbog 1721—24 blevet offentliggjort (i »Samlinger til jydsk Historie og Topografi« 3. r. II) og vendsysselske visitatsberetninger 1738—64 findes i »Vendsysselske Aarbøger« III—VI. bind. Om bispe- og stiftsøvrighedsarkiverne er der en række artikler i »Fortid og Nutid« V side 45 ff. (Sjællands), side 81 ff. (de jydske), VI side 65 ff. (det fynske) og VII side 30 ff. (Lolland-Falsters).

9) *Provstearkiverne* fra de gamle herredsprovsters tid indeholder væsentligst kun gejstlige justits-, skifte- og auktionsprotokoller, der er fortrinlige hjælpemidler for personalhistorikeren men kun yder topografen lidt. Fra 1802 kommer endvidere synsprotokollerne, der sætter os i stand til at følge kirkernes og fra 1817 tillige præstegårdenes bygningshistorie ned gennem tiden. Af korrespondance er kun lidet bevaret. I amts- og distriktprovstienes tid bliver korrespondancen det overvejende, og der kan i denne findes bidrag til kirkernes, præstegårdenes og skolernes historie, men som topografisk kilde betragtet er disse arkiver dog i almindelighed ikke meget bemærkelsesværdige.

10) *Præstearkivernes* væsentligste bestanddel er kirkebøgerne. I Christian den fjærdes sidste regeringstid blev det påbudt, at sådanne skulde føres, men overordentlig mange af de ældste kirkebøger er gåede til grunde ved vanrøgt og ildebrand. Skønt det ligger i sagens natur, at de væsentligst giver personalhistoriske oplysninger, bør topografen dog ikke forsømme at bruge dem, dels fordi de kan indeholde oplysninger om forlængst forsvundne stednavne, dels fordi den historiske topografi ikke kan undvære personalhistorien. De af præsterne førte såkaldte libri datici efterspørges idelig af de besøgende i landsarkiverne, men

indeholder i virkeligheden kun rent undtagelsesvis noget af interesse.

11) *Godsarkiver*. Af disse er talrige brudstykker indkomne til landsarkiverne, men kun få mere fuldstændige, og overhovedet må det siges, at forholdsvis meget få godsarkiver er nogenlunde fuldstændigt bevarede; af det rige materiale af adkomst-dokumenter, jordebøger, fæste-, hoveri- og skifteprotokoller, regnskaber, korrespondancesager osv. er nu i reglen lidet eller intet i behold, men hvor meget der stundom kan have været tidligere, kan man få et begreb om gennem de bevarede ovenfor nævnte gamle registraturer, »Danske adelige Brevkister« og »Fru Eline Gøyes Jordebog«. Nogen vejledning til at se, hvad man i landsarkierne kan vente at finde af godsarkiver, har man i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv« I side 54, 56, 139 og 141. At disse arkiver væsentligst indeholder bidrag til vedkommende gårds og dens tilliggendes historie siger sig selv.

Endnu skal kun nævnes, at man i landsarkiverne vil finde statens lærde skolers og nogle seminariers arkiver, kirkeinspektionsarkiver, der er af vigtighed for købstadskirkernes historie og ofte går langt tilbage i tiden, enkelte hospitalsarkiver m. m. Om landsbykirkerne haves de bedste oplysninger i kirkernes regnskabsbøger, hvor de er bevarede (jvfr. ovennævnte meddelelser fra rigsarkivet I side 56 ff. og side 137) og i de ovenfor ved provsterne omtalte synsprotokoller.

Som det fremgår af ovenstående, indeholder landsarkiverne ikke arkivalier af særlig høj ælde. Kun ganske undtagelsesvis begynder de dertil afleverede arkiver før ved reformationstiden, mange først 1—200 år senere, og som regel afgives de dokumenter, der er af ældre dato end 1559, til hovedarkivet, derimod ikke protokoller. Vil man altså drive en undersøgelse kronologisk, f. eks. følge en lokalitets historie fra middelalder til nutid, må man begynde i hovedarkivet; men dette vil ikke være tilrådeligt for en begynder. Det er allerede ovenfor fremhævet, at biblioteksstudier bør gå forud for arkivstudier; dernæst vil man i reglen gøre rettest i at benytte landsarkiverne, da de forholdsvis små arkiver, der findes dér, er lettere overskuelige end cen-

traladministrationens store, og — som sagt — fordi man ikke skal begynde med at fordybe sig i de arkivalier, hvor både sproget og — navnlig — skriften lægger hindringer i vejen. Når man går baglængs, bliver man efterhånden fortrolig med bægge dele. Ordbøger over juridiske udtryk (Christen Osterssen Weylles »Glossarium Juridicum« og Badens »Dansk-juridisk Ordbog«) og over gammeldansk og dialekter (navnlig Kalkars »Ordbog til det ældre danske Sprog, 1300—1700« og Feilbergs »Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål« samt Videnskabernes selskabs Danske Ordbog) må tages til hjælp. Efterhånden går arbejdet af sig selv. Alt som det skrider frem, noterer man sig stadig, hvorfra man henter sine oplysninger, hvadenten det er af trykte eller utrykte kilder; ti enhver påstand bør man kunne belægge med bevis.

Det vil under arkivstudierne ofte vise sig — og det er ovenfor flere steder antydet — at samme sag ofte må undersøges dels i vedkommende landsarkiv, dels i hovedarkivet. Var hele vort rigsarkiv samlet på ét sted, således at man dør kunde bruge alle arter af arkivalier samtidig, vilde det lette manges undersøgelse, men som forholdene nu engang er, må den, der vil gå grundig tilværks, i reglen drive studierne dels i et bibliotek, dels i et landsarkiv og dels i hovedarkivet for ikke at tale om, at der endda ofte kan være grund til at søge flere steder hen. Der er jo den ovenfor nævnte avissamling i Århus og det ligeledes nævnte matrikkelarkiv, der er Stednavneudvalgets kontor, som man kan se nærmere om i »Fortid og Nutid« II side 143 ff., der er musæerne, hvis genstande i sig selv jo ofte er af betydning for topografen og hvor der kan findes udstillet arkivalier, for ikke at tale om de manuskripter, der undertiden findes i deres biblioteker (se f. eks. om håndskrifter vedrørende Danmarks topografi i Nationalmusæets 2. afdelings bibliotek en artikel i »Fortid og Nutid« V side 55 ff.), der er Hærens arkiv (se smst. II side 170 ff.), et militært landsarkiv, der ikke må forveksles med de store krigs- og marinearkiver, der findes i rigsarkivet, men som ovenfor ikke er omtalte, fordi de kun i ganske særlige tilfælde benyttes af topografen; og der er flere

steder endnu — f. eks. private godsarkiver og talrige kortsamlinger, om hvilke sidste oplysninger findes i en af O. Smith forfattet oversigt i »Fórtid og Nutid« VI side 227 ff. — hvor denne kan søge sit stof. —

Dermed turde være sagt, hvad der i korthed kan siges om topografens arbejde i biblioteker og arkiver, men dertil kommer så i mange tilfælde arbejdet på åstedet. Det kan dreje sig om mangt og meget, men hyppigst vil det vel nok være stednavnene og de synlige fortidsminder (køkkenmøddinger, gravhøje og runestene; tomter, voldsteder, ruiner og gamle bygninger; kirkerne med deres inventar og hellige kilder m. m.), der særlig vil tiltrække sig opmærksomheden. Naturligvis er det i mange tilfælde ganske nødvendigt, at den topografiske forsker sysler med disse genstande og søger at uddrage af dem al den viden, der kan fåes, men det kan ikke tilstrækkelig stærkt fremhæves, at det er såre farlige veje at gå, når man ikke har en fagmand ved sin side. Man bliver ikke filolog, fordi man har læst Steenstrups »De danske Stednavne«, og ikke arkæolog, fordi man kender Sophus Müllers »Vor Oldtid«. Topografen gør derfor i reglen klogest i af hine kilder ikke at uddrage selvstændige slutninger; han bør vende tilbage til bibliotekerne og rådføre sig med den righoldige litteratur om alle disse æmner. Om de synlige fortidsminder findes jo både i Traps og i Daniel Bruuns »Danmark« talrige oplysninger, i førstnævnte værk både amts-, herreds- og sognevis, i sidstnævnte dels i 1. bind 1. bog en del afhandlinger, omfattende hele landet, dels — mere specielt — spredt i de forskællige bind amtsvis affattede redegørelser for oldtidsmindesmærker, voldsteder og herregårde samt kirker. Disse redegørelser er populære og derfor let tilgængelige for enhver, mens de Trapske udmærker sig ved korthed og saglighed og kanske kan volde begynderen en del vanskeligheder, fordi der benyttes så mange fagord, til hvis forståelse fremmedordbøger o. lgn. må benyttes. Iøvrigt findes i det ovenfor (side 6) nævnte tidsskrift »Antikvariske Annaler« og dets afløser en rigdom af artikler om beslægtede æmner, og der foreligger desuden i selvstændige værker en meget omfangsrig litteratur, som hver

enkelt må gøre sig bekendt med gennem de tidligere (side 4) nævnte bibliografier. Kun et ganske lille udvalg af de for topografen vigtigste arbejder skal her nævnes. Der er *De danske Runemindesmærker* af Wimmer (en håndudgave af disse er besørget af Lis Jacobsen), *Vore Landsbykirker* af Mackeprang, *Snedkere og Billedsnidere 1536–1660* af Chr. Axel Jensen, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker* af Uldall, *Marmora Danica* ved Erik Pontoppidan (o: gengivelser af inskriptioner, navnlig på ligstene; nu meget forældet), *Danmarks Kunst* af Beckett, *Studier i dansk Herregaardsarkitektur* af Lorenzen, der også har udgivet en række klostres bygningshistorie, og Løfflers forskællige arbejder om kirker og gravmonumenter. Talrige andre kunde nævnes, men pladsen tillader det ikke. —

Topografen må derfor ofte vandre lange og besværlige veje, inden han kan få samlet alle de oplysninger, han har brug for, men naturligvis vil det ingenlunde ved alle topografiske undersøgelser være nødvendigt at søge til alle de kilder, som ovenfor er omtalte; i så fald vilde de fleste tabe modet, inden de kom til vejs ende. Men tålmod skal der i reglen til, hvis man ikke vil slå sig tiltåls med halvgjort arbejde. Det er her som overalt navnlig lysten, der skal drive værket. Og glem så ikke, at man står sig ved at spørge sig for.

LOLLAND-FALSTERS STIFTSARKIV¹⁾.

Af HOLGER HANSEN.

Det københavnske Landsarkivs ene Bispearkiv omfatter kun 2 Aarhundreder, idet det først begynder efter Københavns Ildebrand 1728; dets andet Bispearkiv omfatter kun lidt over eet Aarhundrede, idet Bispestolen først oprettedes 1804. Ved ggl. Resolution af 21. Juni 1799 bestemtes, at »ved første fore-

¹⁾ Jvf. tidligere Oversigter over Sjællands, Jyllands og Fyens Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiver »Fortid og Nutid« V 45 ff., 81 ff. VI 65 ff.

faldende Vakance af Bispeembedet over Fyens Stift skal Lolland og Falster, saaledes som samme nu har en egen Stiftamtmand, have sin egen Biskop, som tillægges de Tiender paa disse Øer, med hvilke Biskoppen over Fyens Stift er beneficeret«. Den fyenske Biskop Tønne Bloch døde den 5te September 1803, og 30. December s. A. udnævntes Sognepræsten ved Roskilde Domkirke *Andreas Birch* til Biskop over Lolland-Falsters Stift. Han tog Bopæl i Maribo, hvor han købte en Gaard, som han fik op-højet til Embedsbolig; men allerede det følgende Aar forflyttedes han til Aarhus. Hans Efterfølger *P. O. Boisen* var Sognepræst i Vesterborg, hvor han tillige havde et Seminarium, som i høj Grad optog hans Interesse; han ønskede derfor ikke at flytte derfra, og fik ogsaa Lov til at forblive i Vesterborg Præstegaard, som indtil hans Død 1831 var Bisperesidens. Bispegaard- den i Maribo solgtes 1809. Den 3die Biskop *Rasmus Møller* (1831—42) tog atter Bopæl i Maribo; men de to næste *G. P. Brammer* (1843—45) og *P. C. Stenersen Gad* (1845—48) boede til Leje i en Gaard i Nykøbing. Imidlertid var der ved kgl. Resolution af 14. Maj 1846 bevilget 12000 Rdl. til Indkøb og Opførelse af en Embedsbolig for Biskoppen; men det var først den 6te Biskop over Lolland-Falsters Stift, *D. G. Monrad* (1849—54), som naaede, i Begyndelsen af 50erne, at flytte ind i den nye Bispegaard, som er Bispens Residens endnu. Den om- flakkende Tilværelse, som Lolland-Falsters Bispearkiv saaledes har ført i sine første 50 Aar, har rimeligvis ikke været gavnlig for det; de samme Kaar har i alt Fald virket ganske ødelæg- gende for de gamle Provstearkiver.

Det er nu ikke saaledes, at det i Landsarkivet i København opbevarede lolland-falsterske Bispearkiv kun naar tilbage til 1804, det naar flere Aarhundreder længere tilbage; ved Bispe- stolens Oprettelse blev det nemlig bestemt, at alle de Sager i Fyens Bispearkiv, som kun angik Lolland og Falster og derfor uden Ulæmpe kunde undværes ved Embedet i Odense, skulde udskilles og oprettes til et Bispearkiv for Lolland-Falsters Stift; dette gjaldt naturligvis væsentligst de i Pakker opbevarede Breve og Dokumenter og Regnskaberne, derimod saa at sige ingen af

Bindene. Lolland-Falsters Bispearkiv falder derfor naturligt i to Afsnit: I. Tiden før 1804, d. v. s. de af Fyens Bispearkiv udskilte Sager, og II. Tiden fra 1804, det egentlige Lolland-Falsters Bispearkiv.

Endnu maa bemærkes, at der ikke findes noget Lolland-Falsters Stiftsøvrighedsarkiv, da Bispearkivets Bind og Pakker omfatter baade egentlige Bispesager og Stiftsøvrighedssager, hvilke sidste ikke lader sig udskille. Den i Overskriften brugte Benævnelse: *Lolland-Falsters Stiftsarkiv* er derfor den korrekte, som ogsaa benyttes i den af Landsarkivet udarbejdede Registratur.

I. FØR 1804.

Først kommer en Samling af *Kgl. Forordninger og Kollegiebreve*, strækkende sig over 2 à 3 Aarhundreder, med tilhørende Registratur; de har ikke særlig stor Betydning, da de i alt væsentligt ogsaa kan findes i Danske Kancellis Arkiv. Vigtigere er det næste, *Dokumenter og Breve*, som bl. a. omfatter et Par Pakker »Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedr. Gejstlighedens og Kirkernes Indtægter m. m.«, desuden »Dokumenter og Breve fra Købstæderne« (NB. Nysted mangler) og »Dokumenter og Breve for Herrederne«, som naar tilbage i det 16., nogle faa Stykker endda i det 15. Aarhundrede (disse er dog kun Afskrifter). Fra 1790 til 1803 har Biskoppen ført særlig *Kopibog* for Sager ang. Lolland og Falster (3 Bd.) og særlig *Ekspeditionsjournal* (2 Bd.); hertil slutter sig 16 Pakker *Stiftsbreve* 1763—1803.

Visitatserne maa søges i Fyens Bispearkiv, dog haves her en Udskrift af Biskop Tønne Blochs Visitatsbog 1786—1806, for saa vidt angaar Lolland og Falster. En Afdeling for *Regnskaber* indeholder Kirkeregnskaber, dels originale, dels i Kopi og Konzept, fra c. 1700 til henimod Aarhundredets Slutning; desuden en Del Regnskaber for Skolerne, d. v. s. Købstædernes Latinsko-ler, Hospitals- og Fattigregnskaber fra det 18. Aarhundrede.

II. Tiden fra 1804.

Stiftsarkivets 2den Afdeling, det egentlige Lolland-Falsters Bispearkiv, er kun lille; den til Landsarkivet afleverede Del

gaar — bortset fra Regnskaberne — til 1844, strækker sig alt-
saa kun over 40 Aar. Dets væsentligste Bestanddele er Korre-
spondance, Indberetninger og Regnskaber.

Biskoppen førte følgende *Bøger over udgaaende Ekspedi-
tioner*:

Erklæringsprotokol 1804—44,
Resolutionsprotokol 1804—44,
Korrespondanceprotokol 1804—28,
Korrespondance- og Resolutionsprotokol for
Amtsskoledirektionen 1808—29.

Alle de 3 første Rækker omfatter baade Biskopssager og
Stiftsøvrighedssager; ingen af dem er forsynet med Register.

Bøgerne over de indkomne Sager er følgende:

Kollegiejournal 1804—44,
Journal over Anordninger og Kollegiebrev
vedk. Skolevæsenet 1817—29.
Stiftsjournal 1804—43.

Den sidste er den egentlige Journal; for Journalerne gælder
det samme som for Kopibøgerne, at de omfatter baade Biskops-
sager og Stiftsøvrighedssager og mangler Register.

Selve de *Indkomne Sager* er i Pakkerne fordelte saaledes:

Indkomne Sager vedk.	Købstædernes Kirker og Skole- væsen 1804—44,
— — —	Nakskov lærde Skole 1804—39,
— — —	Nykøbing Katedralskole 1804 —44,
— — —	Købstædernes Fattigvæsen 1804 —44,
— — —	Nykøbing Hospital 1804—48,
— — —	Amtsskoledirektionen 1808—29,
— — —	Den gejstlige Enkekasse 1804 —44,

Ansøgninger om Konfirmationstilladelse 1827—45,
 Stiftamtmandsbreve 1814—43,
 Stiftsbreve 1804—44.

De sidste indeholder de indkomne Sager, som ikke falder ind under nogen af de særlige Grupper, og er baade Biskops- og Stiftsøvrighedssager.

Da saaledes Stiftsøvrighedssagerne for Bispekontorets Vedkommende er uadskilleligt forbundne med Biskopssagerne, har man til dette »Stiftsarkiv« overført ogsaa Stiftamtmandens Kopibøger og Journaler over »kommune« Sager, d. v. s. de for Biskop og Stiftsamtmand »fælles« Sager, skønt man paa Amtskontoret har ført særlige Protokoller over disse Sager. Man finder altsaa i dette Stiftsarkiv Stiftamtmandens:

Kommune Kopibøger 1805—50,
 Kommune Journaler 1805—38,
 Kommune Sager 1822—37.

I Tidens Løb var der paalagt Præster, Provster og Biskopper at levere *Indberetninger* om mange forskellige Ting; i et Reskript af 28. Decbr. 1804 er alle disse Indberetninger opregnede; de Indberetninger, som Biskopperne skulde have fra Provsterne, og hvoraf de igen skulde uddrage Indberetninger til Danske Kancelli, er følgende: Om

Kopulerede, Fødte og Døde,
 Kirkernes Tilstand,
 Degneboliger og Skolehuse,
 Degne, Kirkesangere og Skolelærere,
 Legater og Stiftelser,
 Katekisation,
 Præsternes Skolebesøg,
 Teologiske Studenter,
 Konfirmander,

Lejermaal paa gejstlig Grund,
 Embedsbøger,
 Synsforretninger over Kirker og Præstegaarde,
 Visitatser,
 Præsternes Embedsførelse.

Hertil kom ifølge senere Paalæg Indberetninger om:
 Uafgjorte Ansøgninger,
 Døvstumme og Blinde,
 Tiendeforeninger m. m.

Det siger sig selv, at en Del af disse Indberetninger, som naar fra 1804 til 1843, fordelte i 18 Pakker, er en meget vigtig Kilde til Lolland-Falster lokale Historie i nyere Tid.

Regnskaber.

De vigtigste af disse er:

Regnskaber for Købstadskirkerne	1813—74,
Nykøbing Hospitals Regnskaber	1808—79,
Stangerup — —	1813—74,
Nysted — —	1814—67,
Maribo — —	1813—68,
Købstædernes Fattigvæsenesregnskaber ..	1813—58.

Forskelligt.

Herunder maa nævnes:

Lolland-Falsters Landemodeprotokoller	1724—1821,
Visitatsbog 1805—09 og Visitatsprotokoller	1806— 77,
Samling af Tiendeforeninger, Kendelser m. m. Tiende-	
væsenet vedk.	1804— 64,
Dokumenter vedk. Sognekaldenes Beskaffenhed . . .	1803— 40,
Dokumenter vedk. Skolevæsenets Indretning paa	
Landet	1804— 19,

Dokumenter vedk. de residerende Kapellanier og deres Nedlægning til Fordel for Skolevæsenet 1804—29 (se Reskr. 1803 30. Septbr.).

Det er kun et ringe og tarveligt Arkiv, som de første lolland-falsterske Biskopper har efterladt sig; finere Kontorbrug har man ikke kendt til; Register brugtes ikke; naar en Protokol var udskreven, var den nye ikke altid straks ved Haanden; Bispekontoret laa jo i mange Aar i en Landsby, der kunde ikke sendes Bud hen i Gaden til Papirhandleren efter en ny Protokol; det maatte vente, indtil der kunde komme Vogn til Købstaden; saa hjalp man sig imens med at sy et Læg Papir ind i det gamle Bind, hvor de nye Blade kom til at stikke et godt Stykke udenfor, saa at de blev snavsede og krøllede; eller ogsaa skrev man en Tid paa løse Papirer. Biskop Birch havde egentlig lagt alting godt til rette for en omhyggelig Bogføring med mange Henvisninger mellem de forskellige Rækker Kopibøger og Journaler indbyrdes. Men dette System blev hurtig glemt; i de fleste Bind er der ingen Henvisninger fra Journal til Kopibog og omvendt, og denne Mangel, sammen med Mangelen af Register, gør det noget besværligt at forske i dette Arkiv. Men alligevel — trods alt — lønner det sig at blade disse Erklæringsprotokoller og andre Kopibøger igennem; der findes mange velskrevne Udtalelser om nu glemte Sager og Begivenheder paa Lolland og Falster og gode Oplysninger om Stiftets Præster og Degne i første Halvdel af det 19. Aarhundrede

LANDMAALINGEN 1768—1772.

Af HENRIK LARSEN.

Vort Land fik under Christian den 5. en Matrikel, hvis Betydning for Forskningen af Danmarks Forhistorie ikke kan vurderes højt nok paa Grund af alle de Oplysninger, der blev tilvejebragte i Anledning af Forarbejderne til den, selv om ikke alle vore Historikere har faaet Øjnene aabne derfor.

I Retfærdighed var den et betydeligt Fremskridt fra Matriklen af 1664, men om den er helt retfærdig er naturligvis et Spørgsmaal, som er vanskeligt at afgøre. Man kan imidlertid enkelte Steder finde betydelig Forskel paa dens Hartkorn og den nuværende Matrikels, selv om maaske noget af Skylden kan ligge hos denne. Saaledes er Hartkornet for Rørby Sogn ved Kallundborg efter den gamle Matrikel c. 432 Tdr, men efter den nuværende kun c. 286 Tdr. For en enkelt By Uggerløse er Forskellen endnu større, idet Hartkornet her var c. 159 Tdr. og nu er c. 99 Tdr. Noget lignende har maaske Medlemmerne af den 27 Okt. 1767 nedsatte Landkommission følt; thi paa Foranledning af denne Kommission befalede Kongen 7. Marts 1768¹⁾ Rentekammeret at give Forslag om en Opmaaling og Kortlægning af hele Landet (Bornholm undtagen), ikke alene af Agerjorden, men ogsaa af al uopdyrket Jord, da den gamle Matrikel ikke var udført med den fornødne Nøjagtighed og Ensartethed. Der skulde oprettes 2 eller 3 Landmaalingskontorer og ansættes mindst 12 edsvorne Landmaalere, og Arbejdet skulde begynde 1. August s. A.

Hvem af Landkommissionens Medlemmer det er, der har udfattet Tanken om denne nye Matrikulering, vides ikke.

Rentekammeret udarbejdede derefter et Forslag til Opmaalingen samt en Instruktion for Landmaalere, begge daterede 18. April s. A., som fik kongelig Stadfæstelse ved Resolution af 26. April 1768²⁾, der befalede at paabegynde Arbejdet, dog skulde der foreløbig ikke foretages nogen Hartkornsberegning.

Rentekammeret foreslog at begynde med Antvorskov og

¹⁾ Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. 2, S. 4 ff.

²⁾ Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol for 1768. Nr. 49.

Vordingborg Amter og derefter at fortsætte i Københavns og de øvrige Nordsjællandske Amter, altsaa først paa Kronens Gods, og siden at tage fat paa det øvrige Sjælland.

Nye Landmaalingskontorer foresloges ikke oprettede, da man mente, at det alt bestaaende kunde besørge Arbejdet. Der skulde begyndes med 12 Landmaalere, hver i sit Sogn og hver med sin Protokollist, der, hvis han egnede sig dertil, skulde oplæres til at være Landmaaler. Disse skulde saa opmaale Landet samt affatte Kort og Maalebøger.

Ledelsen blev betroet til Overlandmaaler senere Professor Bugge og en Kommission bestaaende af Amtmanden over Ringsted og Sorø Amter Reitzenstein, Vicelandsdommer, Justitsraad Tyge Rothe og Kammerraad Jens Astrup. De to sidste blev dog senere erstattede af andre.

Man gik i Gang med Arbejdet til den fastsatte Tid og havde omtrent faaet de to førstnævnte Amter opmaalte, da Struense blev styrtet, og en ny Regering kom til Magten. Om denne har paavirket Rentekammeret, vides ikke, men der maa i alt Fald have rejst sig en Stemning hos dette mod at fortsætte Arbejdet, førend det havde forestillet sine Grunde mod Arbejdets Fortsættelse for Kongen. I dets Forestilling, dateret 18. Maj 1772¹⁾, angiver Rentekammeret disse. De var, at en Formindskelse af Hartkornet vilde bringe Kongen Tab, og at en Forhøjelse vilde Landbruget ikke være i Stand til at udholde, desuden henviste det til, at en Forandring i Hartkornet vilde forandre alle Jordegodsers og faste Ejendommers Priser. At Hartkornet for hele Landet jo kunde blive uforandret, synes Rentekammeret ikke at have tænkt paa. Tilsidst kom det ind paa Omkostningerne. Der var ialt opmaalt 11726 Tdr. Hartkorn, og Omkostningerne havde været 21446 Rdl. eller efter dets Beregning $1\frac{2}{3}$ Rdl. pr. Tdr. Hartkorn²⁾. For hele Landet, 372,840 Tdr. Hartkorn, vilde Omkostningerne altsaa blive 681,897 Rdl. Hertil kom endnu andre Udgifter, hvis der skulde finde en Matrikulering Sted.

Det kunde have anført endnu en Grund mod Arbejdets

¹⁾ Det danske Kammers Relations- og Resolutionsprotokol for 1772. Nr. 88.

²⁾ I Virkeligheden bliver Beløbet c. 1 Rdl. 80 Sk.

Fortsættelse, nemlig at det vilde tage over 100 Aar, førend Opmaalingen af Landet var tilendebragt, hvis der ikke blev arbejdet med større Kraft, end der hidtil var gjort, hvor man havde været $3\frac{1}{2}$ Aar om at maale 11726 Tdr. Hartkorn eller ikke engang en Tredivetedel af Landet.

Fra Rentekammeret gik Forestillingen til Finanskollegiet, som saa lidt anderledes paa Sagen. Det fandt, at en Opmaaling af Landet kunde være ønskelig, ligesom de matematiske Videnskaber kunde fremmes ved at duelige Geometere her fandt Ansættelse, saa at man ikke behøvede at frygte for at mangle saadanne; desuden var der mange Steder, især i Jylland, nye opbrudte Jorder, der kunde forøge de kongelige Intrader, hvis det var Meningen, at Landmaalingen sigtede til en ny Matrikuling. Finanskollegiet mente derfor ikke, at det var raadeligt at ophæve Landmaalingen, men at der aarlig anvendtes 4—5000 Rdl. til dens Fortsættelse. Dette Beløb var noget mindre end, hvad hidtil var anvendt.

Kongen eller Regeringen tog imidlertid ikke meget Hensyn til dette Forslag. Ved kgl. Resolution af 3 Juni 1772 blev det bestemt, at naar Antvorskov og Vordingborg Amter var opmaale, skulde Arbejdet ophøre¹⁾.

Videnskaben fik indrømmet 600 Rdl. aarlig, for hvilket Beløb Videnskabernes Selskab skulde forøge Antallet af sine Landmaalere ved den da begyndte Opmaaling af Landet, som foreligger i Videnskabernes Selskabs Kort.

Den paabegyndte Opmaaling fik altsaa ikke nogen Betydning for det danske Landbrug. Derimod har den givet os en Samling udmærkede Kort, som viser vore Landsbyer og deres Marker, saaledes som de saa ud, førend Udskiftningen flyttede Gaardene ud paa Marken og udslettede paa denne den gamle Inddeling i Vange, Agerskifter og Agre.

Det meste af Materialet fra denne Opmaaling opbevares i Matrikulsarkivet i København og bestaar af 1. Kort, 2. Opmaalingsprotokoller, 3. Taksationsprot. og 4. Beregningsprot. Desuden findes der 4 Protokoller Nr. 1854 A til D indeholdende In-

¹⁾ Ekstrakter af Finanskollegiets Forestillinger 1772 Nr. 2, S. 740.

struktioner, Korrespondance, Afregning med Landmaalerne m. m. Kortene er optagne saaledes, at 100 danske Alen paa Kortet er $\frac{1}{2}$ Decimaltomme. Det er den samme Maalestok 1 : 4000, som er benyttet paa Udskiftningskortene og som Følge heraf ogsaa paa de nuv. Matrikelskort. Nogle af Kortene er da ogsaa blevne benyttede ved Udskiftningen og enkelte ved den nuv. Matrikulering, flere blev dog kasserede som ubrugelige ved denne.

Instruktionen for Landmaalerne indeholder udførlig Oplysning om, hvorledes Kortene skulde optages. De skulde optages paa Maalebord paa Mensulæ Blade, der omfattede et Areal, der var 3000 Alen langt og 2000 Alen bredt, disse Blade skulde senere om Vinteren i Landmaalingskontoret sammensættes til eet Kort, der skulde opbevares i det nævnte Kontor. Et andet Kort skulde derefter tegnes efter dette, hvilket Landkommissionen eller de Kommissioner, som afløste den, skulde have.

Fra Antvorskov Amt findes ogsaa som Regel 2 Kort fra hver By eller Sogn, men fra Vordingborg Amt derimod kun et. Muligvis skyldes dette, at Inspektør Baden paa Beldringegaard efter Anmodning har faaet det andet Eksemplar udleveret. Det ene af Kortene, Originalen, er betegnet som Concept Carte, og det andet som Carte. Det sidste er det smukkeste udførte, bl. a. langt mere farvelagt end det første; forøvrigt er Indholdet omtrent det samme. Begge Kortene er opklæbde paa Lærred.

Paa disse Kort finder man først Landsbyerne med deres Kirker, Gaarde og Huse med tilliggende Haver samt Gadejorder med Gadekær m. m. Gaardene er ofte nummererede. Numrene stammer fra den Fortegnelse over Gaardene, som findes anført i Opmaalingsprot. I enkelte Tilfælde er Numrene de samme som i Matriklen 1688. Fra Øvrigheden skulde Landmaalerne have en Fortegnelse over Beboernes og Gaardenes Hartkorn, samt deres Numre fra 1688. Disse skulde ifølge Instruktion af 2. Sept. 1768 for Kommissarierne¹⁾ males eller udhugges paa hver Gaard, en Bestemmelse som vel næppe er blevet overholdt. For øvrigt kendte man vist ikke altid de gamle Numre i de Landsbyer, hvor Hartkornet var blevet delt lige mellem Byens Gaarde.

¹⁾ Prot. Nr. 1854 A. Side 2.

Paa Kortet finder man endvidere Navnene paa Byens Vange samt Gærder, Skel og Veje, alle Agerskifterne med deres Navne, hvis Grænser er tydelig angivne, og hver enkelt Ager, som er afsat i sin rette Størrelse. Agerne er nummererede, og det fremgaar af Opmaalingsprot., hvilken Mand der brugte dem. Man ser af Kortet, at mange Agerskifter og Agre baade omfattede Agerland og Eng. Ligeledes finder man Moser, Vandløb, Bakker og Høje betegnede, samt Overdrev og Skove, hvor der gøres Forskel paa Over- og Underskov. Kortene omfatter undertiden en enkelt By, undertiden flere Byer eller hele Sognet.

Paa Side 41 vil man finde gengivet et lille Stykke af Kortet over Bildsø By og Mark, nu i Slagelse Hd., men forhen i Løve Hd. Det er fotograferet i naturlig Størrelse, Kortets Maalestok er 1 : 4000. Kortets Titel lyder: CARTE over BILSØE BYE og MARKER som ligger udi KIRKESTILLINGE SOGN LØVE HERRED ANTVORSKOV AMT og som efter det Høyløvlige Rentekammer Collegii Ordre ere optagne af *C. Ehlers* Aar 1769. Kortet er tegnet saaledes, at magnetisk Nord er opad, det samme er Tilfældet med andre Kort; paa nogle siges ikke om Kompassrosen viser magnetisk Nord, men det er vel ogsaa Tilfældet med dem. Billedet er ved Fotograferingen taget saaledes at misvisende Nordøst paa det nærmeste er opad.

Opmaalingsprot. eller Ager- og Engprot. indeholder som Regel først en Fortegnelse over Byens Gaarde og Huse, undertiden tillige Hartkornet. Derefter indeholder de Opmaalingen af alle Byens Agre og Engskifter, idet de først anfører Vangens Navn, derefter Agerskiftets Navn. Derefter angives det, i hvilken Retning Agerne i Agerskiftet løber og fra hvilken Side de er maalte. Dernæst anføres de enkelte Agre. Først nævnes Ejerens og Brugerens Navn, derefter dens Nummer i Agerskiftet. Derefter dens Bredde i hver Ende med Angivelse af hvilken Ende det er, og Længden af Ageren i Midten. Derimod er Arealet ikke udregnet. Saafremt noget af Ageren er Eng, anføres Maalene for hver Del, og det angives tillige, hvor paa Ageren Engen findes. Undertiden er der een Protokol for Agerjorden og een for Engen, selv

om baade Agerjorden og Engen hører til samme Ager. Af disse ligesom de følgende Protokoller findes som Regel 2 Eksemplarer.

Taksationsprot. er indrettede som Opmaalingsprot., men indeholder istedetfor Agernes Maal Taksationen af dem foretaget af 4 Mænd, hvoraf de 2 var udvalgte af Sognets Beboere og de 2 af Øvrigheden. Jorden skulde ifølge Instruksen af 2 Sept. 1768 deles i 3 Sorter: God Jord, middelmaadig Jord, samt ond og slet Jord efter dens Godhed. Som Prøve paa Taksationen skal her anføres nogle Eksempler fra Kirkehelsing Mølle Mark, »Røde Dys. Halvdelen middelmaadig og Halvdelen ond. Kold og sidlændig Muld og Sand med noget Ler. Til Havre.« Støvlebecks Holme. Jordens Beskaffenhed som forrige, men »Til Rug og Havre«. De smaa Kaalagre. »Middelmaadig. Sandagtig Muld og Ler og sidlændet. Til Rug.« Taksationen er som Regel først skrevet med Blyant. Engene blev takserede til saa og saa mange Læs eller Lispund (1 Læs = 32 Lispund) godt Hø eller Mosefoder, dog blev hele Agerskiftets Eng takseret under et, den enkelte Brugers Andel blev ikke særskilt takseret. Man vil, da man jo kender Engenes Areal, kunne udfinde, hvor meget Hø der avledes i Forhold til Arealet. Over Skovene, som blev takserede til Svins Olden, findes der Beskrivelser og ligesaa over Overdrevene, der blev ansatte til Høveders Græsning. Begge Dele blev takserede af 8 Mænd, hvoraf de 4 var udvalgte af Sognet og de 4 af Øvrigheden. Som man vil se, er det det samme Taksationsprincip, som blev anvendt ved Matriklen af 1688.

Desuden findes i disse Protokoller nogle korte Bemærkninger om Landbruget, ofte dog indskrænket til en Bemærkning om, at man benyttede Trevangsbruget; ligeledes finder man Forslag til Forbedringer i Landbruget: f. Eks. Vandets Afledning. Tillige finder man Oplysninger om Vind- og Vejrmøller, Teglværker og Kalkbrud, hvis saadanne fandtes og andet, der kunde have økonomisk Betydning.

Beregningsprot. kan være mere eller mindre udførlige. I første Tilfælde finder man Oplysninger for hvert Agerskifte om dets Indhold af Ager, Eng o. s. v., ligeledes Oplysning om hvert Hus's og hver Gaards Grund og Have o. s. v. I Reglen er Proto-

kollerne dog ikke saa udførlige. Beregningen er da opført paa et Ark Papir og ligger ofte i Opmaalingsprot. Man finder da, hvor meget hver Vang og hele Marken indeholder af hver Slags Jord, derimod undertiden ikke Byens eller Vangens Areal sammentalt. I Kirkestillinge Sogn findes der Oplysning om, hvor stort Areal hver Vang og Byen havde af Eng, Moser, Tørvejord, Veje, Gærder, Vandsteder, samt under et af Høje og Stendysser. Desuden angives Arealet af Bygrunden, samt hvor meget der af denne var Agerland. For Sognebyens Vedkommende er Præstens Jord opført for sig selv. Fra andre Sogne finder man Oplysning om Arealet af Skovene, baade hvad der var bevokset med Storskov og med Krat, ligesaa Overdrevenes Størrelse o. s. v.

Faarstrup Sogn havde da et Areal ifølge Opmaalingen af 1600 Tdr. Land, hvoraf 1183 Tdr. Land var Agerland. Til Sammenligning kan anføres, at det Areal, som 1682 var under Plov, var 1076 Tdr. Land, altsaa noget mindre, og det samme synes ogsaa at være Tilfældet andre Steder. Men maaske kan Forskellen stamme fra den Maade, hvorpaa Marken er maalt. I Aaret 1682 blev hver Ager maalt for sig, og Arealet er Summen af de enkelte Agers Areal. Ved den anden Opmaaling er der ikke sket nogen Udregning af de enkelte Agers Areal. Hele Agerskiftet maa være opmaalt paa Kortet, og man maa have forudsat, at der intet Mellemrum var imellem Agerne, eller ogsaa regnet dette med til Agerne og som Agerland.

I Sognet er der 2 Byer Faarstrup og Snekkerup, hvis Areal var henholdsvis 1188 og 412 Tdr. Land. Ifølge den nuv. Matrikel er Arealet henholdsvis 1183 og 432 Tdr. Land, altsaa ikke saa lille en Forskel for Snekkerup, den mindste Bys Vedkommende, og det endskønt det gamle Kort er benyttet ved Matrikuleringen for denne By, og altsaa Opmaalingen begge Gange foretaget paa det. En Del af Forskellen kan maaske skyldes Skelrettelser ved Udskiftningen, men saadanne forklarer næppe hele Forskellen.

Af disse Kort og de tilhørende Beregninger over Arealet ser man, at en stor Del af Landet endnu henlaa udyrket særlig som Mose og mere eller mindre produktiv Eng, og at Forhol-

dene da var langt nærmere dem i Aaret 1682 end i Nutiden. I Faardrup Sogn udgjorde Agerjorden 1183 Tdr. Land, Engene 301, Moserne 72, Vejene 15, Gærderne 4 og Bygrunden 25 Tdr. Land.

Hvis man vilde sammenligne Agerfordelingen 1682 med den, som man finder i Opmaalingsprot., vilde man vistnok i de fleste Tilfælde finde, at en Gaard ikke havde de samme Agre 1682 og 1768. Grunden hertil er den, at Gaardene i de fleste Byer er gjort lige store i Hartkorn, hvad der har bevirket, at man har omrebet Marken. Man finder da ogsaa ofte, at Agrene til de fleste Gaarde er lige brede i Modsætning til Forholdene i Markbogen 1682, hvor der er stor Forskel i saa Henseende. Der findes dog enkelte Byer, hvor Agerfordelingen er forblevet uforandret, og hvor Hartkornet for de fleste Gaarde er det samme som i Aaret 1682, f. Eks. Faardrup. I denne By har dog uheldigvis Gaardene paa Kortet ikke Numre, saa det bliver vanskeligt at udfinde deres Beliggenhed.

Forøvrigt synes man snart at have fordelt Agrene paa en og snart paa en anden Maade mellem Byens Gaarde. I nogle Byer finder man Gaardene tildelt Agre i nogenlunde den samme Rækkefølge i de fleste Agerskifter. En nærmere Undersøgelse vil da vise, om der er nogen Forbindelse mellem denne Rækkefølge og Gaardenes Beliggenhed i Byen. I andre Byer finder man en Slags Bolsinddeling, f. Eks. i Kirkestillinge, skønt Gaardene her, 13 i Tallet foruden Præstegaarden, var af samme Hartkorn.

Fra Antvorskov Amt er der Kort og Protokoller fra hele Slagelse Hd., med Undtagelse af Boeslunde og Taarnborg Sogne samt Korsør Købstad, derimod findes der Kort o. s. v. fra Slagelse. Fra Vester Flakkebjerg Hd. er der Kort o. s. v. fra 7 Sogne nemlig: Flakkebjerg, Skørpinge, Faardrup, Sørbymagle, Kirkerup, Gimlinge og Tingjellinge. Fra Øster Flakkebjerg Hd. findes der Kort o. s. v. fra Haldagerlille og Krummerup Sogne. Af Alsted Hd. blev Byen Lindebjerg i Lynge Sogn opmaalt. Desuden findes der et »Speciale Charte« over det Antvorskovske Distrikt i Maalestok 1 : 25000. Endvidere findes der i Landsarkivet 3 Opmaa-

lingsprot. fra Nordrup og Sønderup Sogne, hidrørende fra Nordruplunds Godsarkiv. Der findes dog ogsaa Eksemplarer af disse Protokoller i Matrikulsarkivet.

Fra Vordingborg Amt findes der som omtalt i Reglen kun et Kort for hver By eller Sogn, ligesom ogsaa Beregningsprot. mangler. Disse sidste er muligvis ogsaa blevne tilsendte Inspektør Baden. Fra Hammer Hd. er der Kort o. s. v. fra Hammer, Køng, Sværdborg og Kastrup Sogne. Fra Baarse Hd. findes der Kort o. s. v. fra nogle Byer i Snesere Sogn, fra Baarse, Beldringe, Udby, Ørslev og maaske flere Sogne. Opmaalingsprot. og Taksationsprot. findes desudeu fra Kallehave og Vordingborg Sogne, derimod vist ikke fra Mærn Sogn, skønt dette Sogn ogsaa blev opmaalt¹⁾. Fra Sognet findes et Kort uden Titel paa Papir, som maaske stammer fra denne Opmaaling. Kortene fra Vordingborg Amt ligger i Matrikulsarkivet tildels blandt »Ældste Originalkort«, medens de øvrige Kort fra denne Opmaaling ligger for sig selv. Iøvrigt synes det, som om man ikke er blevet rigtig færdig med Opmaalingen i dette Amt, som var det sidste, der blev maalt. I flere af Protokollerne mangler saaledes Maalene paa Agrene eller Taksationen.

I Følge Begæring af Grev Holstein blev der ved kgl. Resolution af 7. Maj 1771²⁾ givet Befaling til, at Vallø Stift ligeledes skulde opmaales for kongelig Regning, og at 2 af Landmaalerne skulde besørge det. Hvis dette er blevet udført, maa Kortene findes i Arkivet paa Vallø. Ligeledes blev paa en Begæring fra Borgmester Rothe, om at Københavns Stads Godser maatte blive opmaalte, 2 Landmaalere sendte derhen. Der synes imidlertid ikke at findes Kort fra denne Opmaaling, hverken i Matrikulsarkivet eller i Københavns Raadstuearkiv.

Sammen med de anførte Kort skal her nævnes nogle Kort og Protokoller fra Nordsjælland, som Landmaalerne efter Ordre udførte, nemlig Opmaalingsprotokoller fra Virum, Vedbæk, Trørød, Bagsværd og Tisvilde, Beregning over Bloustrød Bys Jorder, samt Kort over de nævnte Byer undtagen Bagsværd.

¹⁾ Prot. 1854 C. Fol. 31.

²⁾ Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—1772. 2, S. 98.

STEDNAVNE PAA MOLS.

Det Foredrag om ovennævnte Emne, som Hr. Gunnar Knudsen holdt paa Hjemstavnskursuset i Rønede den 4. August 1923, gengivet i Fortid og Nutid og udsendt som Særtryk, indeholdt en Tydning af forskellige Navne, som paa flere Punkter synes misvisende, væsentlig foraarsaget ved en Søgen tilbage til Oldnordisk, hvor det maatte synes at ligge nærmest at søge Paralleller fra samme Tid, som Stednavnet først forekommer paa. Mols forekommer saaledes 1231 i Kong Valdemars Jordebog som Mulnæs, 1360 som Molnsherit, 1299 som Malnes. I disse tre Skrivemaader er næs fælles. Hvis ogsaa Forleddene Mul, Mol og Mal har fælles Betydning, er der heller ingen Grund til at tvivle om, at de tilsigter den samme Karakteristik for Landskabet. Denne fælles Betydning findes; fra de gamle Vandmøller; hvorfor jeg er overbevist om, at Navnet er det, vi i Nutiden vilde kalde og skrive Møllenæs. Forskellen er alene den, vi den Dag i Dag finder mellem Jydsk Maal og Ø-Maal. Parallellerne findes i de gamle Afbyggernavne fra Møllerne, i Jylland: Mollerup, Moltrup, paa Øerne: Mullerup, Mulstrup. Vandmøllerne er jo saa gamle her i Landet, at de fandtes saalænge før Jydske Lov af 1241, at der i denne kunde optages Lovbestemmelser om deres Anlæg; det vil sige, at de havde været her i saa lang Tid, at der havde kunnet danne sig Vedtægter herom. Paa Mols fandtes de saa tidligt, at Biskop Peder Vagnsøn i 1203 kunde skænke Domkapitlet i Aarhus Akre (Agri) med Mølle. — Den tredie Form: Mal, sigter ogsaa til Møllen, saavist som det man bestiller paa Møllen er at male, paa Jydsk »aa mal«. At man benytter alle tre Former, synes nærmest at vise, at man er sig bevidst at karakterisere Stedet efter den samme Betydning, men hver benytter sit Maal, og Formen i Jordebogen kan da antages at have sin Forklaring i, at den Klerk, der har affattet den, har hørt hjemme paa Øerne, eller at Navnet er taget i Brug af tilflyttede Sjællændere.

Møllerne paa Mols har jo tidligt været flere. Der findes

jo der Stednavnet Femmøller, nu kun fire, de to med Navnene Gladsmølle (tidl. Kannikemøllen) og Kerrismølle. Den sidste siges hos Trap at have Navn efter Familien Kerris; jeg vil snarere antage omvendt, idet Navnet er sammensat af Ker (Kirke), Ris (Skov) og Mølle, stemmende med Tilhørsforholdet til Domkirken i Aarhus. Den første har jo ligefrem Navn af dette Tilhørsforhold til Kannikerne. Mol og Mulle for Møller er sikkert nok oprindelig ikke nordisk eller dansk, men indført med Møllerne fra de sydevropæiske Lande, hvorfra de kom, enten ved danske Rejsende, der førte Ideen hjem, eller ved udenlandske Møllebyggere, der indkaldtes. Paa Latin er Navnet Mola, paa Fransk Moulin, svarende til de to Former Mol og Mulle. Senere, efter at Tyskland har faaet Møllebyggere, har disse overtaget Møllebyggeriet i Danmark; endnu i det sekstende Aarhundrede ser vi Tyskere indkaldt til Mølleanlæg her i Landet; det maa være begyndt allerede i det trettende Aarhundrede, thi da ser vi Marsk Stig kalde sin nyanlagte Gaard Mylntorp, senere har den Navnet Møllerup. Mol og Mulle er gaaet over til at blive Myl, og derefter faar vi det nu brugelige Fællesnavn for Jylland og Øerne: Mølle. Og Afbyggernavne i Jylland: Mølgaard, Møllerup, Møldrups, paa Øerne: Møllegaard, Møllehøj.

Mols mener jeg derfor betyder Møllenæs, og det er ret haabøst at søge Navnet forklaret af Oldnordisk, der ikke havde Møller. Og Møllerne, der gav Grundlag for Navnet, er de senere Femmøller. Naar Navnet, trods sin Opkomst i forholdsvis ny Tid, har faaet Lov til at give Herredet Navn, kan det antages begrundet i, at Landskabets Selvstændighed som Herred har været af forholdsvis ny Dato. Peder Vagnsøn var jo en tilflyttet Sjællænder. For ham og hans Stormandslægts har det sikkert ikke faldet let at indordne sig under Førelse af tidligere Herredsstyrelse, hvorfor det kan antages, at de har faaet deres Indflydelsesomraade udskilt som særligt Herred, og maaske er det disse Sjællændere, der forsynede Herredet med den sjællandske Form Mulnæsherit. Ellers henhører Landskabet jo til Djursland, og naar dette oprindelig er bleven inddelt i et Nørre- og Sønder-Herred, se Biskop Svends Testamente af 1183 (Øm

Klosters Krønike Kap. 23 og 24), maa Djurslands Herredsinddeling antages dermed at have været oprindelig udtømt, saa at et tredie Herredsnavn er en Nyskabelse.

Hr. Knudsens Tydning af Navnet som Næsset med Stenene i Strandkanten og med Udgang fra Mols Hoved, synes altsaa ikke holdbar, og er i Strid med, hvad han ellers hævder, at et Stednavn med Hoved maa hente sin Stamme fra Baglandet som Krop.

Maa jeg tilføje, at som Helboerne kalder deres Land Helles, saaledes vil en opmærksom Tilhører bemærke, at Molboerne kalder deres Land Molles, altsaa svarende til den jyske Form Mollerup.

Helgenæs (eller Helles) skal sikkert nok betyde det hellige Næs, men tillagt dette Navn af de første Forkyndere af Kristendommen under from Benyttelse af et ældre Navn, som kunde være afledet af, at i de gamle Strandhugstider har det været et højst uroligt Sted at have Familien bosat, ikke stort bedre end Opholdet hos Hel kunde tænkes eller af He-el, det med Høje besatte Næs. Noget særligt helligt synes der aldrig at have været paa Næsset, saalidt som paa de andre Næs her i Landet, der har lignende Navn, som Helnæs; det skulde da være, at Harald Blaatand her fandt sin Bane.

Ebeltoft-Halvøen hed tidligere — altsaa før Købstaden kom til at dominere — Hassens eller Hasnæs (i Besiddelsesfortegnelsen paa Øm Kl. Krønike dog Asnes). Hvad Navnet kommer af, synes ikke at volde yderligere Tvivl, naar man bemærker den Sandhage (Alhage) med langt udskydende Grund, der ligger umiddelbart Syd for Ebeltoft. G er et Bogstav, der ofte kun benyttes som Støtte for Forstaaelsen, men i Udtalen omtrent forsvinder. Hagen og Grunden spiller en betydelig Rolle for Besejlingsforholdene. Hagesnæs er derfor en naturlig Betegnelse for Næsset, men daglig Tale nøjes lige saa naturligt med Ha'snæs. Nutildøgs benyttes Navnet formentlig kun i Afbyggerbyen Handrup (Hagendrup)s Navn og i Hasenøre.

Digherhoveth eller Digherhøvet (1320) har sikkert intet med »stort« Hoved at gøre; diger = stort eller tykt (Bue hin digre).

Navnet er sikkert fælles med den indenfor liggende Landsby Dejret, gennem lange Tider skrevet Dejgret, oprindelig af ryddet Dyrehave. Hoved brugtes og bruges jo ogsaa for Skovstykker. Omkring hver Storgaard fandtes jo fra Oldtiden liggende disse Skovstykker, efter deres Plads i Driften benævnt som Hestehave, Kohave og Dyrehave (eller de særlige Betegnelser, som falder indenfor disse Klasser). At vi her netop er paa en Rydning beviser ikke alene Navnets Slutstavelse — ret —, men ogsaa en lille Vandring paa Bymarken, hvor vi træffer Navne som Bøgebjerg, Bogenshøj og som endelig afgørende et Navn: »Røjen« (Rydningen). Dermed er Rydningen og forhen Skoven given, og Anvisning given paa at finde Navnets Tydning indenfor ovennævnte sædvanlige Navnekreds, altsaa Dyrehave, der paa Molsmaalet udtales Dierhav', som med et Støttebogstav som g giver Navnet Digerhav' og Digerhoved (Dejret Øhoved). Da nu et Ord skrevet som »dig« udtales som dej, er det ikke saa uforklarligt, at ved Peder Vagnsøn eller hans Slægts Ankomst med sjællandske Maal har »diger« faaet Omlyd til »dejer« og Digerhav efter Rydningen til Dejret. — I Aarhusbogen findes jo ogsaa en enkelt Gang brugt Formen Dierhoveth.

Skjødshoved mener Hr. Knudsen kunde komme af skyde, men iøvrigt mente han paa Kursusmødet ikke at have nogen Forklaring paa det. Dette foranledigede mig som Tilhører til en Afbrydelse, jeg henledte da Opmærksomheden paa, at her var det snævrreste Sted for Indløbet til Kaløvig, og paa hver Side af det fandtes samme Navn, Skjøds- eller Skjershoved (i Molsmaalet: Skjeshoved) og paa Fastlandssiden Skjødstrup og Skjering. Derimod intet Ord om, at det ene Navn skulde komme af det andet. Jeg har aldrig hørt noget sligt fremsætte, og antager det derfor for en Misforstaaelse, naar Hr. Knudsen mener at have mødt en saadan Opfattelse. Min Mening udtrykkes deri, at paa dette Sted var Indløbet snævrrest, mere end antyde kan man jo ikke godt i en Afbrydelse. Sagen er den, at de ensartede Navne paa begge Sider af Farvandet ikke kommer det ene af det andet, men at de har fælles Oprindelse. som Hadsund Nord og Hadsund Syd o. fl. Det drejer sig nemlig

her om et gammelt Overfartsted, hvis Karakter for Sejlads blot har skiftet efter som Aarhus kom op, medens Vinterfærdsel over Isen stedse beholdt Retningen over til Skjering Strand. For saadan Overfart har i Norge holdt sig et gammelt nordisk Ord: Skyds, udtalt Sjyds. Dette antager jeg er Oprindelsen til Stednavnene Skjershoved — Skjering eller Skjødshoved — Skjødstrup; i 1466 skrevet Skipstrup — i jydsk Maal Skib = Skyw eller Skjyw.

Ved Rolse forbavser det, at Hr. Knudsen kan udtale, at der er ingen Sø paa Stedet. Han kan dog ikke begrænse Betegnelsen Sø til Indsø, da han absolut maa kende Østersø og Nordsø. Stedet er netop omgivet af Sø mod Nord, Vest og Syd, og jeg vil forstaa Navnet som Rydningen ved Søen. Rydning har i Jylland en Mængde Betegnelser i S sammensætning som red, rod, rød (mest dog paa Sjælland), rov, ravn, og en Rov ved Søen kan uden Vanskelighed tænkes udtrykt ved Rovelsø, eller sammentrængt og i Molsmaal til Rolse. Jeg tænker netop paa, at Rugaard i Sønder Herred af Munkene kaldtes Rowæ.

Vrinnere, hvis Slutstavelse naturligvis har været Næs, vil Hr. Knudsen have afledet af vende eller dreje, som Drejens ved Kolding Fjord. Imidlertid ligger der ud for Næsset, strækkende sig fra Kaløs Slotsruin over mod dette, et Bælte Rønner, hvis Sten stadig rækker over Vandspejlet; de ligger i Vejen for Sejladsen, der derfor maa holde tæt ind mod Næsset, hvor Sejløbet gaar; Sejladsens Maal har her væsentlig været Rønde, der kun i Skriftsproget har Navnet saaledes formet, medens Byen i Egnens Talemaal hedder Rønn, paa Molsmaal Renn. Jeg nærer ingen Tvivl om, at Byen har sit Navn efter de Rønner, der besværer Sejladsen dertil. Men som Rønnerne paa Molsmaalet hedder Renner eller Rønner, nærer jeg heller ingen Tvivl om, at Vrinnere er et af de saakaldte Kursretningsnavne, der angiver Kursen — fri af Rønnerne — at ligge under Næsset, altsaa fri Rønner-Næs, sammendraget i Molsmaalet til Vrinnere. Tilsvarende Navnedannelse findes i Rønshoved — Rinnæs eller Rinkenæs ved Flensborgfjord og andre Steder.

Gaar vi over til Bynavnene, møder vi først Købstaden Ebeltoft. Dens Navn træffer vi første Gang, da Byen faar sit Privilegium i 1301, hvor det skrives Æpplætøftæ, senere Æplætøft og Æbeltoft. Man skal imidlertid ikke alt for stærkt lade sig binde af Stavemaaden i gamle Dokumenter, hvor en Lydlighed let kan komme til at gøre sig stærkere gældende end et Stednavnsstudium. Hr. Knudsen finder det ikke usandsynligt, at Navnet kan være et Minde om Halvøens Bevoksning med vilde Æbler i en fjernere Fortid, men da vi intetsomhelst ved om en saadan Bevoksning, er der ikke stort at bygge paa en saadan Mulighed. Derimod ved vi for ganske sikkert to Ting, 1) at Halvøen var beboet, før Byen fik Privilegier, ellers havde der nemlig ikke været nogen til at modtage saadanne, og 2) at Navnet i Folke-maalet udtales eweltoft, hvilket er Molsmaal og betyder E = Ø, wel = bel eller bol og toft, altsaa Ø — Bol — Toft eller paa Molsmaal Ebeltoft. Tilsvarende gælder for Elsegaarde — ved en mindre Sø, Ø — Bol — Sø — Gaarde, i Molsmaal: E — bel — sø — gaarde eller sammentrængt Elsegaarde. —

Hvorledes Hr. Knudsen finder Essendrup's Forled forklaret af Mandsnavnet Asmund, er ikke umiddelbart forstaaeligt, men da Byen af dette Navn ligger der, hvor Landskabet hører op at være Halvø, kunde jeg tænke mig udtrykt, at Afbyggerstedet ligger ved Øs- eller Es-ende. Skal man imidlertid tage Paralleller til Hjælp, saa viser i Sønderhald Herred Essenbæk med Assentøft og andetsteds de mange Byer Assendrup, Assedrup, Astrup og Ask den fælles Egenskab at ligge ved Aaløb, navnlig saadanne Udspring, hvoraf man uden større Dristighed tør slutte, at det er Torpens Beliggenhed ved Aaen, der har været navngivende, altsaa i det foreliggende Tilfælde Torpen ved Aaen, den senere Mølleaa.

Andrup kunde maaske indeholde et Rudiment af et Personnavn, af et Utal af Personnavne, uden speciel Tilknytning til en Hr. Anund, men da den hører under Vrinnere og er bygget lige op til denne, er det sikkert forsvarligt at opfatte Navnet som By, der er bygget til, — an —, en hidtilværende By.

Skellerup mener Hr. Knudsen kan indeholde Mandsnavnet

Skialgi, altsaa Skialghæthorp. Hvorfor ikke holde sig til, at denne Afbyggerby ligger ved *Sogneskellet* mellem Knebel og Tved Sogn?

Torup ligger ved samme Skel, paa modsat Side. Hr. Knudsen beskriver selv dette ved de Naturgrænser, der drages af Knebel Vig mod Nord og Begtrup Vig mod Syd, og Lavningen mellem disse, som noget afhugget eller afskaaret. Da man nu ved en saadan Deling faar to ud af et, finder jeg det mest ligetil at opfatte Navnet som Afbyggerbyen ved Tvedelingen, altsaa tilsvarende som Tved — Sognavnet — To-rup. —

Toggerbo i Vistoft Sogn er et mindre Bosted. Hr. Knudsen mener, at Navnets Forled kunde indeholde Kvindenavnet Torgerd. Det ligget ikke nærmere end tidligere Tydninger paa Mandsnavnet Thøger(bo). Men saadan et Stednavn paa et Par Gaarde vilde simpelt forklares af to — Gaarde — Bo eller paa Maal to — Gær — Bo, i et Ord Toggerbo.

Vistoft, tidligere Westoft, Westoft og Vesttofte; sidste mangler et Østtoft, som Hr. Knudsen derfor mener kunde være Ebeltoft. Jeg synes dog, denne sidste ligger temmelig langt borte, og Afledning af Vese at ligge udenfor Lydligheden. Derimod kan man tage Stade derovre og se, hvordan Sognet er omgivet af Vige, Knebel Vig, Begtrup Vig og Ebeltoft Vig. At forstaa den betegnet som Toften mellem Vigene ligger lige for, saa meget meget mere som g har en Tilbøjelighed til i S sammensætninger at trække sig bly tilbage, som her paa Egnen i Vig-Gabet paa Helgnæs, der udtales Vigabet, eller i Vigbro i Tved Sogn, der udtales Vibro, eller Vigbæk ved Ebeltoft, der udtales Vibæk, hvorefter Navnene ogsaa skrives uden det i Udtalen skjulte g. Dette Skjul er forøvrigt ikke specielt for denne Egn. Vi kender jo Vikingerne, der af Englænderne er bleven opfattet som Smaakonger, en paa hver Vig, der ved Sejladsen paa Norden kunde berede dem Vanskeligheder, og som ved Angrebene paa England bleve modtagne under dette Navn, der indeholdt Vig med skjult g. Dette gælder ogsaa Viderup, der paa Maalet udtales Virup.

Tillerup i Tved Sogn ligger ved Tørvemosen. Da Tørv paa Jydsk hedder Tørre eller Torre, med rullende r, vil det stemme

godt med Molsmaalets Sætten e eller i for ø, om Navnet for-
tolkedes af Tørv. Navnet skrives forskelligt i Tidens Løb, lige
til det helt knudrede, som det ikke lønner sig at forfølge.

Eg i samme Sogn er maaske den ældste Bebyggelse paa
Halvøen, derfor Ø eller paa Molsmaalet E med et g til Støtte;
det vil stemme med, at den derved liggende Hovedgaard har
Navnet Isgaard = Øs-Gaard, omsat til Molsmaal, selv om den
har været forsynet med en Del overflødige Bogstaver som Eghx-
gardh.

Sognets anden Hovedgaard Kvelstrup mener Hr. Knudsen
kan indeholde Mandsnavnet Kveldulv. Ja hvorfor ikke; naar
man har anbragt en Bjørn i Bjødstrup, er det da billigt at an-
bringe en Ulv i Kvelstrup. Ellers fandt jeg mig forresten fuldt
tilfredsstillet ved en Dag at gætte paa det Kildevæld — sam-
mentrængt til Kvel, som er Oprindelsen til Steenbækken, der
løber gennem Ejendommen. Kvelstrup synes derfor at være et
Naturnavn.

Paa Helgenæs er Esby, selv om den ligger paa Østsiden,
sikkert ikke at forstaa som Østbyen, snarere som Øsby, paa
Molsmaal Esby, som den ligger her under Bevogtning af Øens
Beskytter Ellemanden (Ø-Manden) i Ellemandsbjerg og hans
Nille eller Nalle, der sidder i Nalhøjen skraas over for.

Fejrup er snarest Afbyggergaarden ved Feddet, altsaa Fed-
rup.

Stødav har vel næppe haft Plads til nogen Flok Heste, men
ved Siden af en skattefri Kongsgaard betegnet den skattepligtige
Jord, der svares Skat (Stuth, Stød og Inne) af; den har givet
Navn til Stavsøre, hvis Forled kun er en Sammen dragning af
Stødav. Vil man søge Paralleller til Stav, kan man søge over
til Stavtrup i Ning Herred; Navnet Stavtrup skreves tidligere
Statrup efter Torpens Beliggenhed op til Stat Skov, der hørte
under Stadsgaard (nu Constantinsborg). Herefter skulde Stødv
altsaa komme af Stød med tilføjet Høj (ov); det kan godt passe,
da Molsmaalet ikke har tydelig Forskel paa ø og e og Navnet
vel kan opfattes som Stødv.

Hjelm, tidligere Hialm, var vel en Holm i Alminding, det

vil sige — som til Tider ubeboet — Kongen tilhørende; til Stadsighed beboet var den vist aldrig før 1286. Men at Navngiveren skulde have tænkt paa en Hjelmform, er dog vist at tillægge ham mere Lyst til at give Navn end sandsynligt. Hvad om Navnet opstod uvilkaarligt af Holm i Alm. ved en Sammentrækning.

Som det vil ses af foranstaaende, var jeg ikke helt tilfredsstillt ved at høre Foredraget om Stednavne paa Mols, men jeg gik ud fra, at dettes Formaal ogsaa nærmest var at animere til Forskning paa Stednavnes Omraade og Indsamling af Materiale. Da nu imidlertid Særtryk af Foredraget er bleven mig tilstillet, har jeg deri fundet Opfordring til at ytre mig. Sagen interesserer mig, fordi den bl. a. giver Oplysning paa forskellige Omraader om, hvordan vort Sprog taltes gennem Tiderne, men jeg har den Opfattelse, at Stednavnene mest skyldes den menige Mand, mindre egentlig bevidst Navngivelse, og at det derfor gælder om ved Tydningen mest muligt at holde sig ved Jorden, og tage Navnene, som de maa være falden fra den menige Mand, ganske umiddelbart. Dette syntes mig ikke at være iagttaget i de Tydninger, Stednavneudvalgets Sekretær fremkom med. Men selve Indsamlingen af Navnestoffet gennem Tiderne og dets Registrering synes mig at være fortjenstfuld Gerning, rummende Mulighed baade for at følge Sprogets Udvikling, hvor direkte Beretninger ikke foreligger, og for historiske Oplysninger.

Sagfører Peder Eeg.

I foranstaaende Bemærkninger har Hr. Sagfører Peder Eeg rettet en temmelig stærk Kritik mod min Behandling af Stednavnene paa Mols. I og for sig maa man være taknemlig for Kritik, da en fornyet Drøftelse af vanskelige Spørgsmaal ofte bringer nye Momenter frem, og større Klarhed opnaas. Imidlertid er der, forekommer det mig, ikke opnaaet synderligt i denne Retning gennem Hr. Eegs Behandling, og da adskillige Indvendinger skyldes mangelfuldt Kendskab til Stof og Methode, kunde

jeg ganske kort have afvist disse, men har dog valgt at imødegaa dem lidt mere udførligt, da det muligvis kan være lærerigt saavel for Hr. Eeg som for andre. Jeg fremhæver dog, at det ingenlunde maa opfattes saaledes, at jeg anser de af mig opstillede Forklaringer som hævet over enhver Kritik — ofte er mine Formodninger fremsatte som uvisse — og jeg vil selvfølgelig være rede til at gøre Indrømmelser overfor alle tilstrækkelig velbegrundede Ændringsforslag.

Jeg skal nu gennemgaa Navnene enkeltvis i samme Rækkefølge som ovenfor.

*

*

*

Mols. Hr. Eeg vil søge at forklare Forleddet i de vekslende Skriveformer *Mulnæs*, *Molns* og *Malnes* som *Mølle-*, altsaa ved en fjerde Form. Herimod kan indvendes ikke saa lidt. *Mølle* hed i gl. dansk *Mylnæ*, senere *Mølnæ* (laant fra Latin *molina*), og findes saaledes i flere middelalderlige Stednavneformer, f. Eks. 1319 *Mølnæhaghæ*, nu Mølhav, Skanderup S., Gern H., 1300 *Mylnætoft*, o: Mølltoft, Ribe Domkirkes Landsogn, 1289 *Mylnthorp*, nu Møllerup i Feldballe S., Sønder-Dyrs Hrd. Vi skulde derfor ogsaa have ventet, at Mols, om Hr. Eegs Tydning var rigtig, i Middelalderen maatte have heddet *Mølnænæs* eller *Mylnænæs*, og i Nutiden *Mølnæs* eller *Møls*. Intet saadant er der fjerneste Spor af. Hr. Eeg finder, om jeg forstaar ham ret, et Bevis for Rigtigheden af sin Fortolkning deri, at der til Formen *Mols*, som han vil kalde den jydske, findes tilsvarende jydske Stednavne *Mollerup* og *Moltrup*, og til Ømaalsformen *Mulnæs* de tilsvarende *Mullerup* og *Mulstrup* — hvilke han altsaa mener alle indeholder Forleddet *Mølle*. Det bliver da nødvendigt at underkaste disse Støttenavne en nærmere Undersøgelse. *Mollerup* som Navn paa Landsbyer findes mindst 5 Gange i Jylland (Morsø Sønder-Hrd., Gern H., Rødding H., Tønder og Højer H. og Sønderlyng Hrd.), og om dem alle gælder det, at de udtales [måljerøp]; de kendes ikke alle i middelalderlig Form, men M. i Gern H. skrives 1424 *Moldorp*. *Moltrup* i Haderslev Hrd., der 1436 skrives *Moltorp*,

har ifl. Optegnelse af Dr. Marius Kristensen den samme Udtale med *lj* og synes derfor at høre sammen med de øvrige. —

Udtalen med *lj*, det palatale *l*, viser, at der har været et oprindeligt *ll* eller *ld* i Navnet, ikke et *ll*, opstaaet ved Assimilation af et *ln* (altsaa ikke et *ll* i *Mølle*, opstaaet af *Mølnæ*). Derfor udtales *Mølle* paa Jysk heller ikke med *lj*, men alm. med tykt *l*. Møllerupperne viser sig saaledes alene ved deres Udtale af *l*'et ikke at kunne hidrøre fra *Mølle*. De indeholder rimeligvis alle et Mandsnavn *Moldi*, der kendes fra Svarfdøla Saga og i flere norske Stednavne, og derfor meget vel kan have forekommet ogsaa i Danmark i Vikingetiden. Udviklingen vilde da være den normale: *Moldæ-thorp* > *Moldæ-orp* ved Svind af *th*, > *Mold-orp* ved Svind af den ubetonede Vokal, > *Molderp* ved Svækning af *o*, > *Molderup* ved Indskud af Svarabhakti-Vokal (jvfr. J. Sahlgren i *Namn och Bygd* 1922 p. 148, der først har formuleret Reglerne for -torp Navnenes Udvikling). Hvad angaar de nævnte Øbonavne, er der 3 *Mullerup*, (1 i Løve Hrd. og 2 i Gudme Hrd.), det første hed 1376 Muldorp, de andre kendes ikke fra Middelalderen. *Mulstrup*, Ringsted H., hed 1259 Mulstorp. Alene de gl. Former viser, at de ikke har noget med gl. dansk Mylnæ at gøre; sandsynligvis indeholder de alle Personnavne; i *Mullerup* mener saaledes Dr. O. Nielsen, i *Olddanske Personnavne* p. 67, at finde Mandsnavnet *Muli*. Som sikkert Resultat af Gennemgangen tør vi nu fastslaa, at ingen af de Navne, der skulde støtte *Mølle*-Teorien, kan vises at indeholde det omtvistede Ord, tværtimod.

Den tredie Variant *Malnæs* skulde ogsaa have et Forled, som betyder *Mølle*, idet »at male« paa jysk hedder »aa mal«. Hr. Eeg vil saaledes hævde, at *Næsset* i Middelalderen har været kaldet baade *Møllenæs* og *Malenæs*, altsaa med to Navne, det ene dannet med et Navneord som Forled, det andet med det dertil svarende Udsagnsord. Det er noget helt nyt, vi her kommer ud for, en Anvendelse af Dobbeltnavne; paa denne Maade vilde der jo til et *Skibhuse* kunne svare et andet *Sejlehuse*, til *Sakskøbing* et *Klippekøbing*, til *Fuglebjærg* et *Flyvebjærg*, til *Faarevejle* et *Brægevejle*, til *Vedslet* et *Brændeslet*, til *Kulhuse*

et *Rygehuse* o. s. v., for at blive i Stilen. Men det turde ligge langt udenfor sædvanlig dansk Navneskik, og overhovedet savne Parallel.

Hr. Eeg mener at min Tolkning er blevet misvisende, fordi jeg har søgt tilbage til Oldnordisk og ikke søgt Paralleller fra samme Tid som Stednavnene først forekommer paa. Dette har Hr. Eeg derimod taget Hensyn til; 1203 nævnes Møller paa Mols, og fra 1231 skriver sig den første Form af Navnet. Hans Princip, som jeg i Realiteten hylder, bliver uheldigt i hans Anvendelse, fordi vore Stednavne er saa tilfældigt overleverede, at man *ikke* af den første Forekomst kan slutte noget om Navnes Alder. F. Eks. forekommer Navnene paa -lev, der ad anden Vej kan henføres til Folkevandringstiden, sjælden før 13. Aarh., enkelte endda først i 16. Aarh., og skulde man ved Behandlingen af dem tage samme Hensyn til Forekomsttiden som Hr. Eeg med Møllerne, vilde vi komme til mærkelige Resultater. Naturnavnene er, ihvertfald de større, sikkert meget gamle, og jeg vilde finde det sandsynligt, om end det ifølge Sagens Natur ikke lader sig direkte bevise, at Navnet *Mols* er langt ældre end Vandmøllerne paa Stedet. — Endvidere er det gal Metode at sige: Der er gamle Møller paa Mols, derfor har Halvøen Navn efter disse. Som om der ikke fandtes Møller allevegne omkring i Landet. Paa den Maade kommer man ofte til kort, naar man vil bringe Forbindelse i Stand mellem et Navn og et stedligt Forhold. *Grenaa* ligger jo ved en Aa, hvorfor det vilde være nærliggende at opfatte Efterleddet som *Aa* — det hed nu imidlertid oprindeligt *Grind-høgh*, saa Efterleddet er trods alt Ordet *Høj*. Fra Tilstedeværelsen af almindelige Natur- og Kulturgenstande tør derfor ikke sluttet for meget, og det kan i ingen Tilfælde betragtes som afgørende Bevismidler, naar gamle Kilder bringer andre Vidnesbyrd, og naar det kommer i Strid med Lovene for Sprogets Udvikling.

Hr. Eegs Teorier om Ordet »Mølle«s Historie kan jeg vist nu fatte mig i Korthed om; han mener, at det skal være kommet her til Landet i Formerne *Mol* og *Mulle* (∴ Forleddene i Møllerup og Mullerup, som vi allerede har paavist *ikke* inde-

holder Ordet) og deraf udviklet sig videre. Nej, Moderordet er det middelalder-latinske *Molina* (ikke, som Hr. Eeg anfører, det klassisk-latinske *Mola*), der paa gl. dansk er blevet til Mølnæ, nydansk Mølle.

Hele Hr. Eegs Bevisførelse har skullet godtgøre, at de 3 forskellige middelalderlige Stavemaader af Navnet kunde være samtidige, forskellige Navne for Stedet, men dog Navne af samme eller beslægtet Betydning. I det foregaaende er det blevet paavist, at der ikke tør skønnes at være nogen Grund til en saadan Antagelse. Og naar *Mulle* ikke er nogen oldsjællandsk Form, kan man ikke slutte, at den i Kong Valdemars Jordebog anvendte Navneform *Mulnæs* er bragt til Stedet af indvandrede Sjællændere, langt mindre, at det skyldes en sjællandsk Klerk, der har ført det i Pennen, som Hr. Eeg synes at ville mene. I øvrigt er dette ikke mere noget omtvistet Spørgsmaal; ifl. nyere Undersøgelser er Haandskriftet til Kong Valdemars Jordebog skrevet af Broder *Jens Jyde*, der var Munk i Sorø Kloster. At Jens Jyde maa være født i Jylland og maa have kunnet Jysk, er der vist ingen Grund til at tvivle om.

Naar man har en Række forskellige Staveformer fra gammel Tid af et Stednavn, maa man ikke, som Hr. Eeg gør, gaa ud fra, at hver af Formerne repræsenterer et Navn for sig, og at Stedet i Tidens Løb er blevet benævnt med lige saa mange forskellige Navne; Forholdet vil i Regelen være det, at Stedets Navn er temmelig fast, men at Forskellene enten skyldes, at der foreligger forskellige Trin i den sproghistoriske Udvikling, hvilket ikke er vanskeligt at paavise, eller maa regnes hen under den rummelige Kategori Skrivefejl, i hvilken man dog kan tilskrive mange af de hyppigst tilbagevendende Fejl ganske bestemte Aarsager.

Kerris Mølle, der alm. antages at have Navn efter den paa Mols kendte Slægt *Kerri*, ligesom *Gladsmølle* efter Slægten *Glad*, mener Hr. Eeg skulde forstaas som *Kirke-ris-Mølle*, stemmende med Tilhørsforholdet til Domkirken i Aarhus. En Udvikling af denne Art vilde forudsætte, at Navnet var ældgammelt, men det synes det ingenlunde at være; jeg har ikke set det ældre end

Slutn. af 18. Aarh.; i 17. Aarh.s Matrikler ses Møllen at hedde *Bruuns Mølle*, altsaa et andet Slægtsnavn, og der synes da at være overvejende Sandsynlighed for, at Kerri ogsaa er et Slægtsnavn.

Helgenæs, »det hellige Næs«, mener Hr. Eeg har faaet Navnet givet af de første Forkyndere af Kristendommen, der fromt benyttede et ældre Navn, sammensat med *Hel*, hentydende til, at det var et værre Helvede at bo paa. Denne Formodning maa karakteriseres som fri Fantasi; Ordet *hellig* kendtes nemlig ogsaa i den hedenske Tid, og Hr. Eegs Ræsonnement: »Noget særligt helligt synes der aldrig at have været paa Næsset«, bliver mindre vel begrundet; som bekendt har de gl. hedenske Helligdomme næsten aldrig efterladt sig paaviselige Spor. At opfatte *Helgenæs* som »det med Høje besatte Næs« forbydes simpelthen af Navnets gl. Form, og i øvrigt forstaar jeg ikke, hvad Hr. Eeg mener med *He-el*, som han subsidiært vil tro kunde være Navnets Forled.

Hasnæs tolker Hr. Eeg som *Hages-Næs*, fordi der findes en Hage (Alhage), som skyder ud fra det. Ja, Hager skyder ofte ud fra fremspringende Punkter, Næs og Odder, saa deri ligger intet særlig karakteristisk. Men der er et Par slemme sproglige Vanskeligheder, nemlig at *g* næppe vilde svinde i Dialekten, men bevares som *Bagtunge-g*, og at det indskudte *s*, der her aldeles ikke betegner Ejendomsforhold, vil være yderst paafaldende i saadan en Sammensætning. »*g* er et Bogstav, der ofte kun benyttes som Støtte for Forstaaelsen, men i Udtalen omtrent forsvinder«, bemærker Hr. Eeg. Han synes ikke her at være fortrolig med Jysk, som netop bevarer *Bagtunge-g* i større Omfang end andre Dialekter. I det her omhandlede Ord, *Hage*, udtaler alle Jyder vistnok *g'et*, medens mange Øboer bortkaster det. At *Handrup* skulde være *Hages-næs-torp*, strider mod den historiske Form *Hamdrup* (1411) og for øvrigt ligesaa stærkt mod den moderne.

Dejret har Hr. Eeg ikke forstaaet. De middelalderlige Former som *Digherhoveth* (1320) vil han mene angaar *Dejret Øhoved* — ganske forkert; f. Eks. i Aarhusbogen, Script. Rer. Dan. VI

p. 429 ses tydeligt, at det er Landsbyen og dens Tilliggende, der hedder saaledes, ikke Næsset. *Digherhoveth* er virkelig Grundformen for det nuværende Navn Dejret, og den Form man nødvendigvis maa gaa ud fra ved Tolkningen, og de Grunde, Hr. Eeg fører i Marken for, at *Dejret* skulde være »ryd-det Dyrehave«, nytter ikke.

At der laa Hestehaver o. lign. omkring Storgaarde i Oldtiden, og at der findes Stednavne paa Dejret Bymark, som tyder paa tidligere Skovbevoksning og et enkelt, der tyder paa Rydning, hvad vedkommer det Spørgsmaalet? Det er jo ganske almindelige Træk, der kan forekomme hvor som helst. Det skal være »Dyrehave« med et »Støttebogstav« g!! Støttebogstaver er Hr. Eegs Opfindelse. De hører ikke hjemme i Filologien, men er saa vist til stor Nytte for at afstive hans egne vaklende Konstruktioner. Han brugte jo ogsaa et saadant i sin Tolkning af *Hassens*.

Skødshoved-Skødstrup tolker Hr. Eeg af *Skyds*, et norsk Ord i Betydningen »Overfart«. Det er dog en gal Betydning, han tillægger dette Ord, eller i det mindste ikke den egentlige. Ordet betyder nu: »Befordring for Rejsende«; men vi har i gl. dansk det samme Ord: *skiud*, i Betydning: »Hoppe«, altsaa et Dyr til Brug ved Befordring. Se Kalkars Ordbog. At Hr. Eeg burde have set efter, hvad Ordet betyder paa gl. dansk, behøver jeg vel ikke at tilføje. Hvad Næsset angaar, er jeg noget i Tvivl, men at *Skødstrup*, 1428 Skiæfstorp, 1245 Skeffstrop, 14. Aarh. Skeustrup, intet kan have med »Skyds« at gøre, er givet. Mere Sandsynlighed for sig har det Personnavn *Skew*, som anføres af Dr. O. Nielsen i Olddanske Personnavne p. 85. At ogsaa Navnet *Skerring* skulde komme af *Skyds*, turde være ganske udelukket. Navnet hed 1446 Skærningh og maa vel være en Afledning af det flere Gange forekommende Navn Skern(e), der altid bruges som Strømnavn, og som jeg forstaar som »den klare«; ogsaa *Skerring* ligger jo ved Udløbet af en større Bæk, og her fandtes i Middelalderen en Vandmølle.

Rolse. Hr. Eeg er forbavset over, at jeg ikke kan se, at der er *Sø* ved *Rolse*, da det dog ligger ved Havet, jvfr. Nordsø,

Østersø. Men hertil vil jeg bemærke, at Sø i danske Stednavne saa godt som altid betyder Indsø, medens Betydningen »Hav« er sædvanlig i Tysk og Engelsk. I gl. Stednavne tør derfor næppe forudsættes denne Betydning. —

Hr. Eeg tolker Navnet som »Rydningen ved Søen«, idet »Rydning« i Jylland har en Mængde Betegnelser i S sammensætning, deribl. ogsaa *Rov* og *Ravn*. Dette er galt; gl. da. *ruth* el. *rythæ* bliver ikke *Rov* og *Ravn*, og saadanne Ord i denne Betydning eksisterer mig bekendt ikke. »En *Rov* ved Søen kan uden Vanskelighed tænkes udtrykt ved *Rovelsø*« siger Hr. Eeg. Tænker han her paa et indskudt *l* — hvor i Alverden skulde det komme fra? — eller paa en fuldkommen usandsynlig Overgang af *ved* til *vel*, altsaa *Rov-vel-Sø* af *Rov-ved-Sø*? Selv om det filologisk set var i Orden, hvad det som paavist langt fra er (Forled et ukendt Ord, Mellemlid en fonetisk Umulighed, Efterled et Ord i gal Betydning), vilde dog det Navn, som derved fremkom, være en sær Skabning: *Rud-ved-Sø*. Som om man almindelig dannede Navne med efterhængt Forholdsordsled, f. Eks. sagde Hus-ved-Gade i St. for Gadehus, Gaard-ved-Dal i St. for Dalgaard! Alene Leddenes Orden er et fældende Bevis mod Tolkningens Rigtighed.

Vrinnere tolker Hr. Eeg som *Fri-Rønner-Næs*, og ser heri en Sejladsforskrift. Tolkningen strander paa et filologisk Skær, idet der ikke her kan tænkes nogen Overgang fra *fr* til *vr* i Forlyd. Desuden vilde det ogsaa være en meget usædvanlig Navnedannelse. At han støtter det til en Tolkning af *Rinkenæs* (som *Rønne-Kirke-Næs*), han tidligere har fremsat i Flensborg Avis ^{27/3} 1924, skal jeg ikke her komme nærmere ind paa, da jeg allerede udførligt har gendrevet den sammesteds i et følgende Nummer.

Ved *Æbeltoft* vil Hr. Eeg ikke tillægge de gl. Former (1301 *Æpplætoftæ*) nogen Værdi, fordi han ikke ad anden Vej (!) ved noget om, at der her har været nogen Bevoksning med Abildtræer. Som om han kan vide alting! Derimod ved han, at Halvøen var beboet, før Byen fik Købstadprivilegier (hvilken Skarpsindighed!) og tolker nu ud fra sin sikre Viden herom

Navnet som *Ø-Bol-Toft*, og *Elsegaard* som *E-bel-sø-gaarde*. Han burde have forklaret, hvorfor Forleddet er *Ø*, da det jo drejer sig om en Halvø. I øvrigt er det et typisk Eksempel paa forfejlet Stednavnetolkning: at forkaste de sikre Vidnesbyrd, man har om Navnets ældre Former, til Fordel for en Konstruktion. At bortforklare det, man netop skal forklare! Her som saa mange andre Steder viser Hr. Eeg en Tilbøjelighed til at hugge Navnene ud i en Række Smaabidder, som han saa behandler hver for sig; Resultatet taler for sig selv; naar *Æble-* (1301 *Æpplæ*) kan komme af *Ø-Bol*, er der jo ubegrænsede Muligheder!

Essendrup vil Hr. Eeg tolke som *Øs-Ende-Torp*, idet det ligger der, hvor Landskabet hører op at være Halvø. Men kan *Ø* da betyde »Halvø«? Den sproglige Fejl ved hans Tolkning er, at Ordet *Ø* i Oldsproget ikke havde *-s* i Genitiv, men *-ar*. At Navnet har begyndt med *A*, bevidnes jo desuden gennem gl. Former, og det oprindl. *Asmundæthorp* er 1371 skrevet *Assenderup*. Derfra maa forudsættes Udvikling til *Assinderup*; i-et vil da kunne virke Omlyd til *Æssinderup* el. *Essinderup*. Saa haaber jeg Hr. Eeg vil kunne forstaa Udviklingen. Men i sin Iver har han forsyndet sig mod det overleverede, idet han gaar helt uden om *A*-Formen *Assenderup*. Den lader sig i hvert Fald ikke forklare af Ordet *Ø*. Subsidiært vil, saavidt jeg forstaa, Hr. Eeg opfatte Navnet som »Torpen ved Aaen«, idet han vil vise, at Navnene *Assendrup*, *Assedrup*, *Astrup* og *Ask* ligger ved Aaløb. Det er dog ikke rigtigt, at alle disse Byer ligger ved Aaløb, ligesom heller ikke Forleddet i disse Navne er Ordet *Aa*. F. Eks. kan ikke mere end 6 af de 13 *Astrup*'er siges at ligge i Nærheden af Aaløb, selv om man gør sig megen Umage med at finde Vandløb og ikke tager det saa nøje med Størrelsen af dem.

Andrup, der forklares som »By, der er bygget til, *-an*, en hidtilværende By«, er vel nok det værste af Tolkningsforsøgene. Præpositionen *an* i Betydning »til« er jo tysk, og kan derfor ikke komme i Betragtning. I Urnordisk har vi ganske vist ogsaa haft en Præposition *an* i Betydning »paa«, den blev senere

til \bar{a} , derefter til *aa*, men paa den kan Hr. Eeg jo ikke have tænkt, ifl. den Betydning, han tillægger den, og han kan da heller ikke have ment, at *-torp* Navne gaar tilbage til urnordisk Tid. Personlig anser jeg det ikke for umuligt, at et *-torp* Navn kan sammensættes med en Præposition, der betyder i eller paa, men noget saadant kan ikke foreligge her.

Hr. Eeg kritiserer derefter min Tolkning af *Skellerup*, som indeholdende Mandsnavnet *Skjalgi*. Jeg indrømmer, at den hviler paa ret svage Fødder, idet den ikke støtter sig til nogen gammel Form, men jeg har heller ikke fremsat den som noget absolut, og modsiger derfor ikke Muligheden af, at Navnet, som Hr. Eeg vil, kan være sammensat med Ordet *Skel*. Alligevel finder jeg stadig min Tolkning sandsynlig.

Taarup (1360 Togethorp) forklarer sig selv, naar man ser hen til den gl. Form. Dette vil Hr. Eeg nu imidlertid ikke, men siger, at det er *to-rup*, altsaa *Talordet 2* plus *Torp*, og skulde betegne en Afbyggerby, opstaaet ved Tvedeling (af Moderbyen?), fordi man ved Deling faar to ud af eet. En yderst snørklet Tankegang, der efter vort Navnesystem at dømme har ligget vore Forfædre fjern. Men de har jo ogsaa, som den gl. Form med tilstrækkelig Klarhed viser os, ganske ligefrem opnævnt den efter en Mand som hed *Toge* uden at ane, at de derved kunde berede en overskarpsindig Efterkommer saadanne Grublerier.

Toggerbo har jeg med Tvivl udledt af Kvindenavnet *Torgerd*; Hr. Eeg siger, at det ikke er bedre end tidl. Tydninger med Navnet *Thøger*. Deri kan han ikke have Ret, for hvordan vil han forklare Overgangen fra \emptyset til *o* i Rodvokalen? Min Tolkning forudsætter ingen saadan uforklarlig Overgang. Men Mangelen af gode middelalderlige Former gør Sagen vanskelig. Hr. Eegs Forslag: *To-Gaarde-Bo* anser jeg for usandsynligt; *Bo* er netop det gl. Ord for en Bolig, en Enkeltgaard, og Navnet bliver ved den foreslaaede Sammenstilling selvmodsigende. Desuden er Navnene paa *-bo* meget ofte sammensatte med Personnavne. Og endelig skulde, hvis der var Tale om en gl. Sammensætning, *Talordet to* have været bøjet og staa i Genitiv lige-

som Ordet Gaard, og *to* hedder i Genitiv paa Oldnordisk *tveggja*, i ældre Dansk *twiggia*, og Navnet skulde derfor nu, forudsat Hr. Eegs Tolkningsforsøg iøvrigt var rigtigt, hedde noget som *Tveggergaardebo*. Men det hedder det jo ikke.

Vistoft vil Hr. Eeg tolke som *Vigstoft*, fordi der er saa mange Vige heromkring. Men det har jo gammelt *e* i Rodstavelsen, og *g* findes aldrig i de de gl. Former; desuden havde Ordet *Vig* i Oldsproget ikke Genitiv paa *-s*, men paa *-r*, hvilket man maa tage Hensyn til ved Tolkningen af saadan et gammelt Sognavn. Det nytter ikke, at Hr. Eeg saa fonetisk rigtigt med Eksempler søger at vise, at *g* har en Tilbøjelighed til i S sammensætninger at trække sig »bly« tilbage (en Filolog vilde sige: til at assimileres med en følgende Konsonant); der har aldrig været noget *g*. At S sammensætning med *Vese* skulde ligge »udenfor Lydligheden« kan jeg ikke indse; *e* er det gamle, og den nuværende Skriveform *Vis-* begyndte ikke før i 17. Aarh., og endnu udtales Navnet med et *e*-agtigt, slapt *i*. Ordet *Viking* vil Hr. Eeg aabenbart forstaa som *Vig-king*, »Vig-Konge«, men det er helt forkert; det er en *-ing* Afledning af oldn. *Vík*, der netop betyder »Vig«, altsaa *Vík + ing*. Ogsaa *Viderup* vil Hr. Eeg have opfattet som sammensat med *Vig*, men det ligger jo midt inde i Landet, langt fra Vigene.

Naar Hr. Eeg vil forklare *Tillerup* som »Tørverup«, fordi det ligger ved Tørvemose, er det igen med fuldstændig Tilside-sættelse af vor Viden om, hvordan Navnet forhen har lydt; afvisende bemærker han: »Navnet skrives forskelligt i Tidens Løb, lige til det helt knudrede, som det ikke lønner sig at forfølge«. — Ja mon det altid lønner sig at kigge efter Tørvemoser? Dem findes der jo en god Mængde af her i Landet, uden at man dog altid tør paastaa, at Byerne har faaet Navn efter dem. Her er det rent galt; *Tørv*, der alm. i Jysk udtales *tør'ə*, skal vistnok i Mols-Sproget ved Afrunding blive til *tær'ə*, ikke til *ter'ə* eller *tir'ə*, som Hr. Eeg mener. Desuden skulde man forudsætte en ganske vist ikke umulig Overgang fra *r* til *l*, hvorved det hele dog bliver saare indviklet. Da det som paavist strider

mod saavel Historie som Sprog, maa det blankt afvises, trods Tørvemosen.

Eg vil Hr. Eeg have skal være »Ø med *g* til Støtte«; ganske vist har han foran søgt at paavise, at *g* ofte kan falde bort (ved Assimilation), men heraf kan han dog ikke slutte, at det vilkaarligt kan indsættes. Det kan det heller ikke. Ordet *Øg* skulde derimod paa Maalet kunne blive til *Eg*, som er Skriftformen af Navnet, men denne Mulighed har Hr. Eeg dog ikke søgt at udnytte, og heri har han gjort ret, for *Øg* bliver ikke til [i'q], som Navnet hedder i Maalet. Forlyden maa derfor være *e*, ikke *ø*, hvilket han ogsaa burde vide fra Navnets gamle Former, som han atter her ser bort fra. Det samme gælder *Isgaard*. Ingen af Navnene kan indeholde Ø, selv om det ogsaa med aldrig saa mange Grunde kan gøres sandsynligt, at det er den ældste Bebyggelse paa »Halv«øen.

Isgaard kan heller ikke være et *Øs-gaard*, fordi Ordet Ø i det gl. Sprog ikke havde *s* i Genitiv, men *-ar*. Staveformen *Eghxgardh* skal efter Hr. Eeg indeholde en Del overflødige Bogstaver, men ret forstaaet indeholder den ikke et eneste ud over det normale; det er først naar man skal have den gamle Form til at stemme med Hypotesen *Øs-gaard*, at Forskellen viser sig, og følgelig er Hypotesen gal. At *Eg* skulde være den ældste Bebyggelse paa Halvøen, ser jeg ingen Bevis for.

Kvelstrup tolkes som Kildevælds-torp. Hellere end at gaa med til denne Reduktion i Trykstavelse vilde jeg dog tænke paa det gl. danske *Kvæld*, i s. Betydning, men om dette har haft *s* i Genitiv, tør jeg ikke afgøre. I øvrigt ser jeg ingen tvingende Grund til at fravige min fremsatte Tolkning; at Hr. Eeg søger at drive Spot med Personnavne som *Bjørn* og *Ulv* vidner om, hvor ringe Forstaaelse han i Virkeligheden har af vor Oldtid og dens Navneskik.

Om *Esby*, der tolkes som *Øs-by*, se mine tidl. Bemærkninger om, at Ø ikke i gl. Dage havde Genitiv paa *-s*, men paa *-ar*.

Fejrup kan ifl. sin gl. Form *Fæghædorp* umulig sættes i Forb. med *Fed*. Og den ligger da heller ikke ved noget *Fed*,

for som et saadant vil man da ikke kunne betegne det brede Næs Stavsøre*).

Stødov skal ifl. Hr. Eeg simpelt hen betyde *Skat-af*, d. v. s. den skattepligtige Jord, en ganske usædvanlig og usandsynlig Form for et Stednavn, et Navneord efterfulgt af Biord. *Stavsøre* skulde derefter være sammentrukket af *Stødovs-øre*, og Muligheden heraf skal jeg ikke benægte. Men saa kører Tankerne vistnok i Ring: fra *Stav* til *Stavtrup*, der tidl. skreves *Stattrup* (hvornaa? det har ikke kunnet eftervises) efter Beliggenheden ved *Stadsgaard* ∴ Constantinsborg (usandsynligt), og derefter tilbage til *Stødov*, der nu skal betyde *Stad-høj*. Det er en anden Forklaring end »Skat af«, og for Endelsens Vedk. er det den af mig fremsatte Formodning, nemlig *-høj*; derimod er Motiveringen en Kæde af usammenhængende Led, og at *Stødov* skulde være et *Stad-høj*, er uforklarligt, da *Stad* i trykstærk Stavelse ikke kan ændres til *Stød* ved nogen dansk Lydudvikling i historisk Tid.

Hjelm skal ifl. Hr. Eeg, om jeg forstaar ham, være sammentrukket af Ordene *Holm i Almindig* og betyde: »Holm, som er ubeboet og tilhørende Kongen«. *Almindig* har dog ikke ganske denne Betydning, f. Eks. bruges i gl. Dansk *Almindingsgade* i Betydning »offentlig Gade«, og ingen vil vel paastaa, at det specielt sigter til noget ubeboet. Hvad Tilhørsforholdet angaar, skal bemærkes, at *Almindig* mest anvendes om Græsgange, der bruges af alle Bønderne i Fællesskab, og Grundbetydningen er vel: »det som tilhører alle«; om Ejendomsforholdet til Kongen siger Ordet intet. Men at overhovedet *Holm i Almindig* skulde kunne være blevet til *Hjelm*, er fuldkommen usandsynligt, da vi jo kender Navnet i dets rette Form 1231 og har flere Sidestykker til det andetstedsfra.

Efter nu at være blevet gjort til Genstand for denne sønderlemmende Kritik, som jeg efter fattig Evne har søgt at væрге

*) Maa jeg rette en Ombryderfejl. Side 9 Lin. 28 i min Afhandl. skal flyttes ned i St. for næstsidste Tekstlinie, og erstattes med: »*Qvelstrup*, Tved S., hed 1441 *Qvelstrup*, og er ikke« -- --

mig imod, maa jeg som Konklusion modtage den Tilrettevisning, at vore gamle Stednavne er givet af Menigmand, ikke »ved bevidst Navnegivelse«. Denne almindelig anerkendte Opfattelse mener jeg dog ikke heller at have modsagt. Jeg tror dog at ane den dybere Mening af Hr. Eegs Bemærkning, nemlig: »givet af Menigmand vil Navnene bedst kunne forstaas og tolkes af Menigmand; de stuelærde Magistre savner de naturlige Forudsætninger herfor«. Jeg indrømmer gerne, at Menigmands Blik ofte er skarpere, og hans Tankegang mere uhildet af Lærdommens Spind, hvorfor hans Iagttagelse kan være af allerstørste Værdi.

Et Samarbejde mellem Fagmanden og den interesserede Menigmand giver derfor ofte overraskende gode Resultater, idet de paa heldig Maade kan supplere hinanden. Men at den interesserede Menigmand paa egen Haand skulde kunne klare Stednavneundersøgelser bedre end Filologen, tror jeg dog ikke, efter de Erfaringer jeg hidtil har gjort, bl. a. ogsaa her med Stednavnene paa Mols. At fremsætte Formodninger er noget, alle kan være med til, men til at efterprøve deres Gyldighed maa der nogen filologisk Fagkundskab. Den Anerkendelse Hr. Eeg yder det Arbejde, der foretages med Indsamling og Registrering af Stednavnestoffet, takker jeg for, men bemærker, at den i allerhøjeste Grad bygger paa Menigmands Interesse for Sagen; det er jo de mange, der hver i sit Sogn gør sine Optegnelser og sine Iagttagelser, der har Æren for, at Kundskaben om vort Lands Navne og hvad de kan fortælle os, nu begynder at komme frem.

Gunnar Knudsen.

FORENINGSMEDDELELSER.

Museumskursus og Repræsentantmøde den 4—5. November 1927.

Forud for Repræsentantmødet var der i Aar gaaet et af Foreningens Museumssektion i Forbindelse med Nationalmuseet arrangeret *Museumskursus*. Deltagerne samledes den 4. om Formiddagen i et Antal af 20 paa Nationalmuseet, hvor Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* gennemgik *Forfalskninger og Faglitteratur*. Med velvillig Imødekommenhed fra forskellige københavnske Museer, særligt Kunstindustrimuseet, hvor Direktør *Hannover* skaffede en hel lille Forfalskningsssamling til Veje, var der tilvejebragt en Del Prøver paa forfalskede danske Antikviteter af mer eller mindre farlig Art, og disse Exempler blev forklarede og diskuterede. Forhandlingen tog saa lang Tid, at der kun naaedes en kort Omtale af den fremlagte Litteratur.

Om Eftermiddagen foretoges Besøg paa *Folkemuseet og Kunstindustrimuseet* og den følgende Dags Formiddag paa *Den historiske Vaabensamling* paa Tøjhuset.

Lørdag den 5. November Kl. 2 samledes Repræsentanterne i Rigsarkivets Foredragssal, som af Rigsarkivaren velvilligst var stillet til Raadighed for Foreningen. Følgende Repræsentanter var mødt: For *Foreninger*: mag. art. *V. Hermansen* (Københavns Amt), Lektor *Boisen* (Frederiksborg A.), Kommune lærer *Alb. Thomsen* (Holbæk A. og Holbæk Museum), Akademikasserer, cand. mag. *L. F. la Cour* (Sorø A.), Amtsforvalter *A. Holck* (Laa-land-Falsters hist. Samf. og Stiftsmus. i Maribo), Proprietær *Hjorth* (Odense og Assens A.), Byretsfuldmægtig *Petresch Christensen* (Hjørring A.), Bibliothekar *Haugsted* (Aarhus Stift), Købmand *Brandorff* (Vejle A.), Museumsforst. *Klokker* (Ringkøbing A. og Ringkøbing Mus.), Gdr. *Alkær sig* (Ribe A.), Kaptajn *Smith* (Historisk Samfund); — for *Museer*: Museumsinsp. *C. A. Jensen* (Nationalmuseets 2. Afd.), Museumsinspektør *Jørgen Olrik* (Folkemuseet), Professor *Bidstrup* (Bornholms Museum), Inspektør, cand. theol. *Chr. M. K. Petersen* (Fyens Stiftsmuseum), Forstander *Espersen* (Museet paa Koldinghus), Forstander *P. Holm* (Den gamle By), Apotheker *Olufsen* (Morslands Museum), Tandlæge *Friis* (Vendsyssels Museum); — for *Arkiver og lign. Institutioner*: Underarkivar *Svend Aakjær* (Rigsarkivet), Arkivar *Holger Hansen* (Landsarkivet for Sjælland m. m.), Generalløjtnant, Dr. phil. *Tuxen* (Generalstaben), Arkivar *Ellekilde* (Dansk Folkemindesamling),

Professor Dr. juris *Fr. Dahl* (Stednavneudvalget) og Arkivar *Linvald* (Københavns Raadstuearkiv), desuden cand. mag. *Gunnar Knudsen*, Formanden Professor *Fabricius*, Næstformanden Pastor *Severinsen* og Sekretæren Adjunkt *R. L. Balslev*.

Formanden indledede Mødet med at byde Repræsentanterne velkommen samt give forskellige praktiske Meddelelser for denne og den følgende Dag. Det vedtoges af praktiske Grunde at lade Dagsordenens forskellige Beretninger gaa samlet forud for en Drøftelse af dem; (i nærværende Meddelelse vil Emnerne dog blive behandlet paa ét Sted i Sammenhæng).

Sekretæren fik derefter Ordet for at aflægge *Beretning om Foreningens Virksomhed* siden sidste Repræsentantmøde (i Maribo Juni 1926): Foreningen virker hovedsagelig igennem Sektionerne, og det meste af, hvad der er foregaaet i Aarets Løb, vil derfor blive omtalt i Sektionernes Beretninger. De 4 Adresser, som blev vedtaget paa Maribomødet, er blevet indsendt til de paagældende Myndigheder, for Provinsmuseernes og Arkivsagens Vedkommende er der ogsaa kommet Resultat heraf. Et Museumskursus er blevet holdt, saaledes som det var ønsket paa Maribomødet. I »Den danske Komité for Historikernes internationale Samarbejde« er Fællesforeningen blevet repræsenteret af Landsarkivar Holger Hansen. Med Hensyn til Foreningens Tidsskrift vil Redaktionen bestræbe sig for, at det fremdeles maa være et Hjælpemiddel for Forfatterne i Amsaarbøgerne, saaledes at Stoffet i Hovedsagen bliver videnskabelige vejledende Oversigtsartikler, idet man trækker Grænserne op dels over for det Stof, der hører hjemme i Amsaarbøgerne, dels over for det, som hører Historisk Tidsskrift til. Men denne Begrænsning, som bør fastholdes, kan ofte gøre det vanskeligt at skaffe Stof, og her kunde maa ske Ønsker og Forslag fra Repræsentanterne give Impulser for videre Arbejde. Et Ønske fra Maribomødet er blevet opfyldt, idet en ny Udgave af Arkivar Nygårds Vejledning til at drive topografiske Studier er blevet trykt og vil komme i næste Hefte. Det vil vel være rigtigst at tage Særtryk af den Artikel. — Hvad Anmeldelserne i »Fortid og Nutid« angaar, da ønsker Redaktionen at udvide de vejledende Oversigtsartikler af den Art, som i de sidste Hefter er blevet skrevet om Litteratur vedrørende Almuekultur og Folkeminder, ogsaa til andre Omraader. Der vil saaledes i næste Hefte komme en Oversigtsartikel om arkæologisk Litteratur.

Antallet af Foreninger: 20, Byraad: 19 og Institutioner: 39 (deraf 7 Museer i København og 18 udenfor København).

Alkærsig: Et Emne, som man bør tage op frem for de mange ofte uinteressante Præste- og Degnehistorier, som findes i Amtsaarbøgerne, er Behandlingen af en Egn's Opdyrkningshistorie. Noget saadant er forsøgt i Ribe Aarboeg for 1906 og 1916, men man trænger til Vejledning; det vil være en Opgave for Fællesforeningen her at give Vejledning i Stof og Metode.

Formanden: Der er her rørt ved en Ting, som Fællesforeningen burde tage op: Behandlingen af et Emne, som har Interesse for flere Amter. For dette Spørgsmaals Vedkommende, som belyser den materielle Kulturs Udvikling, vil man kunne bruge Udskiftningskortene i Forbindelse med Matrikulen.

Alb. Thomsen ønskede rigeligt med Særtryk af Nygaards Vejledning, maaske burde man lade den gaa i Boghandelen. Ønskede, at der igennem »Fortid og Nutid« maatte komme en Slags Museumsstat, især fra Provinsmuseerne, Materialet kunde samles gennem Spørgeskemaer. Det kunde ogsaa være rart af og til at faa en Oversigt over Amtssamfundene og deres Redaktioner.

Smith ønskede Særtryk af alle de vejledende Artikler, saa de kunde gaa som særskilte Afhandlinger. Taleren havde selv været uheldig, fordi han ikke i Tide havde bedt Redaktionen om Særtryk af en Artikel fra forrige Hefte.

Formanden: En saadan Ændring vilde koste en Del Penge, men det vilde unægtelig være en Fordel. Idealet var, at alle Artikler var særskilt paginerede, og alle begyndte paa en Højreside; saa de kunde tages fra hinanden som særlige Bøger og sættes ind paa de Steder, hvor de efter deres Emne hørte hjemme. Henstillede til Red. at tage denne Sag under Overvejelse.

Holger Hansen mente ikke, det vilde blive saa kostbart, naar der betaltes for Særtrykkene.

Kassereren, Landsarkivar *Holger Hansen* fik derefter Ordet for at fremlægge *Regnskabet* for 1926, som var revideret og befundet rigtigt af Revisorerne, og en Oversigt over Regnskabet i det løbende Aar.

De vigtigste Indtægter var i 1926:

Bidrag af Foreninger, (som betaler 2 ¹ / ₂ % af deres Medlemmers Bidrag)	Kr. 1053,80
Byraad, hver 20 Kr. om Aaret	» 360,00
Institutioner, hver 10 Kr. om Aaret	» 400,00
Tilskud paa Finansloven	» 1080,00
Afregning med Boghandler Hagerup	» 327,70

De vigtigste Udgifter i 1926:

Bogtrykker.....	Kr. 1150,66
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt for Billeder.....	» 82,50
Forfatterhonorarer.....	» 420,00
Ekspeditionsudgifter.....	» 140,22
Udgifter ved Mødet i Maribo.....	» 694,68

I det foreløbige Regnskab for 1927 var de vigtigste

Indtægter:

Bidrag fra Foreningerne.....	Kr. 1063,47
— - Byraad à 20 Kr.	» 380,00
— - Institutioner à 10 Kr.	» 380,00
Paa Finansloven (nedsat til 840 Kr., hvoraf er modtaget) ..	» 630,00
Afregning med Boghandler Hagerup.....	» 124,05

de vigtigste Udgifter:

Bogtrykker.....	» 1986,09
F. Hendriksens for Billeder.....	» 323,10
Forfatterhonorarer.....	» 794,75
Ekspeditionsudgifter.....	» 154,25

Mange af Amtsforeningerne er temmelig store; følgende 5 har over 1000 Medlemmer:

Hist. Samf. f. Odense og Assens Amter med.....	1136	Medlemmer
— Vejle Amt med.....	1061	—
— Holbæk Amt med.....	1044	—
— Hjørring Amt med.....	1291	—
— Aarhus Stift med.....	1360	—

Hjorth ønskede Medlemsbidraget nedsat.

Formanden ansaa det for heldigt, at Bidraget var sat forholdsvis efter Medlemsantallet. De store Foreninger kom jo nok højt op, men man løftede jo saa i Flok, hver efter sin Evne.

Hjorth ankede over, at Foreningerne kun fik 10 Exemplarer af »Fortid og Nutid«, skønt der i hans Forening var 13 Medlemmer i Bestyrelsen.

Alkærsig: $2\frac{1}{2}$ % af Medlemsbidraget kan ikke siges at være for meget. Man skal ikke være ked af, at Statstilskuddet gaar ned, men glæde sig derover. Vi kan maaske have moralsk Ret til Tilskud fra Amtet, men ikke fra Staten, og burde egentlig frivilligt give Afkald derpaa.

Hjorth: Det er vanskeligt at skaffe Medlemmer; og vi kan let miste dem igen. Der indvendes ofte, at man faar for lidt for Bidraget til Fællesforeningen.

Formanden: Man bør med Bidragene gaa ned til det før-krigstidige. Hvad Amtssamfundene angik, var Taleren enig med

Hr. Alkærsig, men Fællesforeningen er jo netop landsomfattende og maa som saadan ogsaa have en moralsk Ret til Statstilskud.

Alkærsig indvendte overfor Hr. Hjorth, at det jo netop var vor Opgave at lære Folk at se ideelt paa Tingene.

Holger Hansen var betænkelig ved en Nedsættelse af Bidragene nu. »Fortid og Nutid« skulde jo netop være til Nytte for Redaktionerne af Amtsaarbøgerne og saaledes indirekte til Nytte for Medlemmerne.

Hjorth: Vi maa alligevel være lidt forsigtige overfor vore Medlemmer; blot en lille Nedsættelse vilde være heldig.

Severinsen: Hvis man stod i den Stilling at skulle forsvare Fællesforeningen overfor Medlemmer af Amtssamfundene, maatte man vel sige, at den har de Fordele, som enhver Organisation har, der omfatter hele Landet. Den kan tage Opgaver op, som Amtssamfundene ikke kan magte.

Aakjær mente ikke Hr. Hjorths Udtalelser var Udtryk for en almindelig Stemning hos Medlemmerne. Repræsentanterne burde afvise saadanne Betragtninger, hvis de da ikke selv var af samme Mening.

Fr. Dahl ansaa det for praktisk, at der blev givet en Slags Budgetoversigt.

Holger Hansen: En saadan vilde blive nogenlunde ens hvert Aar — men det kunde jo nok lade sig gøre.

Regnskabet for 1926 godkendtes.

Sekretæren aflagde derefter Beretning for *Tidsskriftsektionen*. Der var i Vinter kommet en Henvendelse til Fællesforeningen fra et af Amtssamfundene, hvori man fremsatte den Formodning, at de Priser, der toges i de forskellige Provinsbyer for Trykning af Amtsaarbøgerne, var ret forskellige og nogle Steder urimeligt høje, og hvori man bad Fællesforeningen skaffe Oplysninger til Veje herom. Foreningen udsendte derfor Forespørgsler til Amtssamfundene og har efterhaanden faaet Svar fra de fleste af dem. Disse Oplysninger er dog vanskelige at sammenligne, maaske fordi Spørgsmaalene ikke har været tilstrækkeligt udtømmende og detaillerede. Sekretæren nævnte nu en Del Tal, men tilføjede, at det jo kun kunde være til en foreløbig Orientering for Repræsentanterne, saaledes at en Repræsentant, som fandt, at hans Aarvog var væsentlig dyrere end andre, maatte overveje, om hans Aarvog var saa meget des større i Formatet eller bedre i Udstyret, eller om der virkelig var Tale om en for høj Pris for Trykningen.

Hjorth havde ikke svaret paa Forespørgslen fra i Vinter,

men iøvrigt havde Sagen Interesse. Hvis vi alle gik sammen, kunde vi sikkert trykke Prisen betydeligt ned.

Chr. M. K. Petersen mente i Modsætning til Prop. *Hjorth*, at Amtssamfundene havde visse lokale Interesser, men derfor kunde en Forespørgsel til Amtssamfundene om Priserne godt have Interesse, hvis den blev grebet praktisk an; men det havde absolut ikke været Tilfældet med denne; Spørgsmaalene maatte stilles ganske anderledes præcist.

Landsarkivar *Holger Hansen* aflagde derefter Beretning for *Arkivsektionen*. I Maribo havde man drøftet Opbevaringen af Gods- og Handelsarkiver, man tænkte sig der Nyborg Slot som Opbevaringssted for Godsarkiverne og Kronborg for Handelsarkiverne. Man indgav en Adresse herom, og der er kommet et Svar herpaa for Handelsarkivernes Vedkommende i Form af en Forespørgsel fra den kgl. Bygningsinspektør om, hvor megen Plads der fordredes. Paa denne Forespørgsel har *Arkivsektionen* svaret, at man for det første kun havde tænkt sig et Arkivdepot, ikke et fuldt moderne indrettet Arkiv, som vilde kræve meget større Plads, medens det paa den anden Side vilde være urimeligt at indrette Arkivplads blot for det øjeblikkelige Krav; man maatte tænke lidt paa, hvad der kunde blive afleveret af Arkivsager i Fremtiden. Forespørgslen betyder vel, at man tænker paa at gøre noget. — Godsarkiverne er der derimod ikke noget Haab for, og de er i høj Grad i Fare. Flere af dem er blevet tilbudt og til Dels modtaget af Landsarkiverne, hvor de jo ogsaa naturligt hører hjemme; men desværre staar Arkiverne paa Grund af Pladsmangel altid i den sørgelige Nødvendighed at maatte tage saa lidt som muligt. Det gælder for os kun om at finde et Sted at magasinere dem, ikke at danne et egentligt Arkiv.

Formanden føjede nogle Oplysninger til Landsarkivarens Beretning: Rigsarkivaren har i en Erklæring til vor Henvendelse fraaadet Nyborg Slot som Opbevaringssted for Godsarkiver. Taleren havde til *Arkivsektionens* Svar paa den kgl. Bygningsinspektørs Forespørgsel føjet den Bemærkning, at Indretningen af et Arkivdepot paa Kronborg, som jo kun lejlighedsvis skulde være aabent for Forskere, næppe vilde være økonomisk uoverkommelig, idet det maatte kunne passes af en Museumsmand fra Handels- og Søfartsmuseet med en elementær arkivalisk Uddannelse. Men man maa sørge for ordentlige Lokaler; Stueetagen paa Kronborg er meget fugtig

Paa *Museumssektionens* Vegne aflagde Museumsinspektør *Chr. Axel Jensen* Beretning.

Efter en kort Omtale af Gaarsdagens Kursustimer, af Sektionens »Fortegnelse over Faglitteratur« samt en Tak for den Modtagelse, Repræsentanterne havde faaet paa Folkemuseet, Kunstindustrimuseet og den historiske Vaabensamling, fremhævedes det, at D. H. F.s paa Maribomødet vedtagne Henvendelse til Undervisningsministeriet havde baaret Frugt. Skønt Udsigterne en Tid havde været daarlige, var der, takket været flere Rigsdagsmænds Interesse for Sagen, opnaaet, at den uretfærdige Nedsækering af Statstilskuddet til Provinsmuseerne er bortfaldet og Nedsækeringen for forrige Finansaar tilbagebetalt.

I det tidlige Foraar skete der som bekendt det, at nogle Provinsmuseer udsendte Indbydelse til et Møde i Horsens med det Maal at stifte en Provinsmuseumsforening og et nyt Tidsskrift. Forud for Mødet var der desværre gaaet nogle Avisartikler med Angreb paa Nationalmuseet just i det Øjeblik, da dets Vanskeligheder m. H. t. Byggesagens Behandling paa Rigsdagen var særligt store, og Mødet kunde derfor faa Udseende af et Angreb paa Centralinstitutionen. Hverken Horsensmødet eller et efterfølgende Møde i Aarhus fik større Deltagelse, og den paatænkte Forening blev ikke stiftet. Under disse Forhold var det naturligt, at Sektionen lagde Planen om at indbyde til et Møde nu i Efteraaret, men den opgav dette, da Nationalmuseet ønskede at tage Initiativet.

Til det af Nationalmuseet indvarslede Museumsmøde ^{3/11}, hvortil der var udgaaet Indbydelse til 46 Museer, havde 32 Museer sendt 1, 2 eller flere Delegerede. Desuden deltog Repræsentanter for Nationalmuseets 6 Afdelinger. Til Dirigent valgtes Amtsforsvalter Holck, Maribo.

Direktør Mackeprang indledede Forhandlingerne, forklarede, hvorfor det paa D. H. F.s Kerteminde-Møde givne Løfte om Mødets Indkaldelse først nu blev opfyldt, og skitserede Forhandlingsæmnerne. Den efterfølgende Diskussion kom paa forskellige Maader til at belyse Provinsmuseernes Forhold, men den koncentrerede sig dog væsentlig om Spørgsmaalet vedrørende en Museumsforenings Stiftelse. Direktør Mackeprang udtalte sig for, at en eventuel Forening burde omfatte baade Nationalmuseet og Provinsmuseerne og have Tilslutning til D. H. F. Fra anden Side hævdedes, at Foreningen, i begge Parters Interesse, burde dannes af Provinsmuseerne alene, saaledes at Nationalmuseet stod frit overfor Sammenslutningen. Det sidstnævnte Standpunkt indtoges af Repræsentanter for Kolding, Aarhus gamle By, Helsingør og Hjørring; for det førstnævnte Standpunkt talte Repræsentanter for Kalundborg, Svendborg, Vordingborg, Odense,

Rønne, Æbeltoft og Køge samt Formanden for D. H. F.'s Museumssektion. Efter at enkelte Deltagere havde ytret Tvivl om deres Ret til uden Mandat at binde deres Bestyrelser, foretoges Afstemning om følgende Spørgsmaal: »Skal der dannes en Forening af samtlige kulturhistoriske Museer, Nationalmuseet indbefattet?« I Afstemningen, der var hemmelig, deltog hvert Museum med en Stemme, Nationalmuseet dog med sine Afdelingers Stemmer. 25 svarede: ja, 9: nej, 3: stemmer ikke. Derefter stemtes paa lignende Maade om, hvorvidt Museumsforeningen skulde søge Samvirke med D. H. F. Da flere Deltagere paa dette Tidspunkt havde forladt den langvarige Forhandling, erklærede Nationalmuseet sig villigt til at nøjes med en Stemme; der afgaves 14 ja, 10 nej, og 4 stemmer ikke, hvorefter man enedes om at udskyde Spørgsmaalet til endelig Afgørelse af Museumsbestyrelserne Landet over. Direktør Mackeprang erklærede sig villigt til at sørge for skriftlig Fremsendelse af Afstemningsspørgsmaalene og et foreløbigt Udkast til Love.

Som et Hovedresultat af Mødet staar altsaa fast, at en Museumsforening i Princippet er dannet, og det maa erkendes, at Museumsinteresserne er meget specielle. Paa den anden Side er der mange ude i Landet, hvis Interesser i lige Grad spænder over litterært og musealt Arbejde. Selvom den kommende Forening vil sikre sig selvstændig Handlefrihed overfor Regering og Rigsdag gennem sin egen Bestyrelse, ønsker D. H. F.'s Museumssektion meget, at der maa findes en Form for dens Tilslutning til Fællesforeningen ved overensstemmende Mødesteder og Mødetider, Fællesskab om »Fortid og Nutid« og passende Fordeling af Kontingent, eventuelt ved en Spaltning af D. H. F. i to mere selvstændige Foreninger.

Friis: Det er ikke ganske rigtigt, naar det siges, at Møderne i Sommer løb ud i Sandet. De fleste Provinsmuseer ved intet om »Dansk h. Fællesforening«.

Chr. M. K. Petersen: Museerne maa have Besked om, hvorledes Ordningen er tænkt. Uden Selvstændighed for Museerne gaar de ikke ind i Fællesforeningen.

Friis: Museerne bør enkeltvis være Medlemmer af »D. H. F.«, men de maa have deres egen Forening ved Siden heraf; deres Særinteresser er saa udprægede, at dette er nødvendigt.

Smith ønskede Samarbejde, fordi saa meget var fælles for begge Afdelinger, Museerne og Foreningerne; anbefalede derfor den foreslaaede Tvedeling af Fællesforeningen med fælles Hoved.

Formanden: Vi maa jo se paa, hvad der tjener Fællesfor-

eningen. Efter Museumssektionens Forslag vil Fællesforeningen altsaa blive spaltet i en Muesumsforening og en »historisk Forening« (omfattende Amtssamfundene og de øvrige Institutioner) med selvstændige Bestyrelser, men med en fælles Overbestyrelse. Den historiske Afdeling af Fællesforeningen vil vel nok blive af ret formel Karakter.

Hjorth ønskede oplyst, hvor meget Museerne og hvor meget Foreningerne bidrog til Fællesforeningen.

Kassereren oplyste dette.

Severinsen: Sagen er vanskelig at tage Stilling til. Taleren var bange for dette kinesiske System. Man kunde jo nok tænke sig et vist Samarbejde uden egentlig Sammenslutning. Hvis Museerne blot vil lade være at gaa ud af Fællesforeningen, kan de jo godt danne deres egen Forening.

Aakjær: Der er intet kinesisk ved den foreslaede Ordning, men det er ganske naturligt. Det er dog givet, at Foreningerne og Museerne har fælles Interesser, derfor ogsaa naturligt, at de har fælles Organ og fælles Møder.

Chr. M. K. Petersen: Dansk hist. Fællesforening behøver ikke at blive kvalt af Museumsforeningen. Det har hidtil ikke været Museerne, der har domineret. Iøvrigt var Taleren enig med Aakjær, men mente, at Museumsforeningen maatte have en selvstændig Stilling.

Smith: Det er næppe saa afgjort, at Museerne vil blive i Fællesforeningen, efter at en Museumsforening er dannet. I hvert Fald faar vi ikke de smaa og økonomisk svagere med.

Ellekilde ønskede ikke at ændre Fællesforeningen; i hvert Fald burde Tyngdepunktet ikke forrykkes til Fordel for Museerne, da deres Bidrag dog er saa langt mindre end Foreningernes.

Gunnar Knudsen ønskede en Tredeling: Arkiver, Museer og Foreninger, der saa kunde gaa op i en højere Enhed.

Formanden saa ikke noget til Hinder for en saadan Ordning.

Hjorth sluttede sig til Gunnar Knudsens Tanke.

Holger Hansen mente, at en særlig Forening for Arkiverne vilde blive meget betydningsløs og næppe faa ret meget at forhandle sammen om. Arkiverne maatte i saa Fald ogsaa tage Byraadene med.

Chr. Axel Jensen: Paa Repræsentantmøderne klages altid over daarlig Tid; men ved den foreslaede Ordning vil der kunne raades Bod herpaa, idet en Del af Repræsentantmødet vil kunne holdes i Fællesforeningens Særforeninger. Man kan jo ikke vente, at Repræsentanterne for Foreningerne har Lyst til at høre paa

Museumsrepræsentanternes Drøftelser. — En Museumsforening uden for Fællesforeningen vil standse Tilgangen af Museer til Fællesforeningen og drage dem, der staar i den, ud til sig. Hvorledes selve Udformningen bliver, er uvæsentligt, men Indholdet af Forslaget maa fastholdes.

Haugsted: Museerne har deres Særinteresser, og hvad vi talte om paa Museumsmødet er meget forskelligt fra, hvad vi drøfter her. De mange uløste Museumsspørgsmaal vil sikkert bedst kunne løses af en selvstændig Forening. Dog maa denne Forening paa en eller anden Maade have Tilknytning til Fællesforeningen. Vi kan ikke have flere Tidsskrifter, og vi kan ikke have flere Møder. Derfor maa Museumsforeningen have Adgang til at skrive i »Fortid og Nutid« og de lokale Museer i Amtsaarbøgerne, og Møderne maa være fælles.

Formanden: Museumsforeningen kan dog ikke godt forlange at staa uden for Fællesforeningen og dog benytte Fællesforeningens Tidsskrift. — Dette er en Krise for »Dansk hist. Fællesforening«. Den vil blive fattigere uden Museerne; Resultatet vil maaske blive, at den maa forsvinde. Men ogsaa for Museumsforeningen vil det være Fattigdom ikke at have Amtssamfundene med. Hvorledes skal et Samarbejde kunne forme sig uden Sammenslutning.

Hjorth ansaa det for naturligt, at Sammenslutningen bevaredes. Ogsaa for Amtssamfundene vilde det være heldigt, at de kunde komme sammen for sig og drøfte deres særlige Anliggender.

Alb. Thomsen: Man maa jo nok kunne blive staaende i Fællesforeningen og have Ret til at skrive i »Fortid og Nutid«.

Holck saa ikke nogen større Modsætning mellem Haugsted og Fabricius.

Haugsted: Den ny Museumsforening vil være nødt til selv at tage Initiativ.

Formanden: Ja, den ny Forening skal have sin egen Bestyrelse og sin egen Kasse, som en suveræn Stat inden for Folkeforbundet.

Severinsen: Vi kan ikke undvære Museerne og de ikke os. En Form for Sammenslutning maa findes.

Chr. M. K. Petersen: Museumsforeningen maa holdes uafhængig overfor Bevillingsmyndighederne.

Formanden: Det er rimeligt, at Museerne ofte maa handle paa egen Haand; men i mange Tilfælde vil deres Krav vel faa en forøget Vægt ved at blive fremsført gennem Fællesforeningen. Hvorledes de enkelte Sager skal behandles, maa man kunne afgøre efter Aftale i hvert enkelt Tilfælde.

Formanden rettede derefter følgende to Spørgsmaal til Forsamlingen :

1) Anser man Dannelsen af en Museumsforening for »D. h. F.« uvedkommende?

2) Ønsker man i benægtende Fald en Omdannelse af »D. h. F.«, saaledes at man optager en Museumsforening inden for sine Rammer?

Alb. Thomsen mente, at det var for tidligt at tage en Afstemning; medens *Chr. M. K. Petersen* udtalte, at en saadan vilde være af Betydning før Afstemningen blandt Museerne.

Forsamlingen vedtog at bemyndige Bestyrelsen til paa en Henvendelse fra en Museumsforening at træde i Forbindelse med den.

Formanden redegjorde derefter for de Forhandlinger, der var ført angaaende *Aarsmødet for 1928*. Fra Bornholm var der rettet en Henvendelse til Fællesforeningen; men man ønskede dog paa Bornholm at vente til et senere Aar (1930). Derimod forelaa der en Indbydelse fra Sønderborg til 1928, og Aarhus havde paa en Henvendelse fra Fællesforeningen svaret, at de var villige i 1928; men dog ikke havde noget imod at vente til et senere Aar. *Formanden* anbefalede derfor Sønderborg.

Tuxen anbefalede ligeledes Sønderborg; ogsaa fordi det laa i Sønderjylland. Indkvarteringen kunde ske billigt paa Missionshotel; for yngre maaske paa Kaserne.

Formanden: Naturligvis er det ikke Mening, at Mødet skal have nogen politisk Karakter over for Forholdet mellem Dansk og Tysk — men et Møde, som har dansk Kultur som Emne, maa dog altid have en særlig Interesse i de Egne.

Ved det derefter følgende *Valg* genvalgtes den samlede Bestyrelse.

Under Punkt *Eventuelt* tog *Smith* Ordet for at klage over manglende Imødekommenhed fra enkelte af Amtsaarbøgernes Redaktioner. Sendte man et Manuskript, fik man ofte intet Svar. Undertiden fik man tilfældigt at vide, at det var trykt; men man fik ingen Særtryk eller blot et Exemplar af Bogen. Man kunde ikke engang faa det til Købs, med mindre man tegnede Abonnement. Spurgte, om Bestyrelsen vilde intercedere i en saadan Sag.

Hjorth fandt det heldigt, at denne Sag droges frem. Vi bør netop drøfte saadanne Sager sammen.

Formanden: Amtssamfundene har forpligtet sig til at levere deres Publikationer til Medlemmer inden for Fællesforeningen til

en Favoritpris. Hvis et saadant Tilfælde indankes, vil Bestyrelsen tage Affære.

Gunnar Knudsen omtalte et tidligere Tilfælde af samme Art, hvor Bestyrelsen netop havde grebet ind og ordnet Sagen.

Repræsentantmødet, som med en kort Kaffepåvæ havde været til henad Kl. 7, hævedes, hvorefter *Dr. phil. Vilh. Lorenzen* viste Foreningen den Velvilje at komme til Stede og holde et Foredrag om »*Byer, Bystudier og Bykort*«. Gennem en Række Lysbilleder paaviste *Dr. Lorenzen*, hvorledes Byanlæg efter rationelle Byplaner havde udviklet sig i Renaissancetidens Italien, og hvorledes dette havde øvet Indflydelse her til Lands f. Ex. ved *Kristian IV's* Byanlæg. Taleren omtalte endvidere den Betydning, Studiet af Byplanen kunde have for den, der vilde give en historisk Beskrivelse af en By, og opfordrede Repræsentanterne til paa deres Sted i Landet at virke for en Registrering af alle Bykort, som maatte findes i vore Provinsbyer.

Efter Foredraget var Repræsentanterne Fællesforeningens Gæster til en *Middag paa Restaurant Wivel*, hvor den lange og anstrengende Dag endte med et hyggeligt og fornøjeligt Samvær.

Om Søndagen foretog en Del af Repræsentanterne en *Udflugt til Kronborg*. Under Ledelse af *Museumsdirektør Lund* besaa man Handels- og Søfartsmuseet, hvorefter Slotsforvalteren, *Oberst Quist*, førte Selskabet rundt i de nyrestaureerede Dele af Slottet. Endelig meddelte *Kaptajn Smith* nogle Træk af Slottets Fæstningshistorie. Efter en Frokost paa Jernbanehotellet drog man atter tilbage til København.

ANMELDELSER.

AF DEN NY LITERATUR VEDRØRENDE ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1926—27.

Evald Tang Kristensen er med tredje Bind af sine *Minder og Oplevelser* (Forf.s Forlag, Mindebo, Vejle. Ill. 512 S.) nået frem til År 1894, og det fjerde Bind, der er under Udarbejdelse, vil antagelig nå op til Nedskrivningsåret. De tre hidtil udkomne Bind *Minder* indeholder et samlet Sideantal af 1229 Sider, så man vil forstå, at her står vi over for et Memoireværk, der i Omfang søger sin Lige. I det sidstudkomne Bind behandler E. T. Kr. Tiden 1884—88, da han var Lærer i Brandstrup, og Tiden 1888—93, da han havde Bopæl i Hadsten, hvorfra han

flyttede 1897. I 1888 fik E. T. Kr. så megen offentlig Understøttelse, at han helt kunde hellige sig Indsamlingen af Folkeminder, og siden da har han indsamlet en enorm Mængde Folkeminder og udsendte et stort Antal Bøger. Sjældent har få Penge gjort så megen Nytte som her. I Bind III beretter E. T. Kr. naturligvis mest om sine mange Indsamlingsrejser rundt i Jylland. Med megen Vidtløftighed fortæller Forfatteren om alle de Mennesker, han er kommet i Forbindelse med på sine Rejser, og i personel Henseende er hans Minder da også udbytterige, idet han hyppigt anfører Træk, der karakteriserer denne eller hin Personlighed, eller han meddeler direkte biografiske Oplysninger. Det bør dog nævnes, at E. T. Kr. hyppigt fortæller, hvad andre vilde tie med.

Når Bogens utallige Enkeltheder har fortonet sig, husker man med Beundring den Mand, der har skrevet Bogen. I Besiddelse af en Jættes Kræfter og en Jerusalempilgrims Udholdenhed har E. T. Kr. samlet flere Folkeminder end noget andet Menneske. Han havde Troen på, at det, han arbejdede for, rigelig var Møjen værd. Sene Slægter vil prise ham for det imponerende Arbejde, han udførte.

Fortæller Evald Tang Kristensen i sine Minder om de mange fattige Almuefolk, han på sine Vandringer besøgte, så får vi i *Karoline Graves' Bog En Almuekvindes Liv* (Erhardt Flensborgs Forlag, Roskilde 1927. 240 S.) berettet af en af Almuens egne om, hvor hårdt det er at sidde i små Kår, og så synes K. Gr. dog, at det ingen Sag er at være fattig i vore Dage, imod hvad det var i gamle Dage, hvad Skildringen af hendes Forældre tilfulde viser. I *Ved Halleby Aa*, som *Henrik Ussing* i 1921 udgav for *Karoline Graves*, spillede Folkeminderne Hovedrollen og meget af Stoffet var indsamlet. I *En Almuekvindes Liv* er andenhånds Stof ikke medtaget. Det er en Levnedsbog, der i en Række livligt skrevne Afsnit meddeler om Forfatterindens Forældre og Barndomshjem, om forskellige Folk, hun har kendt i sit lange Liv, om hendes Giftermaal og de forskellige Steder, hvor hun havde sit Hjem, om Børnene og om de gamle Dage, som K. Gr. tilbringer på *Ubby Alderdomshjem*, hvor hun nyder en kærlig Pleje, som hun af et taknemligt Sind påskønner. Nogle År var K. Gr. og hendes nu afdøde Mand Opsynsfolk ved *Kalundborg Museum*, en Stilling, der rigtig passede for hende. K. Gr. giver også interessante Oplysninger om, hvordan hun kom i med at skrive i *Aviser* og samle Folkeminder, der bl. a. affødte *Ved Halleby Aa*. I et Forord til *En Almuekvindes Liv* har *Thorkild Gravlund* skrevet de sande Ord om Bogen: »Den er saa kønt

fortalt, mildt og dæmpet i sin Tone, skrevet ud af et lyst og fromt Sind. Det er en Sejr at have levet de trangeste Tider igennem og saa kunne fortælle derom uden Klage, med et venligt Sind overfor alle«. Desuden har Udgiveren *Arthur Fang* skrevet en såre smuk og træffende Indledning til Bogen, der ikke vilde være udkommet uden hans og Boghandler *Flensborgs* velvillige Støtte.

Anders Uhrskov har nu begyndt Udgivelsen af en ny Skrift-række: *Liv og Levned*, hvori han vil bringe Levnedsskildringer af Mænd og Kvinder fra Land og By, Mennesker i de mest forskellige Stillinger, men fortrinsvis fra den store Befolkning. Et sådant Samler- og Udgiverarbejde fortjener den største Påskønnelse, idet vor Memoirelitteratur fra den store brede Befolkning jo er meget lille. I første Bind af *Liv og Levned: To gamle fortæller* (Aschehoug 1927. Ill. 150 S.) er det — naturligt nok — to gamle Nordsjællændere, der må holde for, den 100-årige Smedemester *Niels Ferdinand Svedstrup*, Mørdrup, og Fisker *Jens Thomassen*, Snekkersten. Fælles for begge Fortællerne er deres forholdsvis udførlige Dvælen ved Barndoms- og Ungdomstiden og de hårde Arbejdsår, der var nødvendige for deres Eksistens. I *Jens Thomassens* lange Skildring gives der en Række ypperlige Oplysninger om Skolegang i Helsingør, Marine-soldaterliv 1872—73, og så det vigtigste Afsnit: *Fiskerliv* 1860—80, hvor der ydes et ganske fortrinligt Bidrag til en Side af sjællandsk Almueliv og Erhverv, som indtil videre har været mangelfuld behandlet i vore Folkelivsskildringer. Endvidere meddeler *Thomassen* mange Træk fra Helsingør, om Øgenavne, Fester, Overtro m. m. I *Uhrskovs Sagn og Tro* (1923) var samme *Jens Thomassen* Ophavsmand til en Række Oplysninger om Fisker-overtro. *Anders Uhrskov* gør i en smuk Indledning Rede for Hensigten med Arbejdet, Tilvejebringelsen af Stoffet og Udgivelsesmåden, ligesom han har forsynet den vel udstyrede Bog med Noter og Navneliste.

Torben Klintings Bog: Fiskerne ved Nymindegab (Nielsens Bogh., Nr. Nebel 1927. 131 S.), der indledes med et Forord af Dr. phil. *A. C. Johansen*, indeholder en Mængde Oplysninger om Fiskeriet ved Nymindegab i tidligere Tid, indsamlet med Omhu og Sagkundskab, og er et velkomment Bidrag til vort Fiskeris Historie, ligesom der gives en Række Skildringer af Fiskernes daglige Liv og Færden i Egnen omkring Nymindegab. Forfatteren redegør især for Fiskeriet som det dreves i Årene 1865—70, og som det fortsattes til Århundredets Slutning, da Besejlingsforholdene, det engelske og tyske Trawlfiskeri og Kutterfiskeriets

Oplomstring i Esbjerg samt flere andre medbestemmende Årsager tvang vore Fiskere til at holde op. Klintings Fremstilling er kortfattet, men instruktiv. Han giver nødvendige Oplysninger om Bod og Bodlag (på Frilandsmuseet i Lyngby ses en Bod fra Nymindegab), Båd og Bådelag, Drejerne (der drejede Sildevoddet og fangede Madingsild), Fiskerpigerne, Fiskerne på Havet (i roligt Vejr, i uroligt Vejr, i Havsnød, store Ulykker), Fiskerne på Landet (ved Landbruget, ved Redskaberne, i Opblæst), Fiskehandelen, Fiskeriets Tilbagegang m. m., og til sidst anføres nogle Sange, digtede af en Fiskerpige, Dorthea, der vel ikke er en stor Digterinde, men hvis Sange dog vandt Indpas i Hjerterne, fordi deres Indhold lå alle så nær; thi her blev sunget om Livets og Dødens Alvor. Ofte gribes man under Læsningen af Klintings Bog, når han f. Eks. beretter om Fiskernes Liv på Havet i Stormvejr, om store Drukningsulykker og om de hårde Kår, Vesterhavsfiskerne i det hele taget har måttet leve under. For Filologer er der meget at hente i »Fiskerne ved Nymindegab«, idet der i stor Udstrækning meddeles, hvad Redskaber o. a. hedder på Egnens Mål. Klintings Bog er en god kulturhistorisk Skildring, der på sin Vis supplerer P. H. Perchs Bog om Tipperne: *Gennem Lo og Opgrøde* (1924).

Henrik Ussings Bog: Det gamle Als (Schultz 1926. Ill. 295 S.) er indtil videre den største Skildring af nogen sønderjysk Egn Folkeliv, vi besidder. Værket er inddelt i 25 Kapitler, der handler om Herskab, Skole og Kirke, Fattigfolk og Prakkerfogeder, Jordejendomme og Bylavsgilder, Jordens Drift, Årets og Livets Højtider, Skæmt, Dans og Musik, historiske Sagn, Folketro, af en gammel Visebog o. m. m. De mange Enkeltheder giver et broget Billede af det gamle alsiske Bondeliv, og Ussings Bog er atter et Vidnesbyrd om, hvor rigt et Folkemindestof den rette Mand kan samle i vore Dage i en næsten hvilkenksomhelst Egn af vort Land. Om ikke mindre end 19 Træer og Buske på Als meddeler Ussing Sagnet om »Ild sat hen« : hvis dette eller hint Træ eller denne Busk fældes, vil den Gård brænde, hvortil Træet eller Busken hører. Af o. 90 Brandtræer fra hele Landet er ca. 60 fra Egnene Syd for Kongeåen. Nord for Kongeåen er 17 Brandtræer fra Egnen Syd for Linjen Vejle-Varde. 8 er fra det øvrige Nørrejylland og 4 er fra Øerne. (Jfr. *Th. B. Bang* i *Danske Studier* 1915, da var kun optegnet 14 Sagn om Brandtræer fra Jylland, og mine Artikler i *Jyllandsposten* ^{26/9} og ^{18/12} 1926). I Henrik Ussings Bog findes fire smukke Fotografier af Brandtræer og Brandbuske. I Sønderjysk Maanedsskrift 1927, 106 spørger *H. Lausten Thomsen* i en Anmeldelse af

Det gamle Als, om den hos Ussing S. 178 meddelte Historie om Bierne i Amerika, der er ligeså store som Ænder, ikke har Selma Lagerlöfs Gösta Berlings saga til Kilde. Dette er der megen Sandsynlighed for, da Meddelelsen *Hans Voigt* i Ulbjerg ved Nordborg — mig bekendt — læser alle de Romaner, han får fat i, ligesom han er i Besiddelse af Fantasi og god Hukommelse.

Skønt *Peter Skautrups* dygtige Arbejde: *Et Hardsysselmaal I* (Th. Lind 1927. Ill. 116 S.) er en Stedmålsbeskrivelse (jfr. *Poul Andersens* Anmeldelse i Danske Folkemaal I, 61 f.), der har indbragt ham Universitetets Guldmedaille, så indeholder det dog så mange Oplysninger om Almuekulturen i *Tvis* og *Hodsager* Sogne nær Holstebro, at man også med Glæde indruller Bogen blandt Folkelivsskildringerne. Peter Skautrup giver i sit Værk i en Blanding af Rigsmål og Stedmål (gengivet med Lydskrift) — for det meste »oversat« — en sammenhængende Fremstilling af Husenes og Gårdenes Indretning, Opførelse, Udstyr og Udenomsværker, — alt ledsaget af fortræffelige Fotografier og Tegninger. Ordene gives ikke som Gloser, men som Led i sammenhængende Tale. Kapillerne Indbo, Jorden, Vejr og Vind yder også en Mængde Oplysninger, der er af Værdi for både Sprogforskeren og Kulturhistorikeren. Ligesom Feilbergs Ordbog henvender Skautrups Arbejde sig til begge Parter, men i den Fremstillingsform, Skautrup bruger, nærmer hans Arbejde sig også de kulturhistoriske Bondelivsskildringer. I de følgende endnu uudgivne Afsnit af Arbejdet vil Emner som Mønt, Mål og Vægt, Dyr og Fugle, Planter, Mennesket, Sæd og Skik o. s. v. blive afhandlet (jfr. Universitetets Festskrift 1926, 169). Det vilde være interessant, om lignende Arbejder efter ganske samme Plan kunde fremkomme fra andre Egne.

H. P. Hansen, Herning, har i Festskriftet *Midtjyllands ældste Handelshus*, S. Truelsen & Søn 1827 — 8 Juni — 1927 (Ill. 164 S.) ikke nøjedes med blot at skildre en Trikotagefabriks Oprindelse, Udvikling og Forretningsgang gennem de Hundrede År, men han har også givet en fortræffelig Fremstilling af Forholdene i Hammerum Herred før der kendtes Købmænd, i hin Tid, da Lund Marked i Gjellerup spillede en stor Rolle for Handelen og med nogen Ret kunde kaldes den fjerde Højtid. H. P. Hansen oplyser om Indkøb til Husholdningen hos en Justitsråd, hos Præster, Bønder og Husmænd. Ligeledes gør han Rede for den første Købmand i Herning, der fik kgl. Bevilling (o. 1826). Også om Købmandshandelen på Vesterholm ved Herning, Forretningsforbindelser og Køb, Toldvæsenets Besøg, Bindeindustrien

o. s. v. fortælles der meget fængslende i dette smukt udstyrede Festskrift, der næppe kunde have fået en bedre Forfatter end Midtjyllands Kulturhistoriker.

Selvom *P. Eliassens* store Arbejde *Kongeaen* eller *Den gamle Grænse* (Konrad Jørgensen. 1926. Med Billeder og Kort. 360 S.) ikke hører til Bøger, der skal anmeldes af undertegnede, bør dog Værkets anden Del — såvel som dets første Del (se Fortid og Nutid VI, 310 f.) — nævnes med et Par Ord her, idet P. Eliassen gengiver en hel Mængde Fortællinger efter Folkemunde vedrørende Kongeågrænsen. I 2. Del af Kongeaen er det Tiden 1864—1920, der behandles. De statshistoriske Oplysninger indtager en lille Plads i Sammenligning med den Fylde af Historier, som gives om Forholdene ved Græsen fra 1864 til 1920. Smuglerhistorierne fylder naturligvis en stor Plads også i dette andet Bind, men de mangfoldige Træk om Forholdene under den store Krig, hvor Flygtninger af mange Nationer stak over Grænsen ind i vort fredelige Land, vil sikkert huskes længst af Læseren. Det er meget påskønnelsesværdigt, at en kyndig Mand som P. Eliassen har påtaget sig — inden det bliver for sent — at samle Folkets Minder om det Statsskel, der brutalt skilte Landsmænd fra hverandre.

I *Sognehistorierne* findes der som Regel en Del Oplysninger om Sæd og Skik og Folketro. Dette er da også Tilfældet med *Poul Lindholms* Bog *Almind Sogn* i Brusk Herred (Konrad Jørgensen 1927. Med 3 Kort. 296 S.), hvor der i et stort Afsnit *Af Folkelivets Saga* fortælles om de Møsvrå Bønder, »Almind — Gud bejr 'et« (et Udtryk, der også er knyttet til andre Byer), Hedebønderne, Fattigfolk, Et Gårdmandshjem i Almind, En Foregangsmand, Fejde og Fest o. s. v., — alt fortalt særdeles livfuldt. Prisen bærer nok den kostelige Historie om Taleren ved Sygekassefesten Side 234 f. I Almind er endnu iliveholdt en gammel Skik: *Mortensgildet* (et lignende Gilde kendes også fra Nabosognet *Højen*, se Danske Studier 1904). En Del gamle Marknavne (f. Eks. Smørhøjs Agre, Tulestalds Agre, Lille Gudhøjs Agre) viser, at der i Almind har været en Oldtidshellighed, som påvist af *Svend Aakjær* (se Frem I A, 573, 764). I Almind var jo også Syssestingsted.

I første Bind (380 S.) af Pragtværket *De danskes Øer* (Gyldendal 1926 ff.) af *Achton Friis* med Illustrationer af *Johannes Larsen* og Forfatteren findes en Del Oplysninger af folkloristisk Interesse, idet der fra flere af de besøgte under Fyen hørende Småøer meddeles Sagn og Trosforestillinger; desuden bliver Folkeskik og Bygningsskik omtalt. Forfatteren, der også ud-

nytter trykte Kilder, har haft Held til at få fat i værdifulde Træk, af hvilke Sagnene om den store Stormflod, der i 1872 hjemsøgte Øerne Syd for Fyn, hører til de bedste. Men, som Achton Friis skriver Side 9, blev Rejsen til de ialt 132 Øer, der besøgte, med Hensyn til Indsamling af Folkeminder, en Skuffelse, hvilket ikke altid er til at undres over, da der på små isolerede Bygdeområder sjælden trives videre af Folkesagn og Folkeskik. Noget andet er det ved større Områder som Samsø, Anholt, Læsø og Ærø. I Dansk Folkemindesamling findes der forresten en Del Folkeminder fra flere af de af Achton Friis beskrevne Øer, ligesom man i *Th. Gravlunds Dansk Folkekarakter* også finder Oplysninger om flere Småøers Folkesæd. Trods det, at Rejsen altså folkløristisk set blev en Skuffelse, er det dog lykkedes Achton Friis at meddele meget af almuehistorisk Interesse, som hidtil ikke har været samlet. Ikke mindst glæder man sig over de mange henrivende Fotografier, der i Forening med den festlige og vittige Tekst giver Læseren et uforglemmeligt Indtryk af Småøerne i Odense Fjord, de i Storebelt til Fyn hørende Øer og Øerne Syd for Fyn — undtagen Langeland. I Tilslutning til Fotografierne må nævnes Achton Friis' fortræffelige Portrættegninger af Folketyper. Johannes Larsens Tegninger af Landskaber, Fugle, Dyr m. v. er naturligvis kunstnerisk set så herlige, at De danskes Øer alene derved er et kosteligt Værk i dansk Literatur. Når det store Arbejde om få År er afsluttet, må man oprigtigt ønske, at et udførligt *Sagregister* må ledsage det, så man hurtigt kan finde hver enkelt af de i Værket forekommende Træk af folkløristisk og kulturhistorisk Interesse. Det Materiale, som Achton Friis ikke medtager i De danskes Øer, burde fremkomme i de respektive Amtsårboøger. Alene fra Langeland (som udelades) må jo være Stof til en hel lille Bog.

Thorikild Gravlunds Herredsbogen (Aschehoug 1926 ff.) vil — ligesom De danskes Øer — på Grund af sit Udstyr indtage en fornem Plads i vor folkløristiske Literatur; i hvert Hefte, hvoraf tre er udkomne, da dette skrives, er smukke Fotografier (tagne af Forfatteren) af »Sagnsteder« o. a. Ign. interessante Lokaltiteter, ligesom *Kr. Kongstads* Tegninger giver Gravlunds fængslende Tekst en dejlig Ramme. Men også ved sit Indhold vil Herredsbogen bevare en fremskudt Plads, idet dens Hensigt er at påvise de Spor vort Lands gamle Bebyggelse har sat sig i Sagndigtningen, som endnu den Dag i Dag særlig knytter sig til *Skellene*, der markeres af en Å, et Dige, en Skov, et Højdedrag el. Ign. Og med sin sjældne Evne til at forstå Sagnene, som Almuen må

have forstået dem — uden Reflektion —, formår Gravlund at vise, hvorledes Sagn og Sæd nøje er knyttet til et vist Land-område; hvad der var hinsides Skellet, hørte til en anden Bygd. Til den ældste Inddeling af Landet hører Sysselinddelingen, hvorom Gravlund Side 70 f. anfører nogle nye Iagttagelser, ligesom der atter og atter forekommer Enkeltheder prægede af Forfatterens originale Synemåder. Det er derfor med stor Interesse man følger Gravlund på hans videre sjællandske »Herredsrejse«. Hidtil er følgende Herreder afhandlede: Ringsted, Alsted, Tybjerg, Bjevskov, Stevns, Tune og Ramsø, Voldborg, Horns, Sømmø, Lille og Smørum, Sokkelund og Begyndelsen af Nordsjællands Treherred. Af hvert Herred findes et fortræffeligt Kort tegnet af Guide *H. Jørgensen*. Kortene er rensede for alt overflødig, så Herredsgrænserne er meget tydelige. Herredsbogen vil, når den er afsluttet, komme til at indtage en Hovedplads blandt Gravlunds ikke-skønliterære Arbejder jævnsides med *Dansk Folkekarakter* og *Danerloven*.

Om Thorkild Gravlunds folkloristiske Arbejder får man intet nyt at vide i *Cai M. Woels Bog Thorkild Gravlund* (Woel 1927. Ill. 131 S.). Woels Bog har sin Betydning som en nyttig Håndbog om Gravlund, idet den giver biografiske og bibliografiske Oplysninger (Bibliografien er dog ikke fuldstændig for Avisartiklernes Vedkommende), foruden ved at der er en alfabetisk Fortegnelse over karakteristiske Ord og Udtryk i Gravlunds Forfatterskab (også i *Danske Folkemål* I, 87 ff.).

Da *Axel Olrik* (der i originale og lærde Afhandlinger — Odinsjægeren, Loke, Ragnarok m. m. — har behandlet Emner vedrørende nordisk Mythologi) i 1917 afgik ved Døden, efterlod han sig bl. a. et ugennemset og desværre i høj Grad ufuldendt Manuskript til to Oversigtsværker om Nordens Gudeverden (Eddamythologien). Disse Manuskripter har *Hans Ellekilde* påbegyndt at udgive i korrigeret og udvidet Skikkelse under Titlen *Nordens Gudeverden* (Gads Forlag 1926 ff.). I det første Hefte af Værket gøres Rede for dets Opgave og Kilder, hvorefter følger en Oversigt over Forskningens Historie. Her gives Karakteristiker af *N. F. S. Grundtvig*, *Jacob Grimm*, *N. M. Petersen*, *Konrad Maurer*, *Wilh. Schwartz*, *Mannhardt*, *Tylor*, *Sophus Bugge*, *Sophus Müller*, *Feilberg*, *Magnus Olsen* og mange flere. Derefter omtales det ældste Tidsrumms primitive Gudedyrkelse (Animismen). Så følger et kort Afsnit om de nordiske Folks Gudedyrkelse som et Led i hele den ariske Folkestammes Gudetro. Fra Stenalderen bliver det især Gravgundene, der danner Grundlaget for vor Viden, men også Studiet af skålformede Fordybninger, Hjul-

tegnet, Fodsålstegnet og Tordenstene yder væsentlige Bidrag til Forståelsen af den ældste nordiske Gudedyrkelse. Prægtige Fund fra Bronzealderen (Solvognen fra Trundholm, Guldbåden fra Nors, Solskiven fra Ystadegnen o. m. m.) er de skønneste Vidnesbyrd om Viljen til at ofre til Guderne og give dem det bedste. Troldmænd (Hvidegårdsfundet) synes ingen Forbindelse at have med Religionen. Den fælles Tanke i Bronzealderens Gravsikker var den, at den døde skulde hvile i Fred dybt nede i Jordens Skød, vel indpakket mod enhver ydre Påvirkning. For at få en Forestilling om hin Tids Tankegang, ikke et Vidnesbyrd, men vel et Anskuelsesbillede, anfører H. Ellekilde Begravelseshymner fra Rigveda, og man kan ved denne lærerige Jævnføring iagttage visse Træk, der er fælles for Indere og Nordboer. Et Stykke ind i Bronzealderen kommer *Ligbrændingssikkeren* her til Landet, og her kan den nordiske Ligbrænding også anskueliggøres ved Sammenligning med de indiske Gravhymner. Levn af Bronzealderens religiøse Dyrkelse kan spores hos et Par fremmede Folk: *Finner* og *Lapper*, der i tidlig Tid optog en Del Livssædvaner og Hjælpe-midler fra Nabofolkene af vor Æt, og i Sammenhæng dermed et ikke lille Tal af religiøse Forestillinger. Disse nordiske Træk blev indkapslede i en fremmed Stammes Kultur og kom derved ikke til at deltage i den videre Udvikling i religiøs og politisk Retning, der gik for sig hos Nordboerne. Det er lykkedes Ellekilde at meddele en klar Fremstilling for disse nordlige og østlige Folkeslags primitive Kultur og deres endnu primitivere Gudsdyrkelse. Efter Omtalen af Finner og Lapper afslutter 2. Hefte af Nordens Gudeverden med Begyndelsen af det vigtige Afsnit: *Gammel Dyrkelse i Folkeminde*, hvor Hjemmets Vætte først afhandles. Heri vil alle de Træk blive gennemgået, der er bevaret i Nutidens Almues Tro og Forestillinger som Levn fra ældgamle Tider¹⁾; dernæst vil det Festliv, der har gjort Året rigt og fuldt af Indhold og Betydning for vore Forfædre, blive behandlet. Og vi kan efter de få foreliggende Sider at dømme glæde os til at få et grundigt og alsidigt Arbejde om det gamle Hedenskab, der har været dyrket helt op til vor Tid.

Et stort Fortrin har Nordens Gudeverden i de meget righoldige Literaturhenvisninger, som Ellekilde har meddelt efter hvert Afsnit. Værket, som er meget rigt illustreret (der er 91

¹⁾ Prøver herpå er givet i Axel Olriks Afhandling: *Træk af hedensk Dyrkelse i sjællandsk Folkeskik* (Gads d. Mag. 1926, 563 ff.), udgivet af H. Ellekilde.

Ill. i de to første Hefter), vil blive en fortræffelig Håndbog med mange nye Synspunkter¹⁾.

I Tilslutning til Omtalen af Nordens Gudeverden bør nævnes, at *Gudmund Schütte* i sit Værk: *Vor Folkegruppe I* (Aschehoug 1926. 300 S.) meddeler en Mængde Undersøgelser om olddansk og gottonsk Hedenskab og derved berører Spørgsmål af folkloristisk Interesse. Gottonerne havde — som Schütte fortjenstfuldt fremhæver — ikke nogen særlig ensartet Religion. Vel havde man fælles gottonske Ord som Vi, Gode, Sjæl, Vætte, Gud, Hel, Tyr, hellig, blote o. s. v., men under disse Ord og Navne skjuler sig en stor Masse stedligt stærkt afvigende Anskuelser, hvilket Schütte for Danmarks Vedkommende tidligere har redegjort for i sit Værk *Hjemligt Hedenskab* (1919). Endvidere var der indenfor Hedenskabet forskellige Lag. I Bunden kunde Fetischdyrkelse og Præanimisme leve videre, medens Sjøletroen forlængst havde holdt sit Indtog i Toppen. Bønderne kunde sværge til Frugtbarhedsguderne, Høvdingene til Krigsguderne o. s. v. Om disse forskellige Lag indenfor Folketroen, der har holdt sig ilive gennem de skiftende Tider omtrent til vor Tid, har Schütte skrevet en Roman *Odin og Krist* (Aschehoug 1926), hvor han igennem til Dels fri digteriske Handlinger søger at klarlægge udfra det givne Stof Folketroen i Sallingland i Sædskiftets Tid. Er man fortrolig med Schüttes Forfatter-skab angående hjemligt (især sallingsk) Hedenskab (jfr. Fortid og Nutid VI, 315 f.), vil man i Enkeltheder kunne se, hvorfra Schütte har hentet Stoffet til sin Roman (jfr. min Anmeldelse i Dansk Udsyn 1927, 260 ff.).

Svend Aakjær har også ydet et Bidrag til Oplysning om gammelt dansk Hedenskab, idet han i *Danske Stednavne i Hedenold* (Dansk Udsyn 1927, 123 ff.) i en populær Oversigt giver Hovedresultaterne af grundige Studier over Oldfund og Stednavne (især Marknavne) og disses Betydning til Påvisning af hedenske Kultminder. De få Sider i Dansk Udsyn viser, at Sv. Aakjær har Betingelser for at kunne skrive et stort Værk — lig det norske af *Magnus Olsen* — om hedenske Kultminder i danske Stednavne.

I *Nordiske Myter og Sagn* (Pio 1927. 247 S.) giver *Vilhelm Grønbech* et Udvalg af de mest kendte Myter og Sagn, begyndende med Fortællingerne om Verdens Tilblivelse og Guderne

¹⁾ Man sammenligne med Nordens Gudeverden *J. Brøndsteds* og *Vilh. la Cours* Fremstilling af Oldtidsliv og Oldtidshistorie i *Det danske Folks Historie I* (1927).

og endende med Jørmunreks Død. I en fortrinlig Indledning gives en Oversigt over de ældste Oplysninger om Nordboerne (Tacitus, Paulus Diaconus, Jordanes, Snorres Edda, Sakse, Beowulf, Sagaerne). Genfortællingen af Myterne og Sagnene (ialt 45) er et smukt Vidnesbyrd om Vilhelm Grønbechs enestående Evne til at leve sig ind i fjerne Tiders Tankegang og Udtryksmåde.

Foruden adskillige andre Bøger har *Thorkild Gravlund* også fået Tid til på Slesvigsk Forlag (1926) at udsende en statelig udstyret Bog *Kongesagn* (57 S.), genfortalt efter Sakse. Gravlund genfortæller Sagnkresene om Skjoldungerne og Starkad og holder sig altså til den rene Sagntid, modsat *Axel Olrik*, der i sin folkelige Bog: *Danske Hellesagn* også meddeler Sagn fra Vikingetiden og Valdemarstiden. Th. Gravlunds *Kongesagn*, der i hans Forfatterskab står som Nr. 5 i Skriftrækken: *Af Danskens Historie*, beretter især om de Kampe, der, ifølge Sagnene, udkæmpedes for Samlingen af Danmark og om Kampen mod Tyskerne og tyske Sæders Indførelse. I *Danske Studier 1926* findes to Bidrag til Oplysning om Oldtidssagn. Det ene: *Hild og Trud* af *Albert Jensen* søger at forklare de historiske og mytologiske Forudsætninger for Sagnet om den berømte Valkyrie[?] Hild. Det andet Bidrag er *Vilhelm la Cours Skjoldungefejden*, hvor la Cour polemiserer mod *R. C. Boers* Kritik af flere Punkter i *Axel Olriks Danmarks Hellesagn*. I Forbindelse hermed bør også nævnes *Gudmund Schüttes* Afhandling *Dansk Kongetal* (*Historisk Tidsskrift* 1927), hvor det søges bevist, at i Saksen Danesaga findes Sagnstof, der har *Vidsid* til Forudsætning. Schütte går altså her, som i *Oldsagn om Godtjod* (1907), videre end *Axel Olrik* i sin Afhandling om Tvedelingen af Saksen Kilder.

I *Lollands mytiske Folkesagn* (Det fjerde danske Hjemstavns-kursus 1926 [1927]) af *Hans Ellekilde* gives der — belyst ved mange Eksempler — en Karakteristik af Folketroen på vor største sydlige Ø. Undersøgelsen drejer sig om naturmytiske Sagn, Dyrkelsessagn, Husvætten, Goen (folkelig Odinsdyrkelse), Vandvæsener, dyremytiske Væsener, Dødningevæsener og magt-ejende Mennesker. (Jfr. Ellekildes tidligere lignende Undersøgelser fra Præstø Amt, Københavns Amt, Kaløegnen og Kertemindeegnen). Alene fra et enkelt Sogn kan hentes en Del naturmytiske Sagn — foruden andre Sagn. En Prøve herpå har *H. Ellekilde* givet i Afhandlingen: *Hørsholm Sogns Folkesagn* (1926).¹⁾

I *Kalkede Grave* (Skivebogen 1926, 71 ff.) viser *Jeppe*

Aakjær ved to Eksempler, hvorledes Arkivundersøgelser kan godtgøre, hvad der er rigtigt i et Sagn fra Folkemunde. Traditionen ændrer jo i Tidens Løb på Kendsgerningerne, og det er derfor nødvendigt at underbygge Traditionen med historiske Undersøgelser. Og i *En Tale* (Politiken ^{7/11} 1926) fortæller Jeppe Aakjær på sin festlige og djærve Måde om Daugbjerg og dens Dås i Historie, Literatur og Sagn. Det er en hel Del, der er knyttet til denne Bakke, hvorved den er blevet landskendt. Dog nævner Aakjær ikke de af hans egne Digterværker (f. Eks. Po fir glowend Pæl), der er henlagte til Daugbjerg Dås og Daugbjerg By (jfr. Dansk Udsyn 1924, 125 f.).

Om *hellige Kilder* er der foruden Bidragene i de historiske Amsårhbøger (jfr. Fortid og Nutid VI, 327) fremkommet en Undersøgelse af *Chr. Axel Jensen* (Årb. f. nord. Oldk. 1926, 1 ff.) om *Helene Grav i Tisvilde*. Heri bringes den særlig vigtige nye Oplysning, at den såkaldte Helene Gray, som man før mente var en Bronzealdergrav, er Resterne af et katolsk Kapel, således som man også kender Oplysninger om Kapelruiner ved mange andre hellige Kilder i Danmark. Chr. Axel Jensens Undersøgelser ændrer på et væsentligt Punkt vore Forestillinger om den berømteste Helligkilde i vort Land, I danske Studier 1926, 157 ff., 177 ff. har *Gudmund Schütte* føjet en Række lærerige Vedtegninger til min Bog Danmarks Helligkilder angående Oldtidens Vanddyrkelse, ligesom han også fremsætter Oplysninger om et i Vestdanmark skelneligt Gudevæsen, nemlig den »Frue«, »Brud« eller »So«, der peger tilbage til Freyja og fra hende atter til Nerthus. I Nordsjællands Venstreblad ^{18/3} 1927 viser *H. C. Terslin*, hvad lokalkendte Folk kan oplyse om Helligkilder. Således er der i *Esbønderup-Nøddebo* Sogne 14 stedfæstede Kilder med Navne. Til disse 14 Kilder er knyttet Sagn og Tro af forskellig Art, og de 8 tør sikkert henregnes blandt Hellig- og Lægedomskilderne. *Evald Tang Kristensen* har i *Vejle Bys Historie* (1927), 199 ff. skrevet om denne Bys hellige Kilder og om sit eget Arbejde med Restaureringen af dem. Derimod er ikke meddelt synderligt om Skik og Tro knyttet til disse Kilder, således som man kan læse derom i *Vejle A. Årb.* 1925, 142 ff.

Redegørelser for *Sagn og Tro knyttet til Sten* er i 1926 fremkommet i de historiske Årbøger fra Odense og Assens Amter, Thy og Mors samt Randers og Vejle Amter. I det kommende

¹⁾ Værdi for Folkeminddeforskningens religionshistoriske Område (Dødsvarsler, Gengangertro) har *H. Martensen-Larsen* 2. Del om Døden og de døde: *Glimt gennem Forhænget* (Frimodt 1926. 322 S.) [jfr. Fortid og Nutid VI, 311 f.], hvor Kap. V, *Spøgerifænomener* har særlig Interesse.

År vil det meste af Sagnstoffet om store Sten antagelig være offentliggjort i Amtsårbøgerne. Sagnet om Simonsstenen i Lem Sogn (Rødding Herred), kastet efter Lime Kirke, findes helt morsomt fortalt på Stedmålet i *Thomas Nielsens Jydsk Almue* 1927, 6 f.; jfr. Skivebogen 1924, 60.

En Hovedplads indenfor dansk folkløristisk Forskning indtager *F. Ohrts* Udgaver af og Studier over *Danmarks Trylleformler*, hvoraf — foruden Tekstudgaven I—II (1917—21) — er udkommen *Trylleord* (1922), *Vrid og Blod* (1922) og nu det store Værk: *Da signed Krist* — (Gyldendal 1927. 492 S.), hvis Hovedformål er at udrede den Kundskab, som Danmarks Signelser og Besværgelser (»Trylleformler«) giver om kristen Folketro eller »lavkirkelig« Tro i Middelalderen og senere. Med sjælden Skarpsindighed og utrolig Lærdom afhandler Ohrt de forskellige Signelser og Besværgelsers Forhold til Bibelen og dens Skikkelser; men ikke alene indenfor det bibelske Område gives der meget omfattende Oplysninger, også om Englemagter, Helgener, Kultus og Ordet og Hedenskab er der Undersøgelser, som kaster nyt Lys over forhen dunkle Problemer. Det fremragende Værk, som der ikke her er Plads til at give den Omtale, det fortjener, er forsynet med et vældigt Noteapparat og gode Registre.

Et ganske ejendommeligt Stykke Folketro er undersøgt af *P. Severinsen* i Afhandlingen »*Frelserens Højde*« (Danske Studier 1926, 1 ff.), hvor der, belyst ved mange udenlandske Paralleler, gøres Rede for den gamle Tro, at man ved at have en Strimmel (med Indskrift) af en viss Længde, der f. Eks. skulde angive en Tiendedel af Jesu Længde, kunde undgå en brat Død, Koldfeber, Torden og Lynild o. m. m. Troen var (og er) meget udbredt i de katolske Lande og kendes også i Danmark, ikke alene fra Kalkmalerier i Kirker i *Ringsted* og *Køge*, men også i at *måle for Modсот* (d. e. Blegsot) og engelsk Syge. Til Literaturlisten hos Severinsen Side 16 kan føjes: Frederiksborg Højskoles Årsskrift 1924, 153 f. (fra *Tostrup*, Merløse Herred).

I *Limfjordsrotter* (Skivebogen 1926, 135 ff.) fortæller *Jeppé Aakjær* om Rotterne (Mosegrisene) på den lille Ø *Rotholmen* under Eskjær, og om hvorledes man i *Als* ved Hadsund i 1711 fik alle Rotterne til at løbe i Havet og drukne efter at »en Spøgedoktor, som man kaldte den vise Mand i Raaby«, havde rådet Bønderne til at *stævne* Rotterne. Vi har her et Eksempel på Retsforfølgning mod Dyr, som f. Eks. kendes fra 2. Mosebog 21, 28 (jfr. Folkevisen om Limgris, DgF Nr. 518, IX, S. 105).

Endvidere fortæller Jeppe Aakjær om Rotteplagen på *Fur* o. 1770.

Også om Mennesker, der ikke var, som Folk er flest, er der fremkommet Bidrag. Således har *Louise Rasmussen* i sin underholdende Bog: *De kloge Koner i Vindblæs. Maren Haaning* (Woel 1927. 103 S.) samlet de fleste (jfr. f. Eks. Hist. Årb. f. Mors 1927, 117 ff.) og vigtigste Oplysninger om det Dynasti af kloge Koner (og Mænd), 8 ialt, i Vindblæs i Himmerland, der i næsten Hundrede År rådspurgtes af Mennesker — ofte langvejs fra — der søgte Hjælp mod Sygdomme på Folk og Fæ. Den mest berømte af de kloge Vindblæskoner var den første Maren Haaning (1781—1853), hvorom der verserede et Utal af Historier i det nordlige Jylland. Louise Rasmussens nyttige Sammenstilling af disse Historier viser med frygtelig Klarhed, hvor hildede i Overtro Folk har været — og til Dels også er endnu, når vi f. Eks. hører, at den ældste Maren Haanings Dattersøn så sent som i 1926 i Nykøbing på Mors solgte Elskovspulvere til en Kone, hvis Mand angaves at være hende utro. Det er prisværdigt, at Frk. Rasmussen i sin Bog har aftrykt en Del af Maren Haanings Opskrifter; thi disse turde alene være Advarsel nok til Folk, der i vore Dage søger Hjælp hos såkaldte »kloge Folk«, hvis Råd formodentlig ikke afviger væsentlig fra de kloge Koners i Vindblæs. — *C. Klitgaard* har i Vendss. Årb. 1926, 336 ff. givet flere supplerende Oplysninger til sin tidligere Afhandling *Fra Heksenes Tid*, som stod i Vendss. Årb. I. I Turistforeningens Årbog 1927, 187 ff. har *H. P. Hansen*, Herning, skrevet en såre fornøjelig, illustreret Afhandling: *Kjæltringer*. Den udmærkede Kender af alle Slags »skidt Folk« anfører en Række Episoder af de Rind Kjæltringers Meriter. Særlig fornøjet bliver man ved at læse Kjælle Caspers Bønskrift om Hjælp til »at anskaffe en forøgelse af en to Køer«. Om *Taterkvinden Sirena fra Grurup* har *P. C. Knudsen* meddelt i Thisted Årb. 1926, 209 en Del endnu ikke afsluttede Oplysninger, der viser, hvor let et Sogn helt oppe i Thy ved en Tilfældighed blev Hjemstedet for en Taterkvinde, og hvor vanskeligt det var for slige Folk o. 1820 at få en fast Tilholdskommune. Det er derfor med Glæde man læser i Vejle Årb. 1927, 148 f. om, hvorledes Borgmester Diechmann i Kolding i Slutningen af 18. Årh. tog en Natmands Barn i sin Tjeneste for at formindske og udrydde den skadelige Fordom, at Natmandsfolk var »uærlige«.

J. Lund Madsens Afhandling: *Læger, Jurister og Apotekere for Folkets Domstol* (Danske Studier 1926, 112 ff.) er et morsomt Arbejde, der viser den Stilling, Videnskabens Udøvere havde i

Folkemunde, og det var ikke Småting, der var »forkert« ved dem. Afhandlingen er især bygget på tyske Værker. Den lune-fyldte Måde, de mange Eksempler fremsættes på, minder om flere af *H. F. Feilbergs* Redegørelser af lignende Art.

I nogle Årbogsaftandlinger er fremkommet Træk om *Bonde-kår i Landsbyfællesskabets Tid*. Således er der i *Chr. Wammens Bidrag til Kjærby Sogns Historie* (Randers Årb. 1926, 94 ff.) givet en udførlig Skildring af Skouboegården og dens Beboere gennem lange Tider, ligesom man i en fra 1729 meddelt Skifteforretning får et lærerigt Indblik i »Livet indendøre«. *Chr. Nielsens* Afhandling *Fra Hoveriets Tid* (Vendss. Årb. 1926, 347 ff.) indeholder væsentligst en Biografi af Fæstebonden *Kresten Steffensen*, f. i Børglum 1761, d. 1812. Denne Mands Personlighed afveg ikke så lidt fra de duknakkede, forskræmte Skikkelser, som Stavnsbåndets Bønder ofte var. Dette belyses ved flere Træk, der viser os Forholdet mellem Hovbønder, Ridefoged og Nådigherre på Børglum Kloster. *Kresten Steffensen* havde ved flere Lejligheder Mod til at stå på sin Ret, og tilsidst var han ikke alene anset hos Bønderne, men også hos Herremanden. Om Fæstebonden *Jens Christensen Degn* i Overjonstrup i Saltum giver afdøde Lokalhistoriker *G. Østergaard* i Vendss. Årb. 1926, 326 ff. en Del Meddelelser. *J. Chr. Degn* var på mange Områder en Foregangsmand, især som Dyrker af Kløver, og for sin fortjenstfulde Virksomhed fik han tilkendt det Kgl. Landhusholdningsselskabs 3. Guldmedallie i 1805 og i 1807 dets 2. Guldmedallie — en sjælden fin Udmærkelse. *Søren P. Sørensens* Småtræk fra *Egtved Sogn* (Vejle Årb. 1927, 53 ff.) om fuld Mand ved Hegnsyn, Pottemænd, Gilder, 1848, 1864 og af Gården St. Roeds Historie er ret underholdende, hvilket også kan siges om de af *Jens A. Petersen* i samme Årb., 150 ff. anførte Oplysninger fra *Vejstrup Sogn* omhandlende Oplevelser i 1864, Skolegang samt Bryllups- og Barselgilder.

Om sin første Tjeneste som Hyrdedreng har en gammel Morsingbo fortalt *A. C. Skyum* (Morsø Årb. 1926, 89 ff.), der på Stedmålet har gengivet den gamles Fortælling om den Tid, da han som 11-årig Knægt kom ud at tjene. »Mi løst Tjænnest« er en smuk og indgående Forøgelse af de mange Beretninger, som forefindes om Tjenestedrengforhold meddelte af gamle, forhenværende Hyrdedrenge (jfr. Fortid og Nutid VI, 328).

Vore gamle *Bondehavers* Historie har fået deres kyndige og meget flittige Dyrker i *Johannes Tholle*, der nu snart har

offentliggjort Afhandlinger i alle Amtsårbøger o. a. St. om vore Bondehavers Udviklingshistorie, således i Årbøgerne for Odense og Assens Amter 1926, Præstø Amt 1926. Fra Ribe Amt 1927, Saml. t. J. Hist. og Top. 4 R. V Bd. 5 H. 1927 (Viborg Amt). I Århus St. Årb. 1927, 20 ff. oplyser J. Tholle i en Afhandling om Kolonihaver, at »Frihaverne« i Århus i 1927 kan fejre Hundredårsjubilæum; man plejer jo ellers at tro, at Kolonihavebevægelsen er et forholdsvis moderne Fænomen, der har sin Rod i vor Tids sociale Tilstande, men dette er altså ikke helt Tilfældet. Om Byernes offentlige Haveanlæg har Tholle i Gads d. Mag. 1926, 400 ff. givet gode Oplysninger. Man får bl. a. Besked om, når Anlæg og Parker ved mange af vore Købstæder er anlagte. Af Johs. Tholles øvrige Arbejder fra det sidste Års Tid skal anføres, hvad der har Interesse i denne Forbindelse: Kolonihaven som Samfundsfaktor (Natt., Aftenudg. $\frac{9}{8}$ 1926), Julens Træ (smsts. $\frac{21}{12}$ 1926), Kirkegårdskultur (smsts. $\frac{8}{3}$ 1927), Midsommertræet (smsts. $\frac{1}{7}$ 1927); Frihaver og andre Kolonihaver (Gartner-Tidende Nr. 50—51, 1926), Tornerosehaven på Fusingø (smsts. Nr. 1, 1927), Danske Love, Forordninger etc. ang. Fremme af Havedyrkningen (smsts. Nr. 27—28, 1927), Nykøbing Slotshave og dens Gartnere (smsts. Nr. 31—32, 1927), Almindel. d. Gartnerfor. gennem 40 År (smsts. Nr. 37, 1927), Gamle danske Havepavilloner (Havekunst Nr. 9, 1926), Artikler i »Vore Kirkegaarde« m. m. I en Artikelrække i Sønderjysk Månedsskrift 1927 har *Axel Lange* og *Chr. Seeberg* i alfabetisk Fremstilling meddelt en Mængde Oplysninger om »nogle sønderjyske Planter, deres Navne og deres Stilling i Folketroen«. Den fortrinlige Artikelrække viser bl. a., hvor meget interessant Stof vore folkelige Plantenavne og Folketroen knyttet til Planter yder.

H. Zangenberg fortsætter Offentliggørelsen af sine Under søgelser over vore gamle *Bøndergårde* og *-huse*. Han har i instruktive gennemillustrerede Afhandlinger skrevet om Bondebygninger i *Hardsyssel* (Turistforeningens Årbog 1927), i *Hasle* og *Ning* Herreder (Århus St. Årb. 1927) og på *Lolland*. (Det fjerde danske Hjemstavnskursus 1926 [1927]). I *Fra Himmerland* og *Kjær Herred* 1926, 508 f. meddeler *A. C. Ertbøll-Nielsen* en Kontrakt fra 1877 mellem Vestergårdene i *N. Kongerslev* Sogn om en *Malkølle*.

Elna Mygdal har i År i Turistforeningens Årb. 1927, 171 ff. skrevet om de gamle *Bonedragter* i *Hardsyssel*. Afhandlingen er smukt illustreret. Ligeledes giver den illustrerede Afhandling i L.-F. Årb. 1926 om den *falsterske Dragt*, særlig Kvindedragten

(skrevet af Frkn'. *Karen Toxværd, Helene Strange og Elna Mygdal*), instruktive Oplysninger om denne Ø's gamle Dragt¹).

Til den danske Almues *industrielle Talenter* hørte Tilberedningen af *Hørren*, hvorom der berettes i »Danske Folkemaal« I, 11 ff. i Artikler af *Anna Pedersen (Strøby, Stevns)* og *M. Kristiansen (Tommerup, Fyn)*. I Danske Folkemaal er der naturligvis lagt særlig Vægt på at få alle Stedmålsbetegnelserne angående *Hørren* fremdraget.

De gamle *Markeder* med deres *Kram* og *Gøgl* indtog en bred Plads blandt de *Fester*, Almuen forhen fejrede. Hver Egn havde som Regel et *Marked*, således også i *Vesthimmerland*, hvor *Navnsø Marked* for et Par Menneskealdre siden var Samlingssted for Folk fra nær og fjern, hvorom man kan læse i *J. Brahms* fornøjelige lille Skildring om dette *Marked* i *Fra Himmerland og Kjær Herred 1927*, 511 ff.

Ret pudsig virker *Billedhuggeren Kindgrens* Oplysning om et *Høstgilde* i en *Bondegaard* nær *Katholm* i *Djursland 1791*. *Kindgren* var *Deltager* i *Høstgildet* i *Mandens Sted*; »*fra manden* havde lagt sig i en *Sandgrav*, og sov gildet bort« (*Fra Randers Amt 1926*, 87 f.). I *Kindgrens Breve*, udg. af *N. B. Hiort*, findes forøvrigt en Del flere *Træk* om *Bondelivet* i *Katholmegnen* i *1791*.

Et Par *Bryllupsindbydelser* fra *Fuglsang, Herslev og Dons* har *J. J. Ravn* udgivet i *Vejle Årb. 1927*, 143 ff.

I *Lighed* med *St. Blichers Himmelbjergfester*, hvorom *Jeppé Aakjærs* sidste *Blicher-Bog: En bristet Drøm (1927)* giver Oplysninger, der yderligere viser os, at *Blichers Liv* var en *Tragedie*, fejredes på *Bulbjerg* i *Begyndelsen* af *1840'erne* *Folkefester*, som i alt væsentligt har været *Efterligninger* af *Festerne* på *Himmelbjerget*. *Bulbjergfesterne* holdtes kun et Par *Somre*, så hørte de op, og de er så godt glemte, at der ifølge *P. L. Hald (Hist. Årb. f. Thisted A. 1926, 208)* ingen *mundtlig Overlevering* har været at finde blandt *Egnens Befolkning* om dem i vor *Tid*.

I *Sønderjydsk Månedsskrift* meddeles der i hvert *Nummer* en *Række Optegnelser* fra alle *Områder* af *Folkemindernes Verden* (*Forvarsler, Remser, Rim, Ordsprog, Bindebreve, Tordenstene, Dansk og Tysk, Præstehistorier, Gravskrifter, Sæd og Skik o. m. m.*), ligesom der i *Tidsskriftets Afhandlinger* meget hyppigt er gode *Bidrag* om *Almuens Sæd og Tro*. I de *historiske Årbøger* for *Lolland-Falster og Vejle Amt* er der, som i

¹) Hovedværket om vore Folkedragter: *J. S. Møllers Nordvestsjællandske Folkedragter* vil blive anmeldt særskilt i *Fortid og Nutid*.

Sønderjysk Månedsskrift en »Samler« af Småstykker, hvoriblandt hyppigt er Folkeminder.

Et større Værk, der indeholder meget om en Egns Folkeminder i videste Forstand, er *Olaf Andersens* og *N. M. Ellings* Hjemstavnsbog for Skole og Hjem omhandlende *Fyn* (Odense 1927. Ill. 286 S.). Heri findes Kapitler om Fyns Bystævner og Bylove, Helligkilder, Folkesagn, Egeskov Marked, Folkeliv i Helg og Søgn, Bøndergårde, Boligskik m. m. Det smukt udstyrede og velskrevne meget populære Arbejde burde finde Efterfølgere i andre danske Egne.

Et nyt Bidrag til sine folkepsykologiske Studier meddeler *Thorkild Gravlund* i Turistforeningens Årbog 1927, 208 ff., hvor han fremdrager karakteristiske Træk om *Hardboerne*, især angående deres Handelstalent, deres Kamp med Hav og Hede, om deres Forstand på Penge og Kortspil — og om Hardboernes Vilje til at værne Riget — således som det berettes i en uforglemmelig Historie fra Slavekrigen. Mange Hardboer stod Vagt ved Skjern Bro og ventede Slag. Blandt dem var en gammel Mand, der kun havde en Plejlslagel som Våben. Hvad vilde han her i Krigen, affæddig og våbenløs. Den gamle svarede blidt: »Aa, a ka jo ett gyer ret møj, og saa tænkt a, te a kund da gaa omkring og slaa dem ihjæl, der ett var ret døh.« Gravlunds Betragtninger herover som over andre Træk er rammende og vittige. Et andet fortrinligt lille Arbejde om vestjysk Bondesind er skrevet af *Søren Alkjærsig* (Dansk Udsyn 1927, 136 ff.), hvor det især er Træk som Vestjydens Flid og Arbejdsomhed, Nøjsomhed og Sparsommelighed, Gerrighed, Urenlighed, Udholdenhed, Hårdførhed, Satire, Selvbevidsthed, Begavelse o. s. v., der belyses ved morsomme Anekdoter og Sejer, som viser, at Alkjærsig er mere enig med *Evald Tang Kristensen* end med *H. F. Feilberg*, hvor det gælder om at bruge Almuens egen — ofte upolerede — Udtryksmåde. Jydernes Vid og Satire kommer til Orde i de mange Tilnavne, som kendes om de forskellige Egnes Jyder, såsom Kronjyder, Ravjyder, Flynderjyder, Fnatjyder o. s. v. Om disse Navne, deres Betydning og til hvilke jyske Egne, de er knyttede, og mange andre Træk, der belyser den jyske Psyke, har *Gudmund Schütte* skrevet en lille Bog *Jyder* (Ringkøbing 1926), oprindeligt trykt i Nordslesvigsk Søndagsblad ^{11/5}, ^{18/5} 1924, hvor der anføres elleve Tilnavne på jyske Folkestammer, men dette Tal kan forhøjes til femten, idet *Grødjyder* (fra Kolding-Fredericia Egnen), *Middelfartjyder*, *Kalundborgjyder* og *Vordingborgjyder* bør føjes til (jfr. Jyllp. ^{2/7}, ^{8/7} 1927. Om dansk Folkekarakter hedder tre Artikler i Dagbladet Hejmdal ^{3/9}, ^{5/9},

⁶/₉ 1927, af Sognepræst *R. Nielsen* Tandslet. Her søger Forf. ud fra Eksempler fra Historie, Literatur og Folkeliv at antyde Forskellene og Lighederne mellem Jyder og Øboer. *Søren Vasegaard* belyser Hovedtræk af *Vendelboernes Karakter* Gads d. Mag. 1927, 385 ff.) ved at fremdrage Sagen om »Bratbjerg-Manden«, hvis Forudsætninger stærkt belyser *Vendelboernes Karakter*. Deres Retssans omtaler *Vasegaard* ret udførlig ved en Analyse af Selvtægtsproblemet i *Jakob Knudsens Roman Sind*, hvis historiske Forudsætning *Vasegaard* fører tilbage til de dystre Begivenheder, som fandt Sted i Skæve og Hellum Sogne i 1840'erne, udførlig behandlet i *Urban Hansens Bog Typebanden paa den jydsk Aas* (1920) og i *Niels Adelstorps* Udgave af den Dronninglundske Commissions Dom af 1843, optrykt under Titlen *Vendelboerne der hjalp sig selv* (1919). Om den store Retssag fra 1840'erne, hvor *Vendelboer* greb til Selvtægten, er den hele Forudsætning for »Sind« turde være et Spørgsmål. I Fyns Vstbl. d. ¹/₉ 1925 har jeg fremsat en Del Oplysninger om »Sind«s Forudsætninger, der viser, at *Jakob Knudsen* også andetsteds fra end fra *Vendssyssel* har fået Idé og Stof til sin Roman.

I Bøger som *Poul Hansens Mine Minders Verden* (Aug. Bang 1926. Ill. 304 S.), *Karl Christensens Poul Bjerger* (Schønberg 1927. Ill. 128 S.), findes nogle Oplysninger af bondehistorisk Interesse. Nævnes må også *Minder fra gamle grundtvigske Hjem* VI (Gad. 1926. Ill. 214 S.) udg. af *H. P. B. Barfod*, hvori der findes Biografier af *Svend Grundtvig* (v. *Ingeborg Simesen*) og *Fr. L. Grundtvig* (v. *R. Vestergaard*); disse Biografier er af udpræget personlig Art og oplyser ikke om Brødrene Grundtvigs videnskabelige Indsats. I *Sønderjydske Årbøger* 1927, 105 ff. findes biografiske Oplysninger (v. *P. Andresen*) om *H. F. Feilbergs Fader N. L. Feilberg*. *H. F. Feilbergs Præstetid i Darum* er omtalt i *P. J. Nielsens Bog: Fra Darum Sogn* (1927). *E. T. Kristensen* har *Th. Gravlund* givet en aldeles træffende Karakteristik af i *Turistforeningens Årb.* 1927, 214. f.

Om Indsamlingen af danske Folkeminder fra Sakse til 1926 holdt *Henrik Ussing* et Foredrag i Kiel i Sommeren 1926 for Forbundet af tyske Folkemindeforeninger (trykt i *Den nye Litteratur* 1927, 243 ff.). I den populære Oversigt dvæler *Ussing* selvfølgelig mest ved *Svend Grundtvig*, *H. F. Feilberg*, *E. Tang Kristensen* og *Axel Olrik*. Endvidere omtaler *Ussing* de Skrifter, der er udgivet siden 1908 af Foreningen *Danmarks Folkeminder*. Om denne Forenings Opgave og dens Publikationer har *H. Ellekilde* skrevet en instruktiv Artikel i *Nationaltidendes Aftenudgave* ⁹/₂ 1927.

En Oversigt over den danske Almues åndelige Næring fra

Lucidarius til den moderne Hjemstavnsdigtning har *Jørgen Bukdahl* skrevet som Indledning til Bogen om *Thomas Olesen Løkken* (Hasselbalch 1927). Deri er dog en Række Fejl, som jeg har eftervist i Fyns Venstreblad d. ²²/₇ 1927, hvorfor de ikke skal gentages her.

Blandt *Holbergselskabets* fortjenstfulde Udgaver i 1926—27 hører *Anders Sørensen Vedels Folkevisebog* fra 1591, udgivet i uforandret Optryk ved *Paul V. Rubow*, der i en kort literaturhistorisk Indledning oplyser om det sjældne Værks fremragende Betydning i dansk Literatur. Herunder hidsættes en Del Oplysninger om Udgivelsen af de danske Folkeviser og Studiet af dem, hvorved Arbejder af *Svend Grundtvig*, *Ernst v. d. Recke*, *Axel Olrik* og *Sofus Larsen* omtales. På Martins Forlag er i »Dansk Bogsamling« udgivet af *H. Grüner Nielsen* anden Del af »Danske Folkeviser« indeholdende *Historiske Viser* (280 S. Ill. af *Ernst Hansen*). Foruden en indholdsvægtig Indledning findes der bag i Bogen Ordforklaring, Kommentar og en Literaturliste. I den glimrende Kommentar findes en Mængde Oplysninger, som sikkert vil være ukendt for større Kredse af Folket; f. Eks. at Visen om Dronning Dagmars Død er digtet i politisk Øjemed, og at det er Erik af Pommern, der er Tale om i »Indtagelsen af Riberhus«. I det p. t. udkommende *Det danske Folks Historie*, Bind II, har *Johs. Steenstrup* og *Jørgen Olrik* skrevet om Folkeviserne og den danske Middelalderkultur.

Til sidst skal anføres, at man ved at sammenligne en Hjemstavnsdigters Forfatterskab med den pågældende Egn's Almuekultur og Folketro ofte kan have Held til at påvise nogle af Forudsætningerne for Digternes Værker. Således er *Thomas Langes* og *Harry Söiberghs* Benyttelser af Motiver hentede fra deres Barn-domsegne — henholdsvis ved *Blåvand* og ved *Ringkøbing-Harboøre* — undersøgte og belyste ved Parallelsteder fra samtidige og nyere Optegnelser vedrørende de pågældende Egn's Almuekultur og Historie. En sådan Form for literære Undersøgelser forøger ikke alene Forståelsen af det pågældende Forfatterskab, men viser også, hvor meget Folketro og Almueliv kan betyde for Udformningen af et Digterværk (se Fra Ribe Amt 1927, 586 ff. og Dansk Udsyn 1926, 303 ff.).

17. September 1927.

August F. Schmidt.

Gudmund Schütte: Vor Folkegruppe. Gottjod. De gotiske, tyske, nederlandske, angelsaxiske, frisiske og nordiske Stammer i etnologisk Fremstilling. Første Bind. Aschehoug 1926.

Gudmund Schütte er en mærkelig Mand. Men hvor friskende at have en Forsker af hans særprægede Type i vor Midte. Han har i særsynt Grad Intuitionens Naadegave. Hans Tænkning tager ofte den Form, som han selv betegner som »Huskud«; men selvom disse Huskud til Tider kan tage Form af Vildskud, saa indeholder de dog ligesaa ofte virkelig geniale Glimt. Han har paa Etnologiens, Stednavneforskningens og Oldforskningens Veje været en af de store og frugtbare Igang sættere. Han forstod at se og rejse Problemerne. Ikke altid lykkedes det ham at løse dem; men det var han altid selv den første til at indrømme, og hans strenge metodiske, skematiske Opstilling af det mest forskelligartede Stof bragte mange dunkle Ting paa det rene, som ellers vilde have været os uklare. Foruden Intuitionen yder hans forbløffende Kombinations- og Associations-evne ham ogsaa Gang paa Gang store Tjenester. Den kan lede ham ud i Uføre til Tider, det er vist, men den kan ogsaa til andre Tider bevirke, at han paa et eller to nøgne Eksempler kan skimte den bagved liggende Regel, som vi andre kræver 10—12—20 Eksempler paa, før vi kan se den, men som fortsat Forskning og grundigere Underbygning tit og ofte har viist var rigtigt opstillet af Schütte, selvom denne Regel af ham var mere anet end beviist.

Heri ligger maaske ogsaa Forklaringen paa en Kendsgerning, som Schütte næsten i hver eneste Bog, hver eneste Afhandling udstøder høje Klageraab over: »Nu har jeg i 20 Aar hævdet ditten eller datten, men hidindtil har ingen værdigedes at tage denne min Idé op —«. Saaledes lyder hans Jammer ofte. Grunden er tit den, at han selv har nøjedes med den blotte Hævdelse af Ideen, maaske underbygget med 1 eller 2 vakleворne Eksempler. Hvorfor har han ikke selv taget sine Ideer op til nøjere Behandling og Underbyggelse? spørger den stædige Skeptiker. Tvivleren har maaske staaet sig selv i Lyset ved sin Adfærd, for ofte vilde det vise sig — og har det viist sig — at hvis man tog Idéen op til nøjere Beskuelse, saa havde Schütte Ret i sin geniale Gisning.

Det vilde imidlertid være højlig uretfærdigt, om man beskyldte Gudmund Schütte for altid at undlade Underbygningen af sine Paastande. Han har ganske vist ikke altid overholdt den horatsiske Regel om at gemme Værket i 9 Aar, før det blev fremlagt, men han har dog frembragt tilstrækkelig mange Størværker til at kunne gøre Krav paa Mesternavnet. Først Værket om Ptolemæus' Kort. Dernæst en lødige Afhandling som »Ingtypens Udvikling i geografiske Navne og Slægtsnavne«. Disse

Arbejder er typiske for den lødige, jordfaste Side af Schüttes Forskning, og det første har jo ogsaa skaffet ham Verdensberømmelsen. Mange geniale og frugtbare Synspunkter præger ogsaa en Bog som »Hjemligt Hedenskab«, der har vundet ham en stor og velfortjent Folkeyndest herhjemme, skønt den ogsaa har sine »Vildmænd« (som »de hellige H-Stave« o. lign.).

Til den lødigste og frugtbareste Slags af Schüttes Arbejder hører ogsaa det foreliggende Værk. Fortalen, hvori Schütte gør nøgternt Rede for sit Arbejdes Fortrin og Mangler, er en moden Mands og en betydelig Personligheds Værk, enestaaende ved sin bevidste og berettigede sunde Selvhævdelse af sin Forfatters Egenart og hans banebrydende Synspunkter, og ikke mindre enestaaende ved sin aabenhjertige Indrømmelse af egne Svagheder. Kritiken maa nødvendigvis give Forfatteren Ret, naar han mener, at Værket i metodisk Henseende er banebrydende: »Dets Hovedformaal er at byde et planmæssigt Udvalg med planmæssig Ordningsramme, og det gennemfører i Reglen Ordningen til de mindste Enkeltheder med jærnhaard Følgestrængthed. Kan være, at Værkets positive Indhold ikke svarer til Rammen. Selvom en saadan Dom skulde være rigtig, er den dog ikke fældende. Jeg vover at paastaa: hellere et Værk med rigtig Plan og mangelfuldt udfyldte Rubrikker, end et Værk med en uendelig Rigdom af saakaldt »solide« Kendsgærninger i kaotisk Uorden. Den rigtige Orden vil nemlig hurtig føre til, at Studiet sætter ind paa de rigtige Punkter og retter de mangelfulde Enkeltheder. Medens derimod det rige Kaos af saakaldt »solide« Kendsgærninger altfor ofte vil vise sig at dække over Usoliditet i Bunden. — Ud fra saadanne Synspunkter er det, jeg vover at fremlægge mit Værk. Det gør ikke Krav paa at være noget stort Plus til Videnskabens Fond af positive Resultater; det vil yde Rammer og Rubrikker, og Indholdet skal først og fremmest markere disse Rammers og Rubrikkers Plads.«

Et yderst frugtbart og, efter Forskningens Historie at dømme, utvivlsomt rigtigt Synspunkt kommer her til Orde i mandige, djærve og dog ydmyge Vendinger.

Efter et indledende Afsnit om Indoeuropæerne, tages der fat paa den almindelige Del om Gottonerne (Germanerne), der skildres i 8 store Hovedafsnit: Navne, Inddeling, etnisk Stilling, Synskres (indoeuropæiske og fremmede Naboer), gammelt Hjem (»Sydbyrd« eller »Nordbyrd«, Sprog, (Stednavne, Stamme- og Personnavne, Kultur (og Religion) og Historie.

Værket vrimler af glimrende Kildeuddrag med vedføjet Oversættelse, rige Litteraturhenvisninger følger efter hvert Afsnit,

og et stort Sag- og Ordregister (50 Sider) gør det let at finde frem i Stoffet.

Her er ikke blot skabt en nyttig og uomgængelig brugbar Haandbog, men takket være Schüttes klare og direkte Stil, er det tillige en Fornøjelse at læse Bogen med alle dens frugtbare Synspunkter (et Par obligate »Vildmænd«, eller rettere Vilddyr, undtagne: Jeg tænker paa Mammuten og Kamelen).

Et af Videnskabens evigt tilbagevendende Problemer er at opnaa den nødvendige Vekselvirkning mellem Syntese og Analyse, begge lige tiltrængte, om Forskningen skal have Fremgang. Kun sjældent er den syntetiske og analytiske Evne forenede i samme Forskerpersonlighed. Kan være, at Gudmund Schütte har sin Styrke i Syntesen; men godt er det og nødvendigt i den videnskabelige Husholdning at have en Mand, der formaar at give i djærve Ord et klart og sammenfattende Overskue over den analytiske Detailforsknings Resultater, og derigennem være Vejviser for dens videre Gang.

Svend Aakjær.

J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestsjælland, udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder og Historisk Samfund for Holbæk Amt. 1926.

Det er et stort og indgaaende Forarbejde, som ligger til Grund for dette Værk, der er bygget paa Studier, dels af selve Dragterne og Dragtdelene i Museet for Kalundborg og Omegn. Museerne i Holbæk, Stenstrup, Nykøbing S. og i Dansk Folke-museum, dels paa mundtlig Overlevering, indsamlet i Nordvest-sjælland, særlig Røsnæs (Refsnæs) Halvøen med de to Sogne Røsnæs og Raklev. I over 30 Aar har J. S. Møller færdedes som Læge paa disse Egne og haft sin Gang i Gaard og i Hytte. Med stor Kærlighed til Emnet har han arbejdet. Med opladt Sind og Sans har han gjort sine Iagttagelser og utrættelig har han spurgt og efterforsket for at faa sine Oplysninger sikkert kontrollerede. Det foreliggende Resultat er da ogsaa særdeles godt: en interessant og grundig Dragtbeskrivelse og nøjagtige Angivelser for Dragternes Anvendelse i alle Livets Forhold, Søgn som Helg, Glæde som Sorg. Af de Dragter, Bogen omhandler, er Røsnæs Kvindedragterne de mest interessante. Det viser sig her som saa mange andre Steder i Landet, at Kvinderne har været de mest konservative, de har ikke saa hurtigt som Mændene fulgt de skiftende Moder, og derfor indeholder deres Dragter adskillige flere og ældre Levn fra svundne Tider. Selvfølgelig er Folke-dragterne i Nordvestsjælland lige saa lidt som andre Folkedragter

fra først af helt opfundne paa Stedet. Det er svundne Tidens Højerestandsmoder, der er blevet optaget og bearbejdet af Egnens Befolkning, som har valgt og vraget, afpasset efter økonomisk Evne og tilgængeligt Materiale, samt tilsat nye Detailler, snart paavirket af senere Moder, snart frembragte ved stadig Omformning af ældre. Gennem hele denne dels bevidste, dels instinktmæssige Bearbejdelse af indførte Moder skabtes lokale Ejenommeligheder ved Dragt og Dragtskik. Røsnæs-Kvinderne har til for en Menneskealder siden haft en rig og indviklet Dragtskik. Ikke mindre end 7 forskellige Dragter var nødvendige for at kunne møde korrekt paaklædt til alle Forhold. Materialet var hjemmeavlet og hjemmespunden Uld og Hør. Oftest var Stofferne, der enten var Vadmel, Hvergarn eller det for Røsnæs særegne *Rejsttøj*, ogsaa hjemmenvævet. Dragterne bærer Vidnesbyrd om megen og dygtig Husflid, tillige en god Smag og Farvesans. Farverne er kraftige, mættede og vel afstemte. I Snittet har Røsnæsdragten været de mest gammeldags i Nordvestsjælland, de har Levn dels fra Middelalderen, dels og hovedsagelig fra Renaissancen, medens »Østklæderne« (Dragterne øst for Kalundborg) vel har nogle gamle Levn, men hovedsagelig er paavirket af Moderne fra det 19de Aarhundredes første Halvdel. Der viser sig at være mere Lighed mellem Mandsdragterne, der alle saavel Røsnæsdragterne som Dragterne fra det øvrige Nordvestsjælland hovedsagelig er paavirket af Moderne i det 18de Aarhundrede, end mellem Kvindedragterne. Disse gjorde, at unge Piger fra Røsnæs ikke godt kunde gifte sig udenfor Halvøens to Sogne, thi saa var de mange Dragter, der repræsenterede et meget stort Arbejde og en stor Kapital, ubrugelige. Ligeledes kunde unge Piger fra det øvrige Nordvestsjælland kun vanskelig gifte sig til Røsnæs, thi saa skulde paa en Gang hele Dragtudyret anskaffes. Dragtskikken har altsaa virket stavnsbindende, den har holdt Kvinderne til deres Fødeegn og derved skabt Betingelser for andre gamle Skikkens Bevarelse. Dragtstudier giver mange interessante kulturhistoriske Oplysninger samtidig med, at de bringer Bud om svundne Slægters Flid, Dygtighed og Smag. Som en Brand af Ilden har Kredslæge J. S. Møller reddet disse Dragters Historie fra at forsvinde. Det var paa høje Tid, thi Kulturen er absolut døende. Stadig formindskes den lille Skare, der endnu har Førstehaands Kendskab til Folkedragterne. Om kort Tid vil den være helt borte. Det er derfor godt, at der er sat den svundne Slægt saa smukt et Monument som J. S. Møllers Bog.

Elna Mygdal.

Vilhelm la Cour: Sjællands ældste Bygder. En arkæologisk-topografisk Undersøgelse. Aschehong 1927.

Den Studie over: »Vej, By og Bygd i Sten- og Bronzealderen«, som Dr. Sophus Müller udsendte i Aaret 1904, vakte straks ved sin Fremkomst stor og berettiget Opmærksomhed, og den har i de siden da forløbne Aar fremkaldt en hel Række andre Arbejder over de samme eller lignende Spørgsmaal. Afhandlingen behandlede for første Gang i omfattende Form det arkæologiske Materiale ud fra nye Helhedssynspunkter, som i det væsentlige har vist sig at være holdbare. Den var opbygget paa et Materiale af bedst mulig Art, fremskaffet ved Nationalmuseets Arbejde i Marken i Aarene nærmest forud, planlagt med netop disse Spørgsmaal for Øje og derfor udført med større Grundighed end nogen foregaaende Terrænundersøgelse; Materialet var i Hovedsagen eftergaaet i Marken af Forfatteren selv; endelig iagttoges i Benyttelsen klog Tilbageholdenhed; Slutningerne førtes ikke videre frem, end Forfatteren, indlevet med Materialet som han var, mente, at det virkelig kunde bære.

Allerede Sophus Müllers næste Afhandling: »Vendsyssel Studier«, 1912, var et Andendagsgilde, skønt ogsaa den var bygget paa nye Undersøgelser af Museets Mænd. Og de talrige Fremstillinger, som siden har set Lyset, navnlig i vore Provins-tidsskrifter, er for største Delen kun lidet værdifulde, hvad enten de behandler et mindre, lokalt Omraade, Sogn, Herred eller et vist Strøg, eller de kaster sig over særlige Spørgsmaal som *Vejene*, der synes at have en ganske særlig Tiltrækningskraft. Betegnende er i disse Afhandlinger den rigelige Anvendelse af »synes«, »vist« og »muligvis«.

Den arbejdende Arkæologi har siden Vendsysselstudierne — jeg forbigaar her Sophus Müllers »Sten og Bronzealderen i Sønderjylland«, hvis Grundlag gennem de siden foretagne Terrænundersøgelser har vist sig at være svigtende — forholdt sig køligt overfor de til Dels ret paagaaende Krav, som rettedes til den om at fortsætte ad lignende Veje, utvivlsomt ud fra en Erkendelse af, at disse Undersøgelser har ydet, hvad de paa det nuværende Stadium kan yde. Selv om det maaske for Publikum kan synes mere aandfuldt end den stilfærdige Opbygning af nyt Materiale til Oplægning til det Tidspunkt, da en ny Behandling kan blive virkelig lønsom, har man foretrukket dette. Man gjorde det ogsaa overfor H. V. Clausens Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse, 1916. Selv om man erkendte, at der var Muligheder for gennem Stednavneundersøgelser at vinde nyt Land, og der ligeledes i denne store Afhandling var Incitamen-

ter af Værdi, maatte man i det væsentlige stille sig tvivlende overfor den anvendte Metodes Bæreevne og dermed ogsaa over for de tilsyneladende vundne Resultater.

Nu er altsaa Vilh. la Cour's Bog om »Sjællands ældste Bygder« kommet som et nyt, stort anlagt Forsøg i lignende Retning, en arkæologisk-topografisk Undersøgelse, kalder Forfatteren den. Bogen er opbygget paa adskillige Aars Arbejde, navnlig med de i Nationalmuseet beroende Kort som Grundlag; det er overvejende Matrikulkort, hvorfra de arkæologiske Punkter er overførte til Generalstabsblade, der efter at være samlede til et helt Sjællandskort er reducerede til overskuelige Kortblade i Maalestok 1 : 300.000. At de gamle Kort hist og her er forøgede med nyt, siden deres Fremstilling fremkommet Materiale, er en Selvfølge. Dog fremtræder Amager, i øvrigt som den eneste Ø i Sjællands Omgivelser(!), som »ikke behandlet«. Det havde været nærliggende, om Forfatteren selv havde afsøgt dette stærkt begrænsede Terræn og indføjet den halve Snes Bronzealdershøje, som Øen har haft.

Spørgsmaalet bliver nu først, om dette Materiale er tilfredsstillende til en Undersøgelse som den, Forfatteren har paataget sig. Fra arkæologisk Side er Svaret i og for sig paa Forhaand givet derigennem, at ingen har givet sig i Kast med dette Stof, skønt det maatte friste ved sin Mangfoldighed. Sophus Müller forbigik det og valgte jydsk Egne, idet endda samtidig det hele Materiale blev underkastet en indgribende Revision, hvilket ogsaa dér viste sig i høj Grad tiltrængt. Naar Sjælland vragedes, laa det i, at de sjællandske Kort for største Delen er bleven til i ældre Tid, da man frygtede for kun i en kortere Aarrække at kunne disponere over den fornødne Bevilling og derfor maatte skynde sig. Gennemgangen af et Sogn maatte nødigt tage mere end 1—2 Dage. Man drog ud uden tilstrækkelig Forberedelse, navnlig uden Liste over mere end de allervigtigste Fund i Museet, og Meddelelser fra ældre Tid, som de forskellige Præstendberetninger o. l., havde man heller ikke med. Det siger sig selv, at det, der saaledes naaedes, navnlig maatte blive en vis Oversigt, dog ofte mangelfuld, over de Mindesmærker, som endnu var *synlige* over Jordoverfladen. Men der var ikke Tid til systematisk at gennemgaa Terrænet, end mindre til en Afhøring af Beboerne, Eftersyn af ældre Kort og andet Materiale, som kunde bringe Undersøgeren paa Spor efter halvt eller helt forsvundne Mindesmærker, og navnlig paa de frugtbare og fra gammel Tid veldyrkede sjællandske Jorder maa det ventes, at disses Tal er betydeligt. Enhver arbejdende Arkæolog er paa

det rene med, at Nettet Masker i de første Aar, ja helt op til Halvfemserne, var for store; selv har jeg lejlighedsvis ved Behandling af mindre Omraader fundet, at man endog for Skovenes Vedkommende er højst ufuldstændigt underrettet. Og det tør tilføjes, at der heller ikke overfor Forfatteren af »Sjællands ældste Bygder« har manglet Advarsler om Materialets Karakter. Han har sat sig ud over dette; men naar han hævder, at selv med et større Antal Enkeltheder vilde Hovedindtrykket blive det samme, er det et Postulat, som i mange Tilfælde vil vise sig uholdbart. Navnlig er utvivlsomt et stort Antal »Megalitgrave«, Storstensgrave, altsaa Dysser og Jættestuer, forsvundne for et eller flere Aarhundreder siden. Se f. Eks. C. Neergaards Redegørelser rundt om i »Trap«.

Ved »Sjællands ældste Bygder« forstaaer la Cour den yngre Stenalder og Bronzealderens Bygder, med tvivlsom Ret; der ligger jo baade en ældre og en ældste Stenalder forud. Hans Bog begynder med en kritisk Gennemgang af den ældre Forskning, og dens Metoder, og i denne Kritik maa han i alt væsentligt have Medhold. Men Spørgsmaalet bliver nu, om hans Fremstilling, trods Svagheden i Grundlaget, alligevel gennem metodisk Klarhed er naaet frem til blivende Resultater, eller om det vil gaa med hans Bog som med andres, at den, trods sine Incitament, dog om kort Tid vil være som Sneen, der faldt ifjor.

Efter de fornødne Indledningskapitler gaar Forfatteren over til en Fremstilling af de sjællandske Bygder, ordnet efter *Herredsgrenser*. Dette udgør paa det nærmeste Halvdelen af hele Bogen. Det er nu utvivlsomt noget misligt herved at anvende Herredsgrenserne. De falder for en stor Del ikke sammen med Oldtidens naturlige Bygdegrenser. Jeg har selv ved at skulle bruge *Amtsgrænserne* følt, at ogsaa disse dog langt videre Grænser var unaturlige for Benyttelsen af det forhistoriske Materiale. Det gaar ud over Anskueligheden.

Vigtigere er dog, at de Billeder, som opridses, bliver i høj Grad upaalidelige, fordi Manglerne i Grundlaget efter min Opfattelse er saa store, at det overhovedet ikke er muligt for Tiden med Detailsikkerhed at skelne Stenalder- og Bronzealderbygderne fra hinanden og give et anskueligt Billede af dem begge, end mindre at opstille dem mod hinanden til Sammenligning. Det er umuligt at skille mellem Bronzealderens Høje og de Høje, der f. Eks. dækker en Stenalder Hellekiste. Et Punkt kan være af højst ulig Værdi, naar det gælder om at konstituere en Bygd. Et rødt Punkt betegner en Dyse, med 6 Grave, maaske flere, maaske færre, men ogsaa en Jættestue, der

kan betegne op til 100 Grave og selvfølgelig maa have en langt større Radius for sin Betydning. Det sidste Afsnit af Stenalderen, Hellekistetiden, kendes kun i meget begrænset Omfang, fordi utvivlsomt endnu en stor Del af Gravene ligger højdækkede; mange af disse mindre Kamre er sikkert ogsaa borttagne. Bronzealderens Høj er ligeledes kun ét Punkt, men medens den sene Bronzealderes lave Høje, hvor de findes, sædvanlig vel kun betegner en enkelt Gravlægning, kan en Høj, der er anlagt i ældre Bronzealder, betegne maaske 1, maaske en halv Snes Gravlægninger, fordelte over hele Perioden (i en jydsk Høj har jeg fundet ca. 30!), eller endog en og anden Grav fra Jernalderen. Det siger sig selv, at Begrebet Stenalderbygd eller Bronzealderbygd herved, saa længe kun et Mindretal af Undersøgelser foreligger, bliver noget saare luftigt, navnlig naar den eventuelle Størrelse skal vurderes.

La Cour bygger ikke destomindre sin Opfattelse af Stenalderbygderne paa Tilstedeværelse eller Ikke-Tilstedeværelse af Stengrave. Det turde dog være tilstrækkeligt i denne Sammenhæng at anføre, at i Stevns »har Stenalderbebyggelsen efter Højkortet at dømme været relativt tynd«. Forfatteren har selv følt, at der her er noget i Vejen. »Der er flere Strøg, hvor de løse Fund er overordentlig talrige«. Ja, unægtelig. Paa en enkelt ikke særlig stor Herregaards Jord samlede en enkelt Mand i et begrænset Aaremaal ca. 25,000 Stensager, hvoraf Halvdelen var brugbare Redskaber! Det berettiger ikke blot til med Forfatteren at tro, at »Højkortet giver da maaske i ringere Grad end ellers Indtryk af den oprindelige Bosættelses Styrke«, men vækker alvorlig Mistillid til hele Højkortets Værdi. For øvrigt er de løse Fund som almindelig Kilde af ringe Værd. Det er ganske tilfældigt, hvad der er indkommet til Museet (og beholdt). Langt mere er i Almindelighed kommet til Privatsamlere og Lokalmuseer. Forfatteren er selv opmærksom paa, at Indlemmelsen af Zinck's Samling tilførte Museet en uforholdsmæssig stor Mængde Sager fra Kalundborg-Egnen.

Den rette Slutning maa være den, at Storstensgravens Tal overhovedet ikke er noget sandt Udtryk for Stenalderbygdens Omfang og Størrelse. En Del af Befolkningen kan være gravlagt i de Jordgrave under Aabenmark, som er fundne hist og her, i alt paa Sjælland en halv Snes Stykker, deraf mærkeligt nok den eneste Gravplads paa Stevns. Men Usikkerheden kan ogsaa ligge i Forhold, som vi endnu ikke er opmærksomme paa. At der virkelig skulde kunde blive Tale om et stort Antal Jordgrave, synes mig ret usandsynligt, naar det vides, at der hvert

Aar indkommer Meddelelser om Jordgrave, men disse som almindelig Regel kan tilskrives Jernalderen. Befolkningen er meget vel opmærksom paa saadanne Grave.

Paa Grundlag af Detailfremstillingerne giver Forfatteren derefter Træk af Befolkningens Forskydning mellem Sten- og Bronzealderen. Han er ikke den første, som har set, at saadanne Forskydninger synes at have fundet Sted, men hans mere sammenfattende Udredning har utvivlsomt Værdi; dog havde den sikkert vundet, om han havde set lidt nærmere paa Forholdene paa Lolland-Falster, hvor Problemet rejser sig skarpere, men ogsaa mere kompliceret, idet de sluttede Grupper af Smaahøje, der sikkert sædvanligt med Rette tilskrives yngre Bronzealder, i alt Fald for en Del kan tilhøre Jernalderen!¹⁾ Alligevel, selv om adskilligt i Fremstillingen her kun vil have foreløbig Værdi, er Sammenfatningen, der saavidt ses er ret fuldstændig, et godt Hjælpemiddel til at lette kommende Behandlinger. Overhovedet kan der i Detaillen ikke rettes væsentlige Bemærkninger til Benyttelsen af Materialet. Naar det hævdes, at Befolkningen i Bronzealderen søgte mere til Havet, tror jeg dog ikke, han har Ret, hvis han tænker paa udgaaende Søfart. Fundene viser langt mere hen til Forbindelser sydpaa. Et eneste dansk Bronzealdersstykke kendes fra England, maaske, og de sikre engelsk-irske Sager i vore Fund er ret faa. — I Skildringen af Befolkningens trinvis Udbredelse følger han Sophus Müller. Vejstudierne skal her forbigaaes som mindre væsentlige.

Afgjort svagt er det følgende Afsnit om *Bostedet*. Her er la Cour desuden inde paa en af sine Kæpheste, den om »Flok-bosættelsen«. Han hævder ogsaa her »Flok-bosættelsen« med »Flokken« som den sociale Enhed, selv om han erkender, at vort Materiale ikke berettiger til at antage den »endnu«. Selve Ordet »Flok« lyder noget etnografisk; jeg vilde foretrække at sige Gruppebosættelse, modsat Enkeltbosættelse. Der er, som Forfatteren ogsaa erkender, i høj Grad Tvivl til Stede. Spørgsmaalet er, om Bosted og Høj har ligget nær hinanden, normalt, sædvanligt, saaledes at der fra Højgruppe direkte kan sluttes til Bostedsgruppe, eller dette kun gælder undtagelsesvis, medens det maa antages, at Højene sædvanligt er placerede uden nærmere Hensyn til Bostederne. Efter min egen Erfaring tror jeg ikke, der kan opstilles nogen generel Regel. For de store Stenmindesmærker, navnlig Jættestuerne, er jeg tilbøjelig til at mene, at de har ligget i ret nær Relation til Bostedet. Men allerede

¹⁾ Se Loll. Falsters hist. Samf. Aarb. 1928, S. 18 o. flg.

Enkeltgravshøjene i Jylland følger andre Motiver; saaledes ligger de utvivlsomt langs Færdselsvejen i Strøg som den bekendte Vesterhavsvej Ramme-Lomborg-Romb-Struer. Og Bronzealdershøjene ligger her sædvanligt i nogen Afstand fra Vejen, *paa de nærmeste Højder*. Saa længe hele Spørgsmaalet om Stenalderens Bebyggelsesform er saa usikkert som det er, er jeg tilbøjelig til at antage som det almindelige ganske lette Husformer, saaledes at Bostedet uden større Vanskelighed *kunde* flyttes og *blev* flyttet, hvilket bestyrkes af den svage Form, hvori ogsaa Affaldslagene fremtræder. Det eneste Sted, hvor der hidtil er fremkommet Tegn til en *Oldtids-Landsby* af nogen Fasthed, er ved Ginderup i Thy, fra Slutn. af førromersk Tid og romersk Jernalder, men den ligger jo *efter* det af Forfatteren behandlede Afsnit. Naar selv denne »Landsby« (ligesom i øvrigt Flertallet af de samtidige østjydske Gravpladser) kun spænder over nogle Aarhundreder, tyder det nærmest paa, at Bosættelsen endnu kun havde en *vis* Fasthed, der heller ikke kunde virke fremmende paa solidere og altsaa kostbarere Husbygning. Her maa dog tages i Betragtning, at Husvægge af Græstørv først er iagttagne ved Ginderup for faa Aar siden og altid vil være ret vanskelige at paavise. Naar forhaabentlig om et Aars Tid den første Række af disse Undersøgelser publiceres, vil der blive Anledning til atter at komme ind paa hele dette Spørgsmaal. Man skulde mene, at *Gruppegravlæggelse* og *Gruppebosættelse* hører naturligt sammen, men i saa Fald kan Gruppebosættelser næppe forudsættes tidligere end i førromersk Jernalder, altsaa *efter* det af Forf. behandlede Afsnit. — For at nævne en Enkelthed, som jeg mener, la Cour har vurderet urigtigt, med for ringe Kritik overfor Undersøgeren, skal jeg anføre den af mig undersøgte Ringkøbing-Boplads; jeg mener selv ikke længere, at der var en Hustomt, men kun et stort Lerhul.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Megalitbygdernes Oprindelse hævder Forf., som sit Hovedindtryk, at de lige saa vel i Sjællands Indre som ude ved Kysten kan have deres Forudsætninger i den ældre Tids Ertebølleboplads, men at dette Skøn »kan foreløbig ikke nærmere begrundes«. Ved Ertebøllelid forstaar han det samme som ældre Stenalder, »Køkkenmøddingtid«. Det turde dog i hvert Fald være givet, at saa vel Bygningen af Stengrave, en for vort Sletteland i Virkeligheden urimelig Gravform, som Kendskabet til Agerbrug og Kreaturhold er saa væsentlige Indskud af fremmed Oprindelse, at de vanskeligt kan tænkes tilførte, uden at de har været baarne af forholdsvis betydelige Menneskemængder, der er nykomne til Landet. Ved

Siden af nye Bygder kan de ældre meget vel have vedblevet at bestaa, til de efterhaanden smeltede sammen med de nye, saaledes som Megalitikulturen og Enkeltgravskulturen i Tiden smeltede sammen i Jylland.

Det samlede Indtryk af la Cours Bog bliver da dette, at den vel byder en Del Sammenstillinger af Værdi, og betydelige Stofmængder, men at store Dele af den, og netop de Dele, som skulde give det nye, er en Forløftelse paa en Opgave, som for Tiden er uløselig. Undertiden synes Forfatteren selv at være ved at erkende dette. Man forstaar dog, at han en Gang begyndt har ønsket at føre sit Arbejde til Ende. Under alle Omstændigheder byder den Incitamentet af betydelig Værdi. I Sammenligning med sine nærmeste Forgængere har den utvivlsomme Fortrin i den overvejende nøgterne Vurdering, som præger den, ligesom den har præget det bedste af Villh. la Cour's tidligere Produktion, især hans »Danevirke«. Tilbøjeligheden til at lade Fantasien og Kombinationen spille, som heller ikke er la Cour helt fremmed, er for det meste heldigt avet. Man maa ønske for ham, at han i Fremtiden maa finde Stof, der ligger nok saa godt for hans store Arbejdskraft, og som tillige kalder stærkere paa hans Evne til at se primært. Der er nok af dem, der skriver Bøger paa andres Iagttagelser.

Hans Kjær.

H. Zangenberg: Danske Bøndergaarde. Grundplaner og Konstruktioner. 1925 (Danmarks Folkeminder Nr. 31).

Gennem Dansk Folkemuseums Aarsberetninger kender Tidsskriftets Læsere det energiske Arbejde, som Museet nu, i yderste Øjeblik, sætter ind paa at undersøge vort Lands gamle Bondebygninger, og Museumsinspektør, Arkitekt Zangenbergs Bog, som er det første større litterære Resultat af disse Undersøgelser, har kort været nævnt i Aug. F. Schmidts Litteraturoversigt. Men alt dette overflødiggør ikke en lidt nøjere Omtale af det interessante Værk, med de grundige og omhyggelige, af Forf. selv udførte Tegninger og den saglige, indholdsrige Tekst.

For Anmelderen, hvem Embedspligter og Nationalmuseets Arbejdsdeling i de senere Aar har forhindret i at tage aktiv Del i Bøndergaardsstudier, har det været en særlig Glæde at følge Arbejdets Fremgang og at læse Zangenbergs Bog. Den viser, at det ikke var forgæves, at min Kollega, Inspektør Jørgen Olrik og jeg allerede i D. H. F.'s første Meddelelser (1909) slog til Lyd for Undersøgelsen af vore Bøndergaarde¹⁾, at Olrik senere frem-

¹⁾ Sml. nu ogsaa F. o. N. V. p. 18.

satte sine nye Iagttagelser over Grundplanernes historiske Udvikling, og at jeg selv i Tidsskriftets første Hæfte skrev en agitatorisk Artikel om »Stolper og Suler«, der ingenlunde var afklaret Videnskab, men først og fremmest tilsigtede at slaa til Lyd og ruske op af Dvale.

Folkemuseets grundige Undersøgelser, baade af Bygningsplaner og Konstruktioner, synes paa mange Maader at have styrket de Hypoteser, Olrik og jeg dengang fremsatte. Selvom der endnu er lang Vej frem, og selvom vi endnu f. Ex. maa afvente nye Resultater af de mærkelige Hustomfund i Ginnerup, hvor Nationalmuseets 1. Afd. sikkert endnu nogle Aar kan fortsætte Undersøgelsen af den forhistoriske Landsby, underbygger Z.'s Fremstilling i høj Grad den Opfattelse, at Grundstammen i den danske Bondegaard er et eller to enlængede Huse, rundelte ved Tværvægge, og at de tre og firlængede Gaarde senere har udviklet sig af denne Type. Hans Skildringer af enlængede Huse og Gaarde fra Landets forskellige Egne, Vendsyssel, Thy, de sydfynske Øer og Als, er i saa Henseende meget instruktive, ikke mindst naar de sammenholdes med Gennemgangen af de mere komplicerede Typer. Ganske vist kan det misforstaas, at Forf. S. 16 kalder dem alle for »oprindelige Plantyper«, men det fremgaar af Sammenhængen, at der her ikke er Tale om Plantypernes indbyrdes Aldersforhold, og at »oprindelig« kun skal lages i Betydningen: de endnu eksisterende Bygningers ældste Tilstand. S. 66 er den historiske Opfattelse klart og tydeligt udtalt.

Slet saa klar er Forf.'s Stilling ikke overfor mine egne Hypoteser om Stolper og Suler. Paa dette specielle Felt nøjes han med sagligt og roligt at fremsætte de faktiske Oplysninger. Det er nyt og interessant, at Z. kan fastslaa Rygaasens Tilstedeværelse i næsten alle gamle Tagkonstruktioner, og meget lærerig er ogsaa hans solide Oversigt over Bindingsværkskonstruktionerne, ikke mindst hans Paavisning af de hidtil saa lidet undersøgte nørrejydske Højremshuse og hans ypperlige og instruktive Udrødning af de fynske Sulers Udviklingshistorie. Det mærkes tydeligt, at Forf. oprindelig er Arkitekt, ikke Historiker, og det er ret betegnende, at han begynder Konstruktionskapitlet med Grundmur og ikke forsøger at ordne Bindingsværkets vekslede Typer i historisk Rækkefølge, skønt det netop er saa fængslende at følge Konstruktionernes Udviklingshistorie. Alligevel er det klart, at Z. paa afgørende Punkter giver mig Ret, baade i min Opfattelse af Bindingsværkets Betydning for Grundplanens Udvikling og i min Forklaring af Fænomenet: »Stolper paa Sten«

som en Forbedring af den primitive Byggemaades jordgravede Stolper.¹⁾

Løvrigt vilde det være ganske uretfærdigt at bebrejde Forf., at han først og fremmest er de exakte Iagttagelsers Mand og viser stor Tilbageholdenhed overfor Hypoteser. I Studiet af vore Bøndergaardes Bygningshistorie er der endnu talrige Problemer at løse, Spørgsmaal som de firlængede Klosters Indflydelse, baade direkte og indirekte gennem Herregaardene, de danske Typers Sammenhæng med Nabolandene og de udefra kommende Impulser til Ildstedets Udvikling. Men i Øjeblikket er Hypoteserne ikke Hovedsagen. Hvad det i de nærmest kommende Aar i første Række gælder, er stadig den fortsatte Indsamling af det svindende Stof. Om en Snes Aar er det uhjælpeligt forbi, og det vilde være Synd og Skam, om Bondelandet Danmark saa skulde staa ringere end Norge og Sverige, hvor der arbejdes med flere Kræfter og rigere Midler end hos os.

Allerede paa det nordiske Folkemindforsker møde i København 1924, da Forf. først fremlagde sine Arbejdsresultater i Foredragsform, vakte det stor Interesse hos vore skandinaviske Kolleger, og Bogen bliver nu livligt benyttet og citeret i vore Nabolande²⁾. Det mærkes tydeligt, at den har været tiltrængt, og afhjælper et Savn. Og det formindsker ikke dens Betydning, at Forf. selv fremhæver dens foreløbige Karakter, og at der endnu er et stort Arbejde at gøre, inden den gammeldanske Bondegaards Bygningskikk er tilstrækkeligt kendt og udforskede.

¹⁾ I det hele suppleres den her anmeldte Bog paa mange Punkter af Zangenbergs Afhandling om Landbrugsbygninger i Landbrugets Historie Bd. IV (1926).

²⁾ Således f. Ex. i Gotthard Gustafsson i Bidrag til den skånska Gårdens Historia (Kgl. humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Årsberättelse 1926—27), der bringer mange værdifulde Billeder og en interessant Text. Den skånska Gaardtype, som i Virkeligheden er dansk-skånsk, viser meget store Overensstemmelser med Danmark vesten Sundet. Uden i øvrigt at komme ind paa nogen nøjere Omtale af det svenske Arbejde skal jeg kun benytte Lejligheden til at fremhæve, at Forf.'s teoretiske Tvivl om den firlængede Gaards sene Oprindelse i Forhold til den enlængede ikke virker overbevisende, lige saa lidt som hans Hypotese om den enlængede Types Sammenhæng med det sachsiske Hus.

Chr. Axel Jensen.

INDHOLD:

	Side
S. NYGÅRD: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier	1
HOLGER HANSEN: Lolland-Falsters Stiftsarkiv	30
HENRIK LARSEN: Landmaalingen 1768—1772	37
PEDER Eeg og GUNNAR KNUDSEN: Stednavne paa Mols	47
Foreningsmeddelelser:	
Museumskursus og Repræsentantmøde den 4.—5. November 1927	69
Anmeldelser (Af den ny Litteratur vedrørende Almuekultur og Folkeminder 1926—27 [Aug. F. Schmidt] — Gudmund Schütte: Vor Folkegruppe [Sv. Aakjær] — J. S. Møller: Folkedragter i Nordvestsjælland [Elna Mygdal] — Vilhelm la Cour: Sjællands ældste Bygder [Hans Kjær] — H. Zangenberg: Danske Bøndergaarde [Chr. A. J.]	80

»FORTID OG NUTID« udkommer med 8 Ark aarlig og koster i Boghandelen 5 Kr. pr. Aargang. To Aargange udgør et Bind. Det kan bestilles gennem enhver Boghandel. Medlemmer af Amtssamfund under DHF. kan faa det for halv Pris ved Henvendelse til vedkommende Samfunds Bestyrelse. Bidrag til Tidsskriftet samt Bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til Adjunkt R. L. BALSLEV [NB. Ny Adresse:] KONG GEORGS VEJ 22. KBHVN. F.